

**KATONAI NEMZETBIZTONSÁGI
SZOLGÁLAT**

XXII. évfolyam

4. szám

FELDERÍTŐ SZEMLE

ALAPÍTVÁ: 2002

BUDAPEST
2023

**A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat
tudományos-szakmai folyóirata**

Felelős kiadó

Tajti Norbert vezérőrnagy, főigazgató

Szerkesztőbizottság

- Elnök:** Tajti Norbert vezérőrnagy
- Tagok:** Dr. Tömösváry Zsigmond ny. dandártábornok, PhD
Prof. Dr. Resperger István ezredes, PhD
Dr. Hány Szabolcs ezredes, PhD
Dr. Magyar Sándor ezredes, PhD
dr. Annus Zsolt ezredes
Dr. Deák Anita alezredes, PhD
Dr. Fürjes János alezredes, PhD
Dr. Tóth Sándor alezredes, PhD
Dr. Vida Csaba ezredes, PhD
- Felelős szerkesztők:** Prof. Dr. Resperger István ezredes, PhD
Dr. Vida Csaba ezredes, PhD
- Olvasószerkesztő:** Gál Csaba ny. ezredes
- Tördelőszerkesztő:** Vidáné Szöllősi Éva alezredes

Elérhetőségeink

- Postacím:** Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Tudományos Tanácsa
1021 Budapest, Budakeszi út 99–101.
1525 Budapest, Pf. 74.
- E-mail:** Dr. Vida Csaba ezredes
06(1) 386-9344/5300, HM 65-300
e-mail: vida.csaba@knbsz.gov.hu
Prof. Dr. Resperger István ezredes
e-mail: resperger.istvan@uni-mate.hu

HU ISSN 1588-242X

TARTALOM

VEZÉRCIKK

BAKOS PÁL

**A KOGNITÍV HADVISELÉS NÖVEKVŐ SZEREPE A
DIGITÁLIS ÉRÁBAN 6**

BIZTONSÁGPOLITIKA

NAGY BARNABÁS

**AZ AKTUÁLIS CSÁDI FOLYAMATOK A NYUGAT
SZÁHEL-ÖVEZETI BEFOLYÁSVESZTÉSÉNEK
TÜKRÉBEN..... 30**

ORSZÁGISMERET

GREGÓCZKI GERGŐ

TÖRÖKORSZÁG 100 ÉVE 39

KUTATÁS-FEJLESZTÉS

BÁRTFAI BÁLINT

**HORDOZHATÓ IRÁNYMÉRŐ VEVŐKÉSZÜLÉKEK A
MAGYAR NÉPHADSereg ALAKULATAINÁL..... 59**

SZAKMATÖRTÉNET

STÓSZ FLÓRA

**A „HARMADIK SZEM”: KANADA CSATLAKOZÁSA AZ
AMERIKAI–BRIT JELHÍRSZERZŐ RENDSZERHEZ
(1949)76**

FÓRUM

TÖMÖSVÁRY ZSIGMOND

KÖNYVISMERTETŐ

**SZAKÁLY SÁNDOR: MÚLTUNKRÓL A MÁBÓL –
TANULMÁNYOK, FORRÁSKÖZLÉSEK, ÉLETRAJZOK,
ESSZÉK, 2021-2023.....108**

OLVASÓHOZ

A KÖTET SZERZŐI.....118

E SZÁMUNKAT LEKTORÁLTÁK.....119

CONTENTS.....120

**A FELDERÍTŐ SZEMLÉBEN TÖRTÉNŐ PUBLIKÁLÁS
FELTÉTELEI122**

BAKOS PÁL

A KOGNITÍV HADVISELÉS NÖVEKVŐ SZEREPE A DIGITÁLIS ÉRÁBAN

Az információs környezet teljes átalakulásának köszönhetően fokozatosan nő a társadalmak kitettsége a befolyásolási szándékokkal szemben. A digitális szolgáltatások és alkalmazások, úgymint az online hírportálok és a közösségimédia-platformok világszintű elterjedése megkönnyíti a befolyásolási műveletek végrehajtását, melyeknek célja a közvélemény és a társadalom befolyásolásán keresztül a kormányok és a politikai vezetők döntéseire történő nyomásgyakorlás. A kognitív hadviselés az emberi agy működését és az egyének döntéshozatali folyamatát megcélözva „fegyverré” alakítja át a közvélekedést a kívánt politikai célok elérése érdekében. Az orosz–ukrán háború és az izraeli–palesztin konfliktus kiválóan bemutatta a befolyásolási és a dezinformációs műveletekben rejlő lehetőségeket és veszélyeket.

Kulcsszavak: kognitív hadviselés, befolyásolási műveletek, dezinformáció, közvélemény formálása, modern politikai hadviselés, hibrid hadviselés.

THE GROWING ROLE OF COGNITIVE WARFARE IN THE DIGITAL AGE

Due to the complete transformation of the information environment, societies are gradually becoming increasingly exposed to intentions of influence. The widespread dissemination of digital services and applications, such as online-based news portals and social media platforms, facilitates the methodology of influence operations, aiming to exert influence on governments' and political leaders' decisions through shaping public opinion and society. Cognitive warfare transforms public opinion into a "weapon" by targeting the functioning of the human brain and individuals' decision-making processes, in order to achieve desired political objectives. The Russian-Ukrainian conflict and the Israeli-Palestinian conflict have excellently demonstrated the opportunities and dangers inherent in influence and disinformation operations.

Keywords: cognitive warfare, influence operations, shaping public opinion, disinformation, modern political warfare, hybrid warfare.

Bevezetés

A 21. században megfigyelhető, hogy a technológia gyors ütemű fejlődésének, a határokat nem ismerő és az élet valamennyi szegmensét behálózó számítógépes hálózatok elterjedésének, a tömegmédia¹ felerősödött szerepének, valamint a

¹ Nyomtatott és elektronikus sajtó, online hírportálok és magazinok, közösségi média, streaming szolgáltatások.

mesterséges intelligencia és a nagy nyelvi modellek (*large language model* – LLM) megjelenésének hatására egyre nagyobb szerepet kap mindennapi életünkben a manipulációs és a befolyásolási technológiák alkalmazása. E módszerek célja már túllép az üzleti életben elterjedt, a vásárlók meggyőzésére hajazó, és az eladási számokat növelő marketingtevékenységektől. Komplex rendszerek, mélyelemzések, a kognitív képességre ható módszerek és sokrétű elérési csatornák alkalmazásán keresztül befolyásolják, akadályozzák vagy zavarják az egyének, csoportok, szervezetek és intézmények észlelési, elemzés-értékelési és döntéshozatali folyamatait. A tudomány és a technológia fejlődésével egyre jobban megismerhető és feltérképezhető az emberi agy működésének folyamatai, feltételei, korlátai, valamint működésbeli zavarai.

A kutatások hatására számos tudományterület fejlődik (idegtudomány, pszichológia), és bővül a befolyásolási technikák és módszerek tárháza. Napjainkra számos ország mélyrehatóan vizsgálja és alkalmazza érdekei érvényesítése vagy védelme érdekében az egyének és csoportok észlelési, gondolkodási és döntéshozatali folyamatait befolyásoló képességeket. Erre jól megjeleníthető példa, hogy Kína a „*soft powerben*” rejlő lehetőségeket felismerve kiemelten kezeli az emberi agy és ezáltal az emberi döntések befolyásolásában rejlő lehetőségek kiaknázását politikai érdekeinek érvényre juttatásához. A kínai „három hadviselés”² (*three warfares*) koncepció célja a kinetikus képesség minél kisebb mértékű bevonásával, vagyis elsődlegesen nem kinetikus eszközök alkalmazásán keresztül érvényesíteni a Kínai Kommunista Párt politikai érdekeit.

A Krím félsziget 2014-es annektálása és a 2022. február 24-én kitört orosz–ukrán háború tapasztalatai, valamint a Kínai Népköztársaság által képviselt „egy Kína” elv megvalósítására tett erőfeszítések nyomán az Észak-Atlanti Szövetség Szervezete (NATO) is felismerte a kognitív képességekben megbúvó és kiaknázásra váró lehetőségeket. A NATO számára mindig is kiemelt prioritást élvez a stratégiai előny megtartása és az elrettentési képesség fenntartása, ami lehetővé teszi a politikai konfliktusok továbbgyűrűzésének és ezáltal a halálos eszközök alkalmazásának a megelőzését. A nagy ütemben és folyamatosan változó biztonsági környezetben, az újjáéledt hatalmi versengés időszakában a NATO számára sorsdöntő a jövő hadviselési formáink vizsgálata, amennyiben továbbra is fent kívánja tartani stratégiai előnyét és elrettentési képességét versenytársaival szemben.

A NATO Transzformációs Parancsnoksága (Allied Command Transformation – ACT) öt képességfejlesztési területen kezdte meg a jövő hadviseléséhez és a háború sikeres megvívásához elengedhetetlen képességek kutatását, amelyek közül több közvetlenül is érinti az emberi agy működésének és a kognitív képességeknek a vizsgálatát:

1. kognitív felsőbbrendűség (*cognitive superiority*);

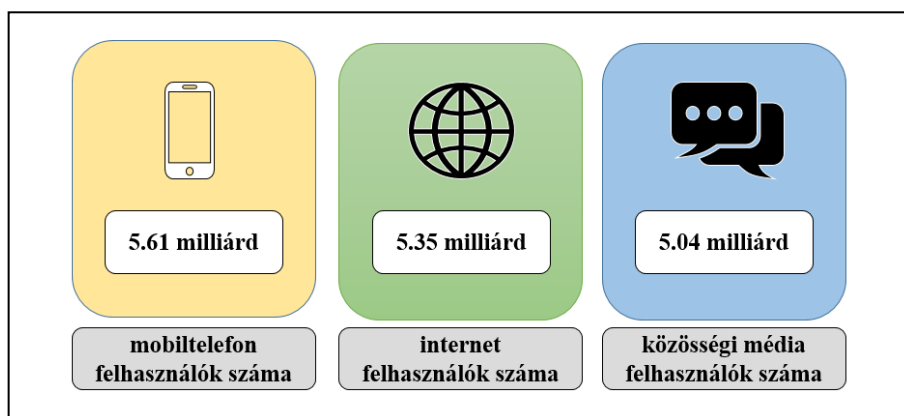
² A „három hadviselés” koncepció 2003-ban jelent meg a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg által a Központi Katonai Bizottság részére felterjesztett jelentésben. Yamaguchi Shinji – Yatsuzuka Masaaki – Momma Rira: China's Quest for Control of the Cognitive Domain and Gray Zone Situations (National Institute for Defense Studies China Security Report 2023); https://www.nids.mod.go.jp/publication/chinareport/pdf/china_report_EN_web_2023_A01.pdf, letöltés: 2024.02.19.

2. befolyásolás és erőkitetés (*influence and power projection*);
3. integrált multitérvédelem (*integrated multi-domain defence*);
4. hadszíntereken átnyúló vezetés (*cross-domain command*);
5. rétegzett ellenállás (*layered resilience*).³

A Transzformációs Parancsnokság a befolyásolás és az erőkitetés területén vizsgálja azokat a szükséges képességeket, amelyek a folyamatosan változó biztonsági környezetben is biztosítják a NATO részére, hogy 2040-re is képes legyen a kezdeményezés megragadására, a kijelölt célközönségek pozitív befolyásolására, valamint a katonai erőkitetésre más hatalmi eszközök (diplomáciai, katonai, információs és gazdasági) együttes alkalmazása mellett.⁴

A kognitív hadviselés kialakulásának háttere

Korunkban a digitális eszközök számának exponenciális növekedése, valamint a technológiai fejlettségi szint folyamatos fejlődése okán a világ lakosságának többsége számtalan lehetőséggel rendelkezik a nyílt forrású információkhoz való azonnali hozzáféréshez.

1. ábra. 2024. januári adatok szerinti digitális eszközök és szolgáltatások használóinak száma világszerte⁵ (szerkesztette: Bakos Pál)

Az elmúlt évtizedben a hagyományos média (nyomtatott és elektronikus sajtó) szerepét felváltották a digitális eszközök (asztali számítógépek, laptopok, tabletek és okostelefonok) és az azokon elérhető különféle tartalmi és szolgáltatási formák (online híroldalak, blogok, tematikus szakértői oldalak, magazinok, közösségi platformok, videómegosztó oldalak, streaming szolgáltatások, üzenetküldő

³ NATO Allied Command Transformation: NATO warfighting capstone concept (2023.05.18.); <https://www.act.nato.int/wp-content/uploads/2023/06/NWCC-Glossy-18-MAY.pdf>, letöltés: 2024.02.18.

⁴ NATO Allied Command Transformation: NATO warfighting capstone concept (2023.05.18.); <https://www.act.nato.int/wp-content/uploads/2023/06/NWCC-Glossy-18-MAY.pdf>, letöltés: 2024.02.18.

⁵ Datareportal: Digital around the world (2024.01.31.); <https://datareportal.com/global-digital-overview>, letöltés: 2024.02.23.

alkalmazások, online játékok stb.), melyek megkönnyítik és felgyorsítják az információhoz való hozzáférést.

Jelen korunkban a 70 évvel korábbi állapotokhoz képest naponta 15 ezerszer több információval találkozunk.⁶ Az információ mennyiségében és minőségében bekövetkezett drasztikus mértékű változást az emberi agy a teljesítményében és működésében nem volt képes lekövetni. Az agy strukturális fejlődése az evolúciós folyamatokhoz igazodott. A növekvő feladatoknak (információszállítás és -feldolgozás) megfelelően fejlődött az emberi agy is, de a jelenleg átlagosnak tekinthető 1400–1500 cm³ térfogat már nem elegendő a napjainkban jelentkező információmennyiség pontos és rövid idejű feldolgozásához. Az átlagos magyar állampolgár közel három órát tölt képernyő előtt különféle tartalmak (híroldal, e-kereskedelem, közösségi média, levelező szolgáltatások, felnőtt tartalmak) megtekintése érdekében.⁷

Ezt az adatot jobban megvizsgálva jelentős szórás figyelhető meg életkor szerint. Egy 2023-as felmérés szerint a 8–15 év közötti magyar fiatalok képernyőidő használatának ideje már eléri a 243 percet, amelynek 60%-át a közösségi média, 19%-át pedig az egyéb kommunikációs szolgáltatások, üzenetküldő applikációk használata teszi ki. A nyugat-európai országokban ezek az értékek még magasabbak. A napi 3–4 óra képernyő előtt eltöltött idő 20–30 Gigabyte mennyiségű információ feldolgozását tenné szükségessé, amihez az emberi agy jelentős kapacitásnövekedésére lenne szükség.

Ahhoz, hogy az emberi agy elérje teljesítőképességének határait, beleértve a működési (energiaellátás és hűtés) és információfeldolgozási képességeit, a jelenlegi méretéről 3300 cm³-re kellene növekednie.⁸ Az információtöbblet negatívan hat az ember kognitív funkcióira, azaz a közvetlen (figyelem, érzékelés, észlelés) és a közvetett (emlékezés, képzelet, gondolkodás) megismerési folyamataira, a véleményalkotására, az értékeinek és hiedelmeinek kialakulására, a kockázatvállalási hajlandóságára, valamint a döntéshozatalára. A digitális képernyő előtt eltöltött idő pedig jelentős mértékben rontja a koncentrációs és a kritikus elemző képességét, továbbá az emlékezőtehetségét. A mindennap jelentkező ingerek hatására egy átlag felnőtt koncentrációs képessége, hogy egy-egy weboldal olvasására az emberek nyolc másodpercet fordítanak és lépnek tovább, ami szövegértési és értelmezési problémákhoz vezethet.⁹ A különféle közösségi oldalak használata, hasonlóan a különböző élvezeti cikkek (alkohol, dohány, kábítószer) esetében függőséget alakíthat

⁶ Friderikusz Podcast: Generációk és szakadékok - Interjú Steigerváld Krisztián generáció-kutatóval (Friderikusz Podcast 84. rész); <https://www.youtube.com/watch?v=j717pr3kFrI>, letöltés: 2024.01.03.

⁷ Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság: Az online médiatér közönsége (2023. december); https://nmhh.hu/dokumentum/244384/online_mediator_kozonsege_2023_december.pdf, letöltés: 2024.02.06.

⁸ EMRI Zsuzsanna: Az emberi agy evolúciója (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, PowerPoint; előadás, 2019.03.22); http://zsuzsanna.emri.uni-eger.hu/public/uploads/human-agy-evolucio_5c94ee94c367e.pdf; letöltés: 2024.02.06.

⁹ Neil A. BRADBURY: Attention span during lectures: 8 seconds, 10 minutes, or more? (American Physiological Society Journal, 2016.11.09.); <https://journals.physiology.org/doi/pdf/10.1152/advan.00109.2016>, letöltés: 2024.02.06.

ki a használatból adódó dopamin¹⁰ termelésének köszönhetően.¹¹

Az emberi gondolkodás módját Daniel Kahneman, a *Gyors és lassú gondolkodás* című mű szerzője két részre osztja. Egyik rész a gyors, logikus gondolkodást nem igénylő mód, amely az intuíciókért, észlelésért és asszociációkért felel. A másik rész a logikus, energiabefektetéssel és mentális erőfeszítéssel járó gondolkodási forma.¹² A közösségi média, a különféle üzenetküldő alkalmazások és videómegosztó oldalak használata, valamint az elektronikus médiatermékek fogyasztása során jelentkező információdömping miatt a gyors gondolkodási mód aktivizálódik, és ebből kifolyólag háttérbe szorul a logikai gondolkodás. Az emberi agyat érő információs túlterhelésre az agy a folyamatok egyszerűsítésével reagál, hogy fenn tudja tartani működőképességét. E válaszreakció hatására az elmúlt évtizedekben felerősödött az úgynevezett kognitív torzítás szerepe. A kognitív torzítás a gyors és a nem logikus információfeldolgozás hatására alakul ki, amikor az agy mentális egyszerűsítést és gondolkodási sémákat alkalmaz az ingerekre történő gyors válaszadás érdekében. A heurisztikus folyamat irracionális ítéleteket és olyan döntéseket eredményezhet, amelyek nem tényszerű és nem valós információk alapján születnek meg.¹³

Napjaink információs társadalmában sokkal nehezebb a terjedő hírek és az információk valóságtartalmáról és forrásáról megbizonyosodni, ami nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az észlelt információk alapján az egyének szubjektív valóságot alakítanak ki és ez alapján hozzák meg a téves döntéseiket. Ezt a folyamatot erősíti a közösségi média okozta kritikus gondolkodási képesség csökkenése is. Erre kiváló példa a koronavírus-járvány időszaka, amikor az ellenőrizhetetlen forrású álhírek terjedése számos, a valóságtól távoleső tévhitek mentén szerveződő társadalmi csoportosulásokat, vírus- és oltásszkeptikus közösségeket alakított ki. A vírus eredetével kapcsolatos összeesküvés-elméletek terjedésének köszönhetően sokan vallották azt a teóriát, hogy a vírus az amerikai hadsereg marylandi bázisán üzemelő biológiai és vegyi laborból szabadult ki és okozta világszerte több millió ember halálát.

Az álhír alkalmas volt arra, hogy az összeesküvés-elméletekre fogékonyak körében a vírus terjedésének felelősségét átruházza a Kínai Kommunista Pártól az Amerikai Egyesült Államok kormányára, és hogy felerősítse az Amerikai-ellenes

¹⁰ Dopamin: „az öröm és a megelégedettség érzését szabályozó neurotranszmitter. A dopamin szint csökkenésével csökken az elégedettség és öröm érzése is”. Paulina Laura Rita – Csejtej Ildikó – Miklósi Mónika: Figyelemhiányos/hiperaktivitás tünetek, az alvásminőség, és a közösségi média-használat kapcsolata fiatalokban a COVID-19 járvány idején; <https://mppt.hu/magazin/pdf/vol25issue2/v25i2p70.pdf>; letöltés: 2024.02.06.

¹¹ Kelsey HANSEN: Our social media addiction (Harvard Business Review, 2022.09.); <https://hbr.org/2022/11/our-social-media-addiction>; letöltés: 2024.02.06.

¹² HONTI Tamás: A tények nem makacs dolgok – politikai marketing és választói heurisztikák (Budapest Management Review, LII. évf. 2021. 6. szám); <https://real.mtak.hu/164315/1/652-Tanulmanyszovege-3513-1-10-20210616.pdf>; letöltés: 2024.02.20.

¹³ J. E. KORTELING – Alexander Toet: Cognitive biases (Encyclopedia of Behavioral Neuroscience, 2022.01.); https://www.researchgate.net/profile/Je-hans-Korteling-2/publication/338403182_Cognitive_biases_Section_published_in_the_Encyclopedia_of_Behavioral_Neuroscience_Elsevier_Science_2021_httpsdoiorg101016B978-0-12-809324-524105-9/links/5ffec3fa299bf140888ff817/Cognitive-biases-Section-published-in-the-Encyclopedia-of-Behavioral-Neuroscience-Elsevier-Science-2021-httpsdoiorg-101016-B978-0-12-809324-524105-9.pdf; letöltés: 2024.02.22.

HOZZÁFÉRHETŐSÉGI HEURISZTIKA
Az ember a döntései alapján az utolsó információs ágazat, különösen azokra a kimenetekre előfordul, amelyek a valószínűsíthetően helytelenül információtól valószínűleg nem.

SZTEREO-TÍPIZÁLÁS
Az észlelt egy képi a másik személyről, mintegy társas kognitív funkciók. A személyt "képi" az ember a csoportokhoz való viszonyításuk alapján.

VÁSÁRLÁSI UTÁNI RACIONALIZÁCIÓ
Pozitív érzék funkciók között a kognitív ártalom a kognitív ártalom miatt.

KOCKÁZATI KOMPENZÁCIÓ
Társas funkciók váltakozása, ha a kognitív funkciók vagy az érzék funkciók közötti váltakozás a kognitív funkciók.

TOMOROUSI ILLUZIÓ
A nagy mennyiségű információs információ, mint a csoportokhoz, vagy a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

UDVARIASÁGI TORZÍTÁS
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

ELFOGULTSÁGI VAKFOJT
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

ÉRVENYESÉG ILLUZIÓJA
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

ITANFUTÓ HATÁS
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

MEGERŐSÍTÉSI TORZÍTÁS
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

DINAMIKUS INKONZISZTENCIA
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

SZERENCSEJÁTÉKOSK TÉVEDÉSE
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

REAKTANCIA
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

BIRTOKLÁSI HATÁS
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

STATUS QUO HATÁS
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

HIT ELFOGULTSÁG
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

STRUCC-POLITIKA
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

REAKTÍV LEÉRTÉKELÉS
Az ember a kognitív funkciók közötti váltakozás, mint a kognitív funkciók közötti váltakozás.

The diagram illustrates factors influencing cognitive distortions. A central brain icon is surrounded by eight colored boxes with text. On the left: 'Kognitív torzítások' (green), 'Alapérzelmekre ható üzenetek' (yellow), 'Kontó elméletek' (orange), 'Ellenőrizetlen álhírek' (blue). On the right: 'Gondolkodási sémák' (blue), 'Visszhangkamra effektus' (orange), 'Információs túlterhelés' (yellow), 'Kritikus gondolkodást csökkentő közösségi és videómegosztó oldalak' (green).

A közösségi oldalak (Facebook, Twitter, Instagram, TikTok, Vkontakte, Weibo, SnapChat) és üzenetküldő alkalmazások (Telegram, Signal, Whatsapp,

VEZÉRCIKK

WeChat) megjelenése és nagyütemű elterjedése¹⁵ felgyorsította az információáramlás sebességét, és ezáltal olyan közösség- és eseményszervező hatással bír, amilyenre korábban még nem volt példa. Hetek és napok helyett ma már órák és percek kérdése, hogy egy-egy hír, legyen az igaz vagy hamis, elérjen a célközönségekhez, és ott kiváltson olyan hatásokat, melyek a fizikai térben manifesztálódnak. A 2010-es arab tavasz vagy az 2013–2014-es ukrán Majdan téri események¹⁶ kialakulásában, a tüntetők mozgósításában jelentős szerepet töltek be a közösségi platformok.

Az észak-afrikai és az ukránai események szervezése és a tömegek mozgósítása mellett a különböző választások és szavazások (2016-os és 2020-as amerikai elnökválasztások, 2016-os referendum az Egyesült Királyság európai uniós tagságáról, 2023-as tajvani választás) során is fontos szerepet játszottak a közösségi oldalak és az üzenetküldő alkalmazások a választópolgárok véleményének formálásában és döntéseik befolyásolásában. Ezeknek a platformoknak az árnyoldala, hogy lehetővé teszik azoknak az álhíreknek és összeesküvés-elméleteknek az ellenőrizhetetlen terjedését, amelyek az alapérzelmek (öröm, meglepődés, undor, harag, szomorúság és félelem) aktivizálásával befolyásolják a felhasználók érzelmeit és véleményét.

Számos állam előszeretettel használja fel a közösségi oldalakat, hogy eljuttassák saját narratíváikat a kiválasztott célközönségekhez. Az ilyen módon terjesztett narratívák egy része bemutathatja és igazolhatja az adott állam tetteinek szükségszerűségét és jogosságát, így elnyerve a célközönség szimpátiáját és elfogadását. Másrészt pedig a szemben álló félről terjeszt negatív híreket és teszi felelőssé azt bizonyos események bekövetkezéséért, hogy a célközönségben felerősítse a terjesztett üzenetekben szereplő államvezetéssel, politikai csoportokkal szembeni bizalmatlanságot és elégedetlenséget.

Az orosz–ukrán háború során alkalmazott orosz stratégiai narratívában mind a két irány jól beazonosítható. Történelmi indokokra alapozva igazolják a Krím megszállásának és az Ukrajna ellen indított fegyveres katonai műveleteknek a jogosságát és szükségszerűségét. A honi területen és külföldön egyaránt terjesztett orosz stratégiai narratíva szerint a nagy orosz birodalom része Oroszország, Belorusszia és Ukrajna. A három országot összeköti a közös történelem, a vallás és a nyelv. A Krím félsziget vonatkozásában alkalmazott narratíva szerint a félsziget mindig is Oroszországhoz tartozott, hiszen Szergej Hruscsov csak 1954-ben ajándékozta oda Ukrajnának. Tette ezt annak tudatában, hogy a Szovjetunió örök lesz és soha nem fog részekre bomlani. Más alkalmazott központi üzenetek szerint az Ukrajna elleni támadás szükségszerűségét az indokolja, hogy a náci ideológiával

¹⁵ 2024 januárjában a Föld lakosságának 62,3%-a, azaz 5,04 milliárd fő használta a közösségi médiát. Digital 2024: Global overview report (2024.01.24.); <https://datareportal.com/reports/digital-2024-global-overview-report>; letöltés: 2024.02.06.

¹⁶ Mustafa Nayem ukrán újságíró és aktivista Facebook-posztjának hatására több ezer tüntető jelent meg 2023. november 21-én Kijev emblemikus helyszínén, a Függetlenség terén (Majdan Nezaleznosztyi). Ezzel az eseménnyel vette kezdetét az a tüntetéssorozat, amely elvezetett az oroszbarát politikát folytató Viktor Janukovics ukrán elnök bukásához. Megan MacDuffee Metzger – Joshua A. Tucker: Social Media and EuroMaidan: A review essay (2017.05.02.); <https://www.cambridge.org/core/journals/slavic-review/article/social-media-and-euromaidan-a-review-essay/D4AF4BDCBE35D03421456EA26CA7F528>; letöltés: 2024.02.06.

átítatott ukrán államvezetés atrocitásokat követ el az Ukrajnában élő orosz kisebbséggel szemben.

Az ukrán vezetés és a náci ideológiával megfertőzött ukrán hadsereg nemcsak az Ukrajnában élő orosz kisebbségre, hanem magára Oroszországra is veszélyt jelent.¹⁷

Kognitív hadviselés

A sokat idézett ókori kínai hadvezér, Szun-ce megfogalmazása szerint egy vezető legnagyobb erénye az, hogyha fegyverek alkalmazása nélkül képes akarátát rábírní az ellenségre, amely így elhozza számára a kívánt győzelmet. Ennek egyik eszköze az ellenség megtévesztése, vagyis környezetészlelésének és döntéseinek kedvező irányba történő befolyásolása. A manipuláció végrehajtására rendelkezésre álló eszközök Szun-ce gondolatainak megszületése óta folyamatosan finomodtak és bővültek. A 20. századi propaganda¹⁸ és lélektani műveletek végrehajtásához már jóval több eszköz állt rendelkezésre a nyomtatott és az elektronikus sajtónak köszönhetően, amit tovább erősített az internet megjelenése és elterjedése. Az igazi ugrást a negyedik ipari forradalom¹⁹ hozta el, amelynek hatására explicit módon kibővült a befolyásolásra alkalmas műveleti és technikai eljárások, melyek a célközönség motivációja helyet annak kognitív képességeit támadja.

Kognitív hadviselésnek nevezzük azt a tevékenységet, mely az emberi agy működésének befolyásolásán keresztül a döntéshozatali folyamatra hat. A kognitív hadviselés leginkább elfogadott meghatározása szerint ez a hadviselési forma „a közvélemény »fegyverként« történő alkalmazását jelenti egy külső entitás által”²⁰ a meghatározott stratégiai, politikai célok teljesítése érdekében. A kognitív hadviselés az egyén agyi tevékenységét és kapacitását célozza meg a közvélemény olyan alakítása által, hogy rajta keresztül menjen végbe a gondosan kiválasztott célközönségek észlelésének, érzékelésének, gondolkodásának, véleményalkotásának, döntéseinek és cselekvéseinek befolyásolása. Olyan befolyásolási művelet, amely válogatott, szofisztikált módszerek alkalmazásán keresztül a közvélemény befolyásolásával hat egy állam kormányzati politikájára, destabilizálja a közintézményeket és az állam működését, valamint fokozza a kormányhatalommal

¹⁷ NATO Stratcom Centre of Excellence: Analysis of Russia's information campaign against Ukraine (2016.01.12.); https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/russian_information_campaign_public_12012016fin.pdf; letöltés: 2024.02.04.

¹⁸ A propagandatevékenység a szemben álló félhez tartozó haderő és lakosság moráljának megtörésére, illetve a saját haderő és lakosság motivációjának megerősítésére irányul.

¹⁹ Negyedik ipari forradalom (ipar 4.0): „Napjainkban is zajló időszak, amelyben a fizikai, digitális és biológiai technológiák összefonódása és integrációja történik. Az Ipar 4.0 alapvetései között szerepelnek a nagy adatok, az intelligens automatizálás, a mesterséges intelligencia és az internet of things (IoT), amelyek radikálisan átalakítják a gyártási és üzleti folyamatokat, valamint a társadalom működését.” Pannon Egyetemi Kör: Ipar 4.0 – Negyedik ipari forradalom; <https://mk.uni-pannon.hu/index.php/home/hirek-hu/138-hirek-felvetelizoknek/2899-ipar-4-0-negyedik-ipari-forradalom>; letöltés: 2024.02.21.

²⁰ Alonso Bernal – Cameron Carter – Ishpreet Singh – Kathy Cao – Olivia Madreperla: Fall 2020 Cognitive warfare, an attack on truth and thought (Johns Hopkins University, 2023.12.); <https://innovationhub-act.org/wp-content/uploads/2023/12/Cognitive-Warfare.pdf>; letöltés: 2023.12.13.

szembeni bizalmatlanságot. Ennek eredményeképpen növeli az állampolgárok engedetlenségi szintjét, valamint hitelteleníti és aláássa a demokratikus folyamatokat, diszkreditálja a hatalmi elit vezetőit, polgári engedetlenséget és zavargásokat idéz elő, továbbá felerősíti vagy gyengíti a különféle szeparatista mozgalmak tevékenységeit.²¹ Mindezt a társadalom polarizálásán, a társadalmi egység megbontásán, a már meglévő politikai, vallási, etnikai vagy társadalmi problémák felerősítésén, illetve újabb törésvonalak generálásán keresztül éri el.

Sok esetben a kognitív hadviselést tévesen a hibrid, az információs, a lélektani vagy a kiberhadviseléssel azonosítják. Ezért fontos ismertetni azokat az alapvető különbségeket, amelyek megkülönböztetik a kognitív hadviselést a többi hadviselési formától, bár számos ponton felfedezhető átfedés és azonosság közöttük.

A hibrid hadviselés²² (*hybrid warfare*) a katonai és nem katonai eszközök nyílt és fedett alkalmazását jelenti a szürke zónában. Ez a zóna egy átmeneti, jogilag nehezen meghatározható időszakot jelent a béke és a háború között. A hibrid hadviselés során a stratégiai célok teljesítése érdekében irreguláris és hagyományos katonai erők is alkalmazhatók. Célját tekintve nem a szemben álló fél totális legyőzésére és megsemmisítésére, hanem akaratának és ellenálló képességének megtörésére irányul. Ennek köszönhetően a politikai vezetés által támasztott stratégia célkitűzések jelentősebb katonai erő bevetése, valamint a fegyveres harcok kiterjedése és elhúzódása nélkül teljesíthetők. A meglepetés és a sebesség védőernyője alatt ez a hadviselési forma az információs befolyásolási technikák, a kiberműveletek és a nem hagyományos katonai erők alkalmazásán keresztül összezavarja a szemben álló fél közvéleményét és megtöri a társadalom ellenálló képességét. Ezek a tevékenységek kiegészülhetnek más nyomásgyakorlási (politikai, gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi) módszerekkel is. A hibrid hadviselés nem új keletű hadviselési forma, ugyanakkor napjainkban sokkal szofisztikáltabban végrehajtható, mint bármikor a történelem folyamán. Ennek oka a rendelkezésre álló eszközök sokszínűségében, a magas fokú technológiai fejlettségben, a terjedő információk mennyiségében és sebességében, valamint a társadalom nagy fokú kitettségében és sebezhetőségében keresendő.²³

„Az információs hadviselés (information warfare) célja a szemben álló féllel szembeni információs fölény megszerzése, amely egyrészt a saját információs tér ellenőrzéséből, a saját információkhoz való hozzáférés védelméből, másrészt pedig az ellenfél információinak megszerzéséből és felhasználásából, az információs

²¹ Alonso BERNAL – Cameron CARTER – Ishpreet SINGH – Kathy CAO – Olivia MADREPERLA: Fall 2020 Cognitive warfare, an attack on truth and thought (Johns Hopkins University, 2023.12.); <https://innovationhub-act.org/wp-content/uploads/2023/12/Cognitive-Warfare.pdf>; letöltés: 2023.12.13.

²² A hibrid hadviselés a hagyományos reguláris (lineáris, konvencionális) és az irreguláris (nem lineáris, nem konvencionális) hadviselés puha, közepes és kemény módszereinek, eljárásainak rugalmas alkalmazása abból a célból, hogy az ellenség államát, fegyveres erőit működésképtelenné, védtelenné tegyük és akaratunkat rákényszeríthessük, legfőképpen azzal a stratégiai céllal, hogy az erőszak szintje a konfliktus folyamán ne haladja meg a háborús szintet. Forrás: Resperger I: Válságkezelés és hibrid hadviselés Dialóg Campus Kiadó, 2018. Budapest, p. 21.

²³ LTC Juan Jose TERRADOS: Hybrid warfare (NATO Joint Warfare Center, The Three Swords Magazine, 2019.12.); https://www.jwc.nato.int/images/stories/threeswords/HybridWar_Dec2019.pdf; letöltés: 2024.02.02.

rendszereinek megsemmisítéséből, valamint az információ áramlásának megzavarásából áll.”²⁴ Fókuszában az információ áll, részét képezi az elektronikai hadviselés, a lélektani műveletek, a civil-katonai kapcsolatok, a tömegtájékoztatás, a kiberműveletek, a fizikai pusztítás, a katonai megfélemlítés és az információvédelmi rendszabályok alkalmazása is. Az információs hadviselés megvívása történhet a fizikai, a logikai és a kognitív térben egyaránt.

A lélektani hadviselés (*psychological warfare*) – korábbi ismert nevén propagandatevékenység – a politikai és a katonai célok elérése érdekében a kiválasztott célközönség észlelését, magatartását és viselkedését befolyásolja kommunikációs és egyéb eszközök alkalmazásán keresztül.²⁵ Célja a kiválasztott célközönség moráljának és motivációjának gyengítése vagy erősítése, illetve attitűdjének pozitív vagy negatív irányba történő terelése.

A kiberhadviselés (*cyber warfare*) alatt „egy nemzetállamnak egy másik nemzet számítógépeibe vagy hálózataiba történő behatolásra irányuló cselekményei értendő, amelyek célja a károkozás és zavarkeltés”.²⁶ Része a kiberkémkedés, a kiberterrorizmus, a szabotázs, a propaganda és a zavarkeltés a gazdaságban. A kiberhadviselés célpontjainak és céljainak meghatározása széles skálán mozoghat. Lehet a kritikus infrastruktúrák²⁷ működésének zavarása, akadályozása, bénítása, pusztítása, illetve az azokhoz való hozzáférés megakadályozása. A kritikus infrastruktúrák támadása alkalmas lehet élőerőben és fizikai objektumokban történő károkozásra is. További célként lehet meghatározni érzékeny adatok és információk megszerzését, módosítását vagy törlését, valamint propagandatevékenység végrehajtását.²⁸

A célok, a módszerek, az eszközök és az alkalmazott eljárások vizsgálata alapján a kognitív hadviselés a hibrid hadviselés részét képezi. Magában foglalja az információs hadviselés egészét és a kiberhadviselés egyes részeleit.

A kognitív hadviselés a modern politikai hadviselés (*modern political warfare*) elméletét figyelembe véve összkormányzati feladat. Minden olyan ágazat, amely

²⁴ NATO Defence Education Enhancement Programme: Media- (Dis)Information- Security; https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/5/pdf/2005-deeportal4-information-warfare.pdf; letöltés: 2024.02.06.

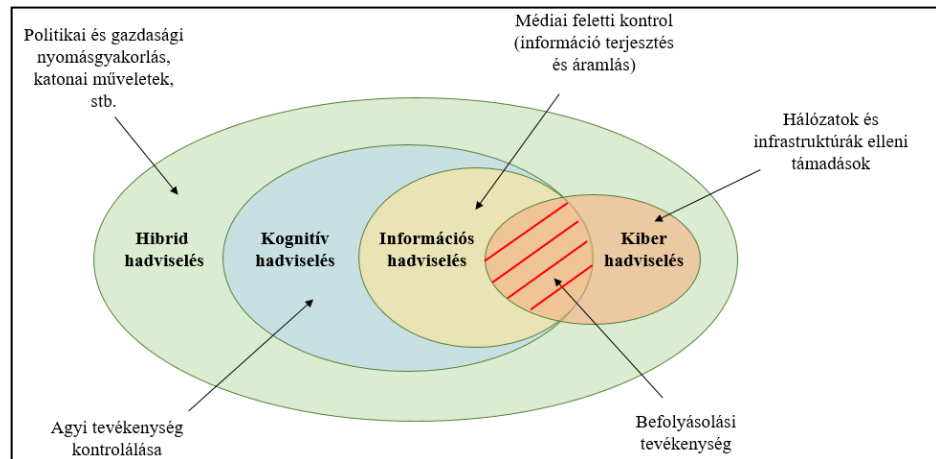
²⁵ AJP-3.10.1. (A), Allied Joint Doctrine for psychological operations, 2007; <https://info.publicintelligence.net/NATO-PSYOPS.pdf>; letöltés: 2024.02.19.

²⁶ VANCA, David: Richard A. Clarke and Robert K. Knake's "Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It" (2023.12.10); <https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2013/12/10/richard-a-clarke-and-robert-k-knakes-cyber-war-the-next-threat-to-national-security-and-what-to-do-about-it-harper-collins-2010/>; letöltés: 2024.02.21.

²⁷ „Kritikus infrastruktúrának minősülnek azon hálózatok, erőforrások, szolgáltatások, termékek, fizikai vagy információtechnológiai rendszerek, berendezések, eszközök és azok alkotó részei, melyek működésének meghibásodása, megzavarása, kiesése vagy megsemmisítése, közvetlenül vagy közvetetten, átmenetileg vagy hosszútávon súlyos hatást gyakorolhat az állampolgárok gazdasági, szociális jólétére, a közegészségre, közbiztonságra, a nemzetbiztonságra, a nemzetgazdaság és a kormányzat működésére.” 2080/2008. (VI. 30.) Korm. határozat a Kritikus Infrastruktúra Védelem Nemzeti Programjáról; <https://njt.hu/jogszabaly/2008-2080-30-22>; letöltés: 2024.02.22.

²⁸ Nuran MAHMUDOV: Cyber warfare: understanding the elements, effects, and future trends of cyber-attacks and defences (2023.03.02.); <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/inline-files/2023-2-03-mahmudov.pdf>; letöltés: 2024.02.23.

részese az állam rendelkezésre álló összes hatalmi erőforrásnak, alkalmazza a kognitív hadviselést annak érdekében, hogy saját céljai elérésén keresztül hozzájáruljon a nagy stratégiai célok teljesüléséhez. A nagy stratégiai célok lebontásával alakulnak ki azok az ágazati célok, amelyek aztán meghatározzák az ágazati kognitív hadviselés céljait. E logikából kiindulva szükséges egy olyan intézményi szervezet megléte, amely irányítói, ellenőrzési és koordinációs funkciókat lát el összkormányzati szinten, továbbá stratégiai célokat határoz meg és koordinálja az ágazati kognitív műveleti tevékenységeket.

4. ábra. A kognitív hadviselés viszonyrendszere a hibrid, az információs és a kiberhadviseléssel²⁹

A biztonsági szektor, ezen belül is a fegyveres erők (a haderő és a katonai titkosszolgálat) kiemelt szerepet tölt be a kognitív hadviselésben. Képességeik, lehetőségeik, rendelkezésre álló erőforrásaik, valamint műveleti és technikai eljárásaik alapján képesek lehetnek a szemben álló fél közvéleményének alakítására, illetve az ellenséges kognitív hadviseléssel szemben támogatni a saját társadalom ellenálló képességének kialakítását és fenntartását. A megfelelően előkészített, alkalmazott és összehangolt befolyásolási műveletek képesek lehetnek még a fegyveres konfliktus kialakulása előtt olyan stratégiai sikereket elérni, amelyek nagyban befolyásolhatják az államok között kialakuló fegyveres összeütközés kimenetelét.

A kognitív hadviselés célkitűzése az állami érdekek érvényesítése és védelme a politikai stratégia célok mentén. Ennek érdekében a szemben álló fél közvéleményének befolyásolásán keresztül olyan kedvező feltételeket teremti, amelyek lehetővé teszik az adott állam akaratának rákényszerítését a szemben álló fél döntéshozóira. Ezt az alábbi feladatokon keresztül érheti el:

- a szemben álló fél politikai és katonai vezetésének diszkreditálása,

²⁹ Tzu-Chieh HUNG – Tzu-Wei HUNG: How China's Cognitive Warfare Works: A Frontline Perspective of Taiwan's Anti-Disinformation Wars (2022.07.19.); <https://academic.oup.com/jogss/article/7/4/ogac016/6647447>; letöltés: 2024.02.07.

- hitelességének és alkalmasságának megkérdőjelezése;
- a társadalmi bizalmatlanság és elégedetlenség fokozása a vezető politikai hatalommal és állami intézményekkel szemben az igazságszolgáltatás, a rend- és honvédelem, az egészségügy, az oktatás, a közlekedés, a gazdaság, a pénzügy és a kereskedelem területein;
- a társadalmon belüli egység megbontása politikai, vallási, kulturális és etnikai viták, problémák felerősítésén keresztül;
- a szemben álló fél társadalmi rezilienciaképességének és hajlandóságának gyengítése, megtörése;
- a szemben álló fél politikai és katonai döntéshozatali folyamatának befolyásolása, valós helyzetkép kialakításának akadályozása;
- a szemben álló félhez tartozó fegyveres erők harci moráljának gyengítése;
- a nemzetközi közvélemény befolyásolásával a szemben álló fél szövetségi és támogatási rendszerének gyengítése, ezzel párhuzamosan a saját szövetségi rendszer erősítése és bővítése;
- a saját erők harci moráljának védelme és erősítése;
- a saját társadalom rezilienciaképességének megőrzése és fejlesztése;
- megelőzés és hathatós védekezés a szemben álló fél kognitív hadviselési képességével szemben.

A kognitív műveletek során az állami és a nem állami szereplők, valamint a nyílt és a fedett szervezetek válogatott módon alkalmazhatók. Az eszközök és a módszerek alkalmazásának módját a fennálló konfliktus státusza és intenzitása határozza meg. A kognitív műveletek a hagyományos fegyveres katonai műveletekkel szemben a konfliktus mind a hat fázisában (előkészítés, elrettentés, kezdeményezés megszerzése, dominancia, stabilizáció, átmenet)³⁰ jelen van, és változatos intenzitással folyamatosan végzi az információs környezet alakítását és a célközönség befolyásolását a műveleti céloknak megfelelően. Ez a hadviselési forma kisebb költséggel, kockázattal és várható veszteséggel járhat, mint a hagyományos katonai erők harcba vetése. Ugyanakkor az is kihangsúlyozandó, hogy az államok közötti konfliktus állapotának előrehaladottsága és magas intenzitása esetén nem helyettesítheti a hagyományos katonai műveleteket.

A kognitív hadviselés leghatékonyabb az olyan nyílt társadalmakkal rendelkező demokratikus országokkal szemben alkalmazható, ahol nincs korlátozva a szólás szabadság, valamint biztosított a nem állami kezelésben lévő és támogatásból működő médiumok szabad tevékenysége.

A módszereket és eljárásokat vizsgálva az alábbi kategóriák szerint lehet csoportosítani a kognitív hadviselés részeként végrehajtható tevékenységeket:

- a) legális és illegális: a kognitív hadviselés részeként végrehajtott tevékenységek és műveletek – attól függően, hogy sértik-e a célország törvényeit és a nemzetközi jogot – lehetnek legálisak és illegálisak;
- b) erőszakos és nem erőszakos: az alkalmazott módszerek és technikák szerint

³⁰ US Department of Defense, Joint Publication 3-0: Joint Operations (2011.08.11.); <https://www.moore.army.mil/mssp/security%20topics/Potential%20Adversaries/content/pdf/Jp%203-0.pdf>; letöltés: 2024.02.06.

megkülönböztethetők a halálos erőt képviselő, az emberi élet kioltására és fizikai pusztításra alkalmas műveleti eljárások (pl. kibertámadások és nagy sajtóvisszhanggal járó katonai műveletek), illetve az emberi léte és testi épségre veszélyt nem jelentő tevékenységek (pl. média használata, nyilvános diplomáciai tevékenység);

- c) nyílt, leplezett és fedett: a kognitív hadviselés részét képező tevékenységek a végrehajtók és a megbízók kilétének ismerete és beazonosíthatósága szerint lehetnek nyíltak, leplezettek és fedettek; nyílt műveletek esetén mind a megbízó, mind a végrehajtó kiléte ismert és jól beazonosítható; leplezett tevékenység esetén a végrehajtó kiléte igen, viszont a megbízóé nem beazonosítható; fedett műveletek vonatkozásban mind a végrehajtók, mind a megbízók kiléte nem beazonosítható vagy legalábbis hitelesen tagadható; az utóbbi kategóriába tartoznak a hamis zászló (*false flag*) alatt végrehajtott műveletek is.

Az államok részére igen széles eszközrendszer áll rendelkezésre a kognitív hadviselés megvívására. Alkalmazásuk elé csak a képességbeli korlátok szabhatnak gátat. Az információs befolyásolási műveletek során a közvélemény formálására az alábbi eszközök és eljárások a legmeghatározóbbak.

1. Nyilvános diplomácia (*public diplomacy*): Az állami intézmények és az államilag szponzorált nem kormányzati szervezetek által végzett olyan kommunikációs tevékenység, amelynek célja a külföldi közvélemény pozitív jellegű formálása annak érdekében, hogy az támogassa vagy tolerálja az adott állam politikáját és stratégiai céljait. Ez a tevékenységi forma részt vesz egy másik ország, szélesebb kitekintésben pedig a nemzetközi közvélemény alakításában a meghatározott narratívák és üzenetek terjesztésén keresztül.³¹ A politikai döntéshozók nyilatkozatai, a nyilvános diplomáciával foglalkozó kormányzati szervezetek által folytatott célzott kampányok, valamint a nemzetközi média meggyőzésére irányuló erőfeszítések mind a nyilvános diplomácia eszközei.³² Nyilvános diplomáciát folytathatnak politikai szereplők, állami intézmények és nem kormányzati szervezetek képviselői, illetve kormányzat megbízásából akár magánszemélyek (lobbisták) is. Az orosz állami vezetők sokszor élnek ilyen eszköz alkalmazásával, amikor nagy nyilvánosság előtt ismertetik az orosz–ukrán háborúval kapcsolatos stratégiai narratíváikat és politikai nézeteiket.

2. Médiaműveletek (*media operations*): A rendelkezésre álló és elérhető honi, külföldi és nemzetközi médiumokon keresztül a megbízó fél stratégiai céljait támogató üzenetek és narratívák terjesztése. A művelet céljai között szerepelhet a közvélemény kiválasztott rétegeinek befolyásolása annak érdekében, hogy azok támogassák a szponzorállam politikáját. További cél lehet a szemben álló fél társadalmi ellenálló képességének gyengítése a központi kormányzatba és a közintézményekbe vetett bizalom gyengítésén keresztül. Ezt a fajta célt támogathatja részben igaz, illetve hamis hírek terjesztése. A médiaműveletek esetén széles paletta

³¹ Nemzeti Közszerológáti Egyetem, Közszerológáti Online Lexikon; <https://lexikon.uni-nke.hu/szocikk/nyilvanos-diplomacia/>; letöltés: 2024.02.20.

³² Britannica, History&Society: public diplomacy; <https://www.britannica.com/topic/public-diplomacy>; letöltés: 2024.02.20.

áll rendelkezésre a kijelölt célközönségek elérésére, úgymint a nyomtatott sajtó (újságok, hírlapok, magazinok, plakátok, szórólapok stb.), az elektronikus média (rádió, televízió, mozi) és az új média (internet, mobil eszköz alkalmazásai, interaktív digitális tartalmak, videó megosztó szolgáltatások). A médiaműveletek során alkalmazhatók a közmédia, a kormányzati támogatásban részesülő kereskedelmi, valamint a külföldön felvásárolt, vagy a hazai médiumokkal kapcsolatban álló baráti külföldi médiaszolgáltatók is. Oroszország előszeretettel alkalmazza olyan internetes hírközlő oldalaknak és hírügynökségeknek a kialakítását a célországban, amelyek a célország anyanyelvén közvetítik az orosz központi narratívát, továbbá olyan híreket tesznek közzé, amelyek cáfolják a célország politikai döntéseinek jogosságát és észszerűségét, ezzel fokozva az adott állam politikai vezetésével szembeni bizalmatlanságot.

3. Közösségimédia-műveletek (social media operations): Az internet és az okostelefonok elterjedésével napjainkra megkerülhetetlen tényezővé váltak a különféle közösségi oldalak és üzenetküldő alkalmazások, melyek világszerte felhasználók milliói között biztosít valós idejű kapcsolatot. E platformoknak köszönhetően rövid idő alatt szinte kontrol nélkül lehet nagy tömegekhez eljuttatni valós és hamis híreket. A lineáris hagyományos médiumokkal szemben a közösségi platformok lehetővé teszik azok használói között az azonnali interakciót is, ami fokozza az érzelmek kiváltását, illetve a hírek terjedési sebességét. A közösségi platformok erősítik a visszhangkamarát (*echo chamber*) effektust,³³ ami az egyének és csoportok befolyásolását könnyíti meg. A generatív mesterséges intelligencia³⁴ és a nagy nyelvi modell megkönnyíti a hitelesnek ható „deepfake”³⁵ audio-, vizuális és audiovizuális tartalmak előállítását. Az ilyen valóságosnak tűnő, de mégis hamis tartalmak alkalmasak a célközönség megtévesztésére és összezavarására, valamint a tartalom szerezplő személyek, szervezetek és intézmények diszkreditálására. A tartalmak gyors ütemű terjedése következtében – a tagadhatóság ellenére – a „deepfake” tartalmak jelentős károkozásra alkalmasak.

A közösségimédia-műveletek során a különféle platformok szerepet játszhatnak véleményközösségek kialakításában, valamint események szervezésében az információs és a fizikai térben. A célközönség véleményének alakításában jelentős

³³ A visszhangkamarát abban az esetben alakul ki, amikor a felhasználók csak azokat a hírforrásokat veszik igénybe, melyek a világméretűnek, ideológiai vagy vallási nézeteiknek megfelelő híreket, információkat, véleményeket és nézeteket közvetítenek. Ennek következtében az egyén körül kialakul egy információs buborék, amelynek hatására megszűnik a valóság reális érzékelése és létrejön a pszéudovilág. Gálík Mihály: Visszhangkamrák és szűrőbuborékok (Médiakutatók, 21. évf. 1. szám); https://mediakutato.hu/cikk/2020_01_tavas/03_visszhangkamrak_es_szurobuborekok.pdf; letöltés: 2024.02.20.

³⁴ „A Generatív AI a mesterséges intelligencia egy formája, amelyben a modellek betanításával új, eredeti tartalmakat hozhatnak létre természetes nyelvi bemenetek alapján. Más szóval a kívánt kimenetet normál hétköznapi nyelven is leírhatja, és a modell megfelelő szöveg, kép vagy akár kód kimenet létrehozásával válaszolhat.” A Microsoft Azure AI alapjai: Generatív AI; <https://learn.microsoft.com/hu-hu/training/paths/introduction-generative-ai/>; letöltés: 2024.02.23.

³⁵ „A deepfake a deep learning és a fake (hamis) szavak összevonásából ered, ugyanis a technológia lényege, hogy egy algoritmus, ami képes a gépi tanulásra (deep learning), annál valóságosabb, de hamis (fake) tartalmat tud létrehozni, minél több információt kap.” DigitalHungary: Gyorsan fejlődnek a deepfake-videók (2021.03.15.); <https://www.digitalhungary.hu/media/Gyorsan-fejlodnek-a-deepfake-videok/11319/>; letöltés: 2024.02.22.

szerepet játszhat a különféle államilag szponzorált trollgyárak³⁶ is, melyek felhasználhatók a stratégiai, hadművelleti és taktikai szintű üzenetek terjesztésében, valamint a szemben álló fél által terjesztett üzenetek megkérdőjelezésére és cáfolására. Kommentelő és tartalommegosztó tevékenységükkel alakíthatják, megerősíthetik vagy összezavarhatják a célközönség véleményét. A trollfarmok mellett a robothálózatok (*botnet*) alkalmazása is elősegíti a narratívák és az üzenetek tömeges terjesztését, anélkül, hogy a művelet irányítójának kiléte kiderülne.³⁷

A közösségimédia-műveletek során alkalmazhatók valós személyekhez köthető profilok, vagy valós személyekhez nem köthető virtuális személyek. Bevált módszer az üzenetek terjesztésére olyan bloggerek, témaszakértők és influenszerek alkalmazása a közösségi felületeken, akik nagyszámú követőkkel rendelkeznek.

A közösségi média egyik nagy előnye az egyre szigorúbb szabályozások ellenére, hogy a különféle technikai eljárások (Virtual Private Network, Thor hálózat) alkalmazásával és a felhasználók digitális nyomainak (IP-cím, metaadatok, keresési előzmények, vásárlási szokások) elrejtésével biztosítható a műveletek tagadhatósága, valamint megakadályozható a végrehajtók pontos kilétének beazonosítása.

4. Kibertéri műveletek (*cyberspace operations*): A kiberhírszerző és -támadó műveletek mára már elengedhetetlen részévé váltak a kognitív műveleteknek a digitális eszközök és informatikai hálózatok elterjedése okán. A kibertérben, valamint a kibertéren keresztül a fizikai és a kognitív térben kifejtett hatások közvetlen vagy közvetett módon befolyásolhatják a kiválasztott célközönséget, valamint formálhatják a közvéleményt. Az orosz–ukrán háború során mindkét oldalon nagy számban megjelentek az állami, kormányzat által szponzorált, illetve érzelmi és ideológiai alapon motivált „freelancer” hackercsoportok,³⁸ amelyek nagy sajtóvisszhanggal járó szofisztikált kibertámadásokat hajtottak végre állami intézmények, kritikus infrastruktúrák, katonai vezetés-irányítási rendszerek és hálózatok ellen.

4.1. Kiberhírszerzés (*cyber intelligence*): célja a nyílt vagy zárt számítógépes rendszerekből történő bizalmas és érzékeny adatok gyűjtése. Ez a tevékenység

³⁶ Közvetlen vagy közvetett állami finanszírozásból fenntartott vagy támogatott csoport, amely az online térben álprofilokon keresztül jelenít meg vagy terjeszt olyan tartalmakat és üzeneteket, amelyek támogatják a megbízó stratégiai, művelleti és taktikai céljait. Sok esetben a trollfarmok kialakítását és irányítását a titkosszolgálatok végzik fedett módszerek alkalmazásával. Scottie Barsotti: Weaponizing social media: Heinz experts on troll farms and fake news (Carnegie Mellon University Heinz College, 2018.08.); <https://www.heinz.cmu.edu/media/2018/October/troll-farms-and-fake-news-social-media-weaponization>; letöltés: 2024.02.25.

³⁷ „A robothálózat (továbbiakban *botnet*) egy fertőzött informatikai eszközökből álló hálózat, amelyet a *botnet* gazdája többféle károkozásra is alkalmazhat. A fertőzött munkaállomások felhasználásának célja főképp kéretlen levelek kiküldése, szolgáltatás megtagadást okozó támadások (*Denial-of-Service* – *DoS*) indítása, vagy éppen szenzitív (például banki) adatok eltulajdonítása.” Nemzeti Kibervédelmi Intézet: Robothálózat (*botnet*); <https://nki.gov.hu/it-biztonsag/tudastar/robothalozat-botnet-2/>; letöltés: 2022.02.23.

³⁸ Orosz hackercsoportok: Fancy Bear, Dragonfly, Conti, LockBit, REvil. Norton: 15 infamous hacker groups to look for (1981 to 2024); <https://us.norton.com/blog/emerging-threats/hacker-groups>; letöltés: 2024.02.22.; Ukrán hackercsoportok: IT Army of Ukraine, One Fist, IT Stand for Ukraine. BBC: Meet the hacker armies on Ukraine's cyber front line; <https://www.bbc.com/news/technology-65250356>; letöltés: 2024.02.22.

³⁸ NIST Computer Security Resource Center: glossary; https://csrc.nist.gov/glossary/term/cyber_attack; letöltés: 2024.02.22.

általában magában foglalja személyek, szervezetek vagy kormányok adatainak jogosulatlan hozzáférését, vagyis hírszerzési információk kinyerését politikai, gazdasági, katonai vagy stratégiai célok elérése érdekében. A kiberhírszerzés során megszerzett információk támogatják a kognitív műveletek tervezését, a célpontok kiválasztását és feltárhatják azok sebezhetőségét.

4.2. Támadó kibernűveletek: „Minden olyan rosszindulatú tevékenység, amely az információs rendszerek erőforrásainak zavarására, bénítására, hozzáférés megtagadására vagy pusztítására, illetve maga az információ összegyűjtésére vagy annak megsemmisítésére irányul”.³⁹ A kibertámadásoknak számos típusa létezik, melyek a hálózatok és a rendszerek megzavarása, bénítása vagy megsemmisítése mellett a közvélemény gondolkodását, viselkedését és döntését is befolyásolhatják:

- rosszindulatú szoftver (*malicious software*);
- zsarolóvírus (*ransomware*);
- elosztott szolgálat megtagadással járó támadás (Distributed Denial of Service – DDoS);
- weblapú támadás;
- honlaprongálás (*website defacement*);⁴⁰
- pszichológiaalapú manipulációk (*social engineering*);⁴¹
- fejlett tartós fenyegetés⁴² (*advanced persistent threat* – ATP).

Az állami intézmények és a kritikus infrastruktúrák, úgymint közszolgáltatások (villamosenergia, gáz és víz), egészségügyi ellátórendszerek, légi, köz- és vasúti közlekedés, bankrendszer stb. elleni támadások, amelyek megakadályozhatják a lakosság hozzáférését a vitális szolgáltatásokhoz, fokozhatják a társadalmon belüli félelmet, pánikhangulatot teremthetnek, valamint felerősíthetik az államhatalommal szembeni bizalmatlanságot. 2022 augusztusában feltételezhetően orosz kötődésű hackercsoport(ok) több napon keresztül hajtott(ak) végre szofisztikált kibertámadásokat a NATO-tagsággal rendelkező Montenegró kritikus infrastruktúrái (villamosenergia, vízügyi és szállítási szolgáltatások), valamint állami webportáljai ellen. A támadások valódi célja a lakosságra gyakorolt hatásokon keresztül

³⁹ NIST Computer Security Resource Center: glossary; https://csrc.nist.gov/glossary/term/cyber_attack; letöltés: 2024.02.22.

⁴⁰ „A web szerver sérülékenységét kihasználva lecserélhetővé válik a web nyitóoldala, eredeti tartalmak törölhetők és módosíthatók, vagy új tartalmak elhelyezésére is lehetőség nyílik.” Nemzeti Kibervédelmi Intézet: Honlaprongálás (defacement); <https://nki.gov.hu/it-biztonsag/tudastar/honlaprongalas-defacement/>; letöltés: 2024.02.22.

⁴¹ A támadók az emberi hiszékenységet kihasználva manipulálják a célszemélyeket annak érdekében, hogy értékes információkat (webes bankfiókhoz tartozó felhasználónév és jelszó) adjanak át. Az ilyen jellegű támadások leggyakoribb típusa a spamküldés és az adathalászat (*phishing*). Contact Committee: Kiberbiztonság az Európai Unióban és tagállamaiban, 2020; https://www.eca.europa.eu/sites/cc/Lists/CCDocuments/Compendium_Cybersecurity/CC_Compendium_Cybersecurity_HU.pdf; letöltés: 2024.02.23.

⁴² „A kifinomult támadók hosszú távon figyelik és lopják az adatokat, olykor destruktív célokkal. Ennek során arra töreksenek, hogy a lehető leghosszabb ideig észrevétlenek maradjanak. Az APT-k gyakran kötődnek különböző államokhoz, és előszeretettel célozzák meg a különösen érzékeny ágazatokat, például a technológiát, a védelmet és a kritikus infrastruktúrát.” Contact Committee: Kiberbiztonság az Európai Unióban és tagállamaiban, 2020; https://www.eca.europa.eu/sites/cc/Lists/CCDocuments/Compendium_Cybersecurity/CC_Compendium_Cybersecurity_HU.pdf; letöltés: 2024.02.23.

elmélyíteni az országon belüli politikai krízishelyzetet.⁴³

5. Frontszervezetek alkalmazása (*employment of front organizations*): Az államok közvetlen vagy közvetett kormányzati (ideológiai, anyagi, tárgyi, képzési) támogatással létrehozhatnak olyan állami és nem kormányzati szervezeteket, amelyek a kiválasztott célközönség befolyásolása útján hozzájárulnak a stratégiai politikai célok eléréséhez. A frontszervezetek és a szponzoráló állam közötti kapcsolat sok esetben fedésre kerülhet. Az ilyen céllal létrehozott fedőszervezetek feladata lehet a kapcsolat- és közösségépítés, valamint a kiválasztott célközönség befolyásolása idegen országokban. További feladatuk lehet olyan események (konferencia, fórum, ünnepség) szervezése a virtuális, illetve a fizikai térben, melyek képesek hatni a közvéleményre és a döntéshozókra. Kína élen jár az ilyen jellegű frontszervezetek alkalmazásában, ami nagymértékben köszönhető a kínai diaszpóra elterjedésének és méretének. A Kínai Kommunista Párt Egyesített Front Munkaosztálya (United Front Work Department) irányítja azokat a kínai frontszervezeteket, amelyek befolyásolási tevékenységet végeznek Kína érdekeltségébe tartozó országok gazdasági és politikai életében, valamint felsőoktatási rendszerében. Ilyen fedőszervezetként működött Washingtonban a Nemzeti Szövetség Kína Békés Egyesítéséért elnevezésű, hivatalosan nem kormányzati szervezet, amely az amerikai–kínai barátság előmozdítása mellett politikai jellegű üzeneteket tartalmazó leveleket küldött az amerikai kongresszus tagjai részére. A levelek tartalma Kína tibeti és tajvani politikájának elfogadtatását hivatott szolgálni.⁴⁴

6. Fizikai pusztítás: A kognitív hadviselés során a katonai halálos eszközök alkalmazására olyan esetekben kerül sor, amikor a fő cél nem az ellenséges haderő élőerejének és technikai eszközeinek a pusztítása, vagy bizonyos területek és objektumok birtokbavétele, hanem lélektani hatások kiváltása a szemben álló fél lakosságában, haderejében, illetve a politikai és a katonai döntéshozóiiban. A nagy sajtóvisszhanggal járó, szimbolikus személyek és objektumok elleni fizikai pusztítás végrehajtható a különleges műveleti erők, a légierő, valamint a rakétacsapatok kijelölt szervezetei és eszközei által. Az orosz–ukrán háború során többször is támadás érte a Krím félszigetet Oroszországgal összekötő, az Azovi-szoros felett átívelő stratégiai fontosságú köz- és vasúti hidat. A híd támadásával az ukrán erők nemcsak az orosz fél manőver- és mozgásszabadságát korlátozták, hanem lélektani hatásokat is kiváltottak. A megrongált híd következtében az Oroszországból kiinduló logisztikai konvojok ideiglenesen nem tudták elérni célállomásaikat, aminek következtében a krími lakosok alapvető szükségleteinek (élelmiszer, gyógyszer) ellátási képessége is drasztikus módon leromlott. Továbbá az a tény, hogy az ukrán erők az arcvonaltól távol, az orosz mögöttes területen is képesek sikeres támadásokat végrehajtani az orosz erők és a kritikus infrastruktúrák ellen, alkalmas volt az ukrán haderő

⁴³ Nemzeti Kibervédelmi Intézet: Kibertámadás alatt Montenegró, kritikus szolgáltatások is érintettek; <https://nki.gov.hu/it-biztonsag/hirek/kibertamadas-alatt-montenegro-kritikus-szolgáltatások-is-erintettek/>; letöltés: 2024.02.22.

⁴⁴ The National Counterintelligence and Security Center: Safeguarding our future- Protecting Government and Business Leaders at the U.S. State and Local Level From People's Republic of China (PRC) Influence Operations (2022.07.06.); https://www.dni.gov/files/NCSC/documents/SafeguardingOurFuture/PRC_Subnational_Influence-06-July-2022.pdf; letöltés: 2022.02.06.

népszerűsítésére, az ukrán lakosság ellenálló képességének fokozására, a nemzetközi támogatások további folyósításának biztosítására, az orosz csapatok moráljának a gyengítésére, valamint a megszálló hatalommal szembeni elégedetlenség növelésére a Krim lakosainak körében.⁴⁵

7. Felforgató műveletek (subversion): „Olyan tevékenységek, amelyek célja a szemben álló államhatalom katonai, gazdasági, lélektani, valamint politikai erejének és moráljának aláásása.”⁴⁶ Célközönsége a lakosság, amely alkalmas az uralkodó államhatalommal szembeni fellépésre, illetve kezdeményezheti annak leváltását. A felforgató műveletek a lakosság befolyásolásán keresztül érik el a kívánt politikai célokat. Az ilyen műveletek csökkenthetik az államhatalomba vetett bizalmat és kialakíthatják azt a képet, hogy az aktuális politikai hatalom alkalmatlan a biztonság fenntartására, az állampolgárok számára járó jogok biztosítására. A felforgató műveletek típusai széles skálán mozoghatnak. Puha és legális módszerei közé tartoznak a célország fiatal influenszereinek, humoristáinak, énekeseinek és művészeinek meggyőzése arra, hogy államhatalommal szembeni üzeneteket küldjenek követőik részére. Frontszervezetek által nagy láthatóságú békés tüntetések, demonstrációk, sztrájkok és választási bojkottok szervezhetők, illetve a kormányzattal és az állami intézményekkel szembeni passzív ellenállás is kezdeményezhető. A felforgatás erőszakos és illegális formái az erőszakot alkalmazó tüntetések, továbbá a politikai szereplők és a szimbolikus intézmények elleni támadások. Sok esetben a felforgató műveletek végcélja a fennálló hatalom megdöntése államcsínnel. Ha a kormányzati hatalom megdöntését célzó gyors, viszonylag kevés áldozattal járó erőfeszítések nem érik el a kívánt eredményt, akkor elhúzódó erőszakos ellenállás és nem hagyományos hadviselés⁴⁷ (*unconventional warfare*) végrehajtása is kezdeményezhető a kormányval szemben álló politikai, etnikai, vallási csoportok, illetve elégedetlen állampolgárokon bevonásával. A felforgató műveletek végrehajtásáért és irányításáért általában a titkosszolgálatok felelnek. A nem hagyományos hadviselés végrehajtásának oroszánrészt a titkosszolgálatok és a haderő támogatása mellett a különleges műveleti erők végzik.

Oroszország az elmúlt évtizedben előszeretettel alkalmazza ismételten ezt a tevékenységi formát külpolitikai céljainak eléréséhez. Az orosz katonai titkosszolgálat (Glavnoje Razvedivatjelnoje Upravlenyje – GRU) és az általuk támogatott fedőszervezetek folyamatosan jelen vannak az Oroszország érdekelttségébe tartozó országokban, és szükség esetén beavatkoznak azok belpolitikai életébe. 2016-ban a NATO-tagságra váró Montenegróban kíséreltek meg államcsínyt végrehajtani,

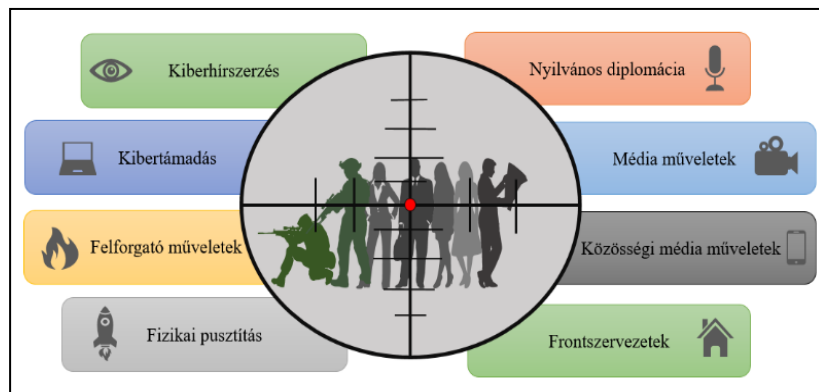
⁴⁵ Robert COALSON: From Logistics To Psychology, Effects Of Crimea Bridge Blast Will Linger (2023.07.18.); <https://www.rferl.org/a/crimea-bridge-explosion-effects-logistics-psychology/32508853.html>; letöltés: 2022.02.23.

⁴⁶ US Department of Defense, Joint Publication 1-02, Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms (2010.11.08.); https://web.archive.org/web/20140824034254/http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf; letöltés: 2022.02.23.

⁴⁷ „A nem hagyományos hadviselés olyan tevékenység, amely ellenállási mozgalmak és lázadó csoportok támogatásán keresztül kényszeríti, megzavarja vagy megdönti a fennálló kormányt vagy a megszálló hatalmat. Ennek érdekében földalatti és támogató szervezetek, valamint a nehezen elérhető területeken gerillaerőket működtet.” US Department of Defense, Joint Publication 3-05: Special Operations (2014.07.16.); https://irp.fas.org/doddir/dod/jp3_05.pdf; letöltés: 2024.02.23.

kihasználva az országban uralkodó belpolitikai helyzetet. Ugyanebben az évben az orosz titkosszolgálatok és fedőszervezetek az Amerikai Egyesült Államok és Franciaország elnökválasztásának kimenetelét kísérelték meg befolyásolni Oroszország érdekeinek megfelelően.⁴⁸ 2020 és 2023 között a Száhel-övezet öt, korábban francia érdekszférába tartozó országban (Mali, Burkina Faso, Guinea, Niger és Gabon) zajlottak le katonai puccsok orosz támogatással.⁴⁹

Összegzőképpen: a kognitív hadviselés akkor lehet sikeres, ha minél több eszközt és módszert tud alkalmazni a szemben álló féllel szemben külön-külön vagy összehangoltan, mivel sok esetben az egyik módszer támogatja a másikat, vagy megerősíti, illetve felerősíti annak hatásait.

5. ábra. A közvéleményt befolyásoló kognitív műveletek
(szerkesztette: Bakos Pál)

A kognitív hadviselés katonai aspektusai

Általánoságban megállapítható, hogy a honvédelmi ágazat az összkormányzati modern politikai hadviselést támogatva részt vehet kijelölt erőivel és eszközeivel a kognitív hadviselésben. A honvédelmi ágazat minden pillére (minisztérium, haderő, titkosszolgálat, háttérintézmények) érintett lehet a kognitív hadviselés megvívásában saját képességeik és lehetőségeik alkalmazásán keresztül. Az információs befolyásoló műveletek során kiemelkedő szerep hárulhat a titkosszolgálatokra, melyek speciális műveleti és technikai eljárásaiknak köszönhetően minden időszakban és a katonai konfliktus minden fázisában végezhetik a kognitív hadviselést. Nyílt, leplezett és fedett műveleteiken keresztül alakíthatják a szemben álló fél, illetve a nemzetközi közvéleményt a stratégiai politikai céloknak megfelelően, továbbá elősegíthetik a

⁴⁸ Reuf BAJROVIĆ – Vesko GARČEVIĆ – Richard KRAEMER: Hanging by a thread: Russia's Strategy of Destabilization in Montenegro (Foreign Policy Research Institute, 2018.06.); <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/07/kraemer-rfp5.pdf>; letöltés: 2024.01.20.

⁴⁹ Sohaib MAHMOUD – Mohamed TAIFOUR: The Coups d'État of the Sahel Region: Domestic Causes and International Competition (Arab Center Washington DC, 2023.09.27); <https://arabcenterdc.org/resource/the-coups-detat-of-the-sahel-region-domestic-causes-and-international-competition/>; letöltés: 2024.02.24.

fegyveres erők alkalmazásához szükséges kedvező feltételek kialakítását.

Ennek érdekében nyilvános diplomáciát folytathatnak, média- és közösségimédia-műveleteket, valamint kiberhírszerzést és -támadást hajthatnak végre kritikus infrastruktúrák és kijelölt célpontok ellen. Támogatást nyújthatnak a fizikai pusztításra kijelölt katonai szervezetek részére, fedőszervezeteket hozhatnak létre és működtethetnek, valamint felforgató műveleteket szervezhetnek és irányíthatnak határon túli területeken. Néhány autoriter rendszerben feltételezhető, hogy a titkosszolgálatok a nemzetközi jog előírásait durván megsértve emberiség elleni bűncselekményt is végrehajtanak állami megrendelésre. Ilyen jellegű tevékenységet végezhet az orosz GRU 29155 fedőszámú egysége is. A 2008 után létrehozott szervezet gyaníthatóan közvetlenül vagy közvetítőkön (nem állami és bünszervezetek) alkalmazásán keresztül közvetett módon részese volt több politikai célpont ellen végrehajtott gyilkossági kísérletnek. Feltételezések szerint ehhez a szervezethez köthetők az Emilian Gebrev bolgár fegyverkereskedő és az egykori orosz hírszerző, Szergej Viktorovics Szkripal elleni mérgezéses merényletek is.⁵⁰

Az aktív tevékenységek mellett a politikai és a katonai felső vezetők döntéseinek támogatása, valamint a kognitív műveletek tervezése és azok hatásainak mérése érdekében a titkosszolgálatok hadműveleti és stratégiai szintű információkat is gyűjthetnek nyílt és titkos eszközök és módszerek alkalmazásával.

A haderő – figyelembe véve feladatrendszerét és képességeit – békeidőszakban a rendelkezésére álló képességeinek csak korlátozott bevonása útján hajthat végre védekező jellegű kognitív hadviselést annak érdekében, hogy felderítse, megelőzze, elhárítsa a szemben álló fél információs befolyásolási műveleteit, valamint ellensúlyozza annak hatásait. Minősített időszakban a konfliktus intenzitása miatt a stratégiai politikai és katonai célok elérése érdekében már támadó jellegű kognitív hadviselést is folytathatnak. A krízis és a háború időszakában a haderő speciálisan kiképzett és felszerelt szervezetei (különleges műveleti és kibertéri erők) a nyílt műveletek mellett korlátozott módon, elsősorban a titkosszolgálatok irányítása mellett már fedett műveletekben is részt vehetnek, amennyiben ehhez a szükséges jogi környezet is rendelkezésre áll. A haderő a kognitív hadviselés részeként az alábbi feladatokat hajthatja végre:

- információs befolyásolási műveletek (nyilvános diplomácia, katonai tájékoztatás, lélektani műveletek, civil és katonai kapcsolatok, katonai megtévesztés, fizikai pusztítás);
- kibertéri műveletek (kiberhírszerzés és kibertámadás);
- különleges műveletek (nem hagyományos hadviselés és közvetlen műveletek).

A honvédelmi ágazatért felelős minisztérium feladatai közé sorolható a stratégiai iránymutatások és direktívák biztosítása, a kapcsolattartás a politikai hadviselésben részt vevő más tárcákkal és állami intézményekkel, továbbá a képesség kialakításához és fenntartásához szükséges feltételek biztosítása. A minisztérium a nyilvános

⁵⁰ Anders SUVARI: The Russian Federation's use of non-state actors in hybrid operations in Europe (Naval Postgraduate School, 2021.03.); <https://apps.dtic.mil/sti/trecms/pdf/AD1150814.pdf>; letöltés: 2024.02.26.

diplomácia révén maga is végezhet befolyásoló tevékenységet.

A honvédelmi ágazat vonatkozásában a hatékony kognitív hadviselési képesség kialakításához és fenntartásához az alábbi feltételek teljesülése válhat szükségessé:

- a kognitív műveletek tervezéséhez, a célpont kiválasztáshoz, valamint a kiváltott hatások méréséhez szükséges információgyűjtési és mélyelemzési képesség megléte;
- modern, a műveleti környezet követelményeihez és kihívásaihoz illeszkedő műveleti és technikai eljárások alkalmazása;
- szoros és folyamatos együttműködés kialakítása és fenntartása a végrehajtásban és a támogatásban részt vevő szervezetek között, beleértve a valós idejű információmegosztást is;
- megengedő jogi környezet megléte;
- kezdeményező, rugalmas, gyors döntéshozatalra alkalmas, kockázatvállaló, az alárendelt szervezetek részére nagyfokú manőverezési szabadságot biztosító, duplikációktól mentes vezetési-irányítási rendszer fenntartása;
- a műveleti igényeknek megfelelő kompetenciákkal rendelkező humán erőforrás, modern technikai eszközpark és infrastrukturális háttér rendelkezésre állása;
- a szakterületre vonatkozó modern és eredményes kutatás-fejlesztési tevékenység folytatása magáncégek és polgári egyetemek bevonásával.

Összegzés

A biztonsági architektúra folyamatos változása, a hatalmi versengés fokozódása, valamint a biztonsági szektor elemeit fenyegető kihívások és veszélyek erősödése következtében folyamatosan emelkedik az államok közötti konfliktusok kialakulásának és az alkalmazott erő eszkalációjának az esélye. A gyorsan és élesen változó biztonsági környezetben a nemzetállamoknak és a szövetségi rendszereknek készen kell állniuk területük és szuverenitásuk védelme, illetve állampolgáraik biztonságának megőrzése érdekében egy esetleges fegyveres konfliktus megvívására.

Az elrettentés és a sikeres harc megvívásának feltétele, hogy a nemzetállamok modern és korszerű, önállóan vagy szövetségi kötelékben is alkalmazható haderővel, továbbá a fegyveres erők igényeit kielégíteni képes védelmi iparral és diverzifikált ellátási láncokkal, valamint hathatós társadalmi ellenálló képességgel rendelkezzenek. A digitális érában – a jelenleg is zajló fegyveres konfliktusok tapasztalatai alapján – a modern fegyveres erők soraiból nem hiányozhat a közvélemény befolyásolására alkalmas kognitív hadviselési képesség, amely önállóan vagy más katonai műveletek támogatására is alkalmazható.

A kognitív hadviselés a hagyományos katonai műveletekhez képest alacsonyabb költségekkel, kockázatokkal és veszteségi rátákkal járhat. A háborús és a fegyveres katonai műveletek esetén ez a hadviselési forma nem képes helyettesíteni a hagyományos katonai műveleteket és erőket, de sok esetben megelőzheti az államok között fennálló konfliktusok háborúvá eszkalálódását, valamint hatékonyan támogatja a hagyományos katonai műveletek sikeres végrehajtását.

A mesterséges intelligencia, a kvantumszámítógépek és a nagy nyelvi modellek

fejlődésével és elterjedésével számítani lehet változásokra a háború természetében és megvívási módjában. Ezzel nemcsak a katonai képességek fejlődése, hanem a nemzetállamok biztonságát és szuverenitását fenyegető veszélyforrások is bővíülhetnek. A digitális társadalom okán a közeljövőben számítani lehet a NATO-tagországok ellen folytatott ellenséges kognitív hadviselés erősödésére és kiszélesedésre. Ezeknek az ellenséges szándékú műveleteknek célja lehet az orosz és a kínai narratívák terjesztésével a NATO egységének és stabilitásának megbontása, valamint a nemzetállamokon belüli feszültségek felerősítése és politikai krízishelyzetek teremtése.

A várható veszélyek kezelése érdekében a nemzetállamok számára nélkülözhetetlen mind a saját kognitív hadviselési képességek fejlesztése, mind pedig az ellenséges befolyásolási törekvések megelőzését, felderítést és elhárítását végző védelmi rendszer kialakítása és működtetése. Ehhez pontos helyzetismeret, stratégiai irányok és célok kijelölése, valamint modern kutatás-fejlesztési és oktatási háttér kialakítása szükséges.

IRODALOMJEGYZÉK

NATO Innovation HUB: Bernard Claverie , François du Cluzel: The Cognitive Warfare Concept (2022.12.); https://innovationhub-act.org/wp-content/uploads/2023/12/CW-article-Claverie-du-Cluzel-final_0.pdf; letöltés: 2023.12.11.

Alvaro PASTOR: Cognitive Warfare (2023.06.27.); <https://osf.io/preprints/psyarxiv/zgsej>; letöltés: 2023.12.11.)

NATO Allied Command Transformation: Cognitive Warfare: Strengthening and Defending the Mind (2023.04.05.); <https://www.act.nato.int/article/cognitive-warfare-strengthening-and-defending-the-mind/>; letöltés: 2023.12.13.

Alonso BERNAL – Cameron Carter – Ishpreet Singh – Kathy Cao – Olivia Madreperla: Fall 2020 Cognitive warfare, an attack on truth and thought (Johns Hopkins University, 2023.12.); <https://innovationhub-act.org/wp-content/uploads/2023/12/Cognitive-Warfare.pdf>; letöltés: 2023.12.13.

LTC Juan Jose TERRADOS: Hybrid warfare (NATO Joint Warfare Center, The Three Swords Magazine, 2019.12.); https://www.jwc.nato.int/images/stories/threeswords/HybridWar_Dec2019.pdf; letöltés: 2024.02.02.

B. CLAVERIE, B. PRÉBOT, N. BUCHLER, F. Du. CLUZEL: Cognitive Warfare, First NATO scientific meeting on Cognitive Warfare Bordeaux (France) – 21 June 2021 (2022.03.); <https://innovationhub-act.org/wp-content/uploads/2023/12/Cognitive-Warfare-Symposium-ENSC-March-2022-Publication.pdf>; letöltés: 2023.12.11.

The Hague Centre for Strategic Studies: Lotje Boswinkel – Neill Bo Finlayson – John Michaelis – Michel Rademaker: Weapons of mass influence, Shaping attitudes, perceptions and behaviours in today's information warfare (2022.05.20.); <https://hcass.nl/report/weapons-of-mass-influence-information-warfare/>; letöltés: 2023.12.11.

Sohaib MAHMOUD – Mohamed TAIFOUR: The Coups d'État of the Sahel Region: Domestic Causes and International Competition (2023.09.27); <https://arabcenterdc.org/resource/the-coups-detat-of-the-sahel-region-domestic-causes-and-international-competition/>; letöltés: 2024.02.21.

US Department of Defense, Joint Doctrine Note 1-18: Strategy (2018.05.25.); https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/jdn_jg/jdn1_18.pdf; letöltés: 2024.02.16.

US Department of Defense, Joint Publication 3-0: Joint Operations (2011.08.11.); <https://www.moore.army.mil/mssp/security%20topics/Potential%20Adversaries/content/pdf/JP%203-0.pdf>; letöltés: 2024.02.06.

US Department of Defense, Joint Publication 1-02: Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms (2010.11.08.); https://web.archive.org/web/20140824034254/http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf; letöltés: 2022.02.23.

US Department of Defense, Joint Publication 3-05: Special Operations (2014.07.16.); https://irp.fas.org/doddir/dod/jp3_05.pdf; letöltés: 2024.02.23.

The National Counterintelligence and Security Center: Safeguarding our future- Protecting Government and Business Leaders at the U.S. State and Local Level From People's Republic of China (PRC) Influence Operations (2022.07.06.); https://www.dni.gov/files/NCSC/documents/SafeguardingOurFuture/PRC_Subnational_Influence-06-July-2022.pdf; letöltés: 2024.02.06.

Linda ROBINSON – Todd C. HELMUS – Raphael S. COHEN – Alireza Nader – Andrew Radin – Madeline Magnuson – Katya Migacheva: The Growing Need to Focus on Modern Political Warfare (RAND Research Brief (2019.05.31.); https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB10071.html

Jessikka ARO: The cyberspace war: propaganda and trolling as warfare tools (European View (2016), 2016.05.10.); <https://link.springer.com/article/10.1007/s12290-016-0395-5>; letöltés: 2024.02.24.

Scottie BARSOTTI: Weaponizing social media: Heinz experts on troll farms and fake news. (Carnegie Mellon University Heinz College, 2018.08.); <https://www.heinz.cmu.edu/media/2018/October/troll-farms-and-fake-news-social-media-weaponization>; letöltés: 2024.02.25.

Eric V. LARSON – Richard E. DARILEK – Daniel GIBRAN – Brian NICHIPORUK – Amy RICHARDSON – Lowell H. SCHWARTZ – Cathryn Quantic THURSTON: Foundations of Effective Influence Operations (RAND Arroyo Center, 2009); https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2009/RAND_MG654.pdf; letöltés: 2024.01.12.

The Economist, International: Russian spies are back—and more dangerous than ever (2024.02.24.); <https://www.economist.com/international/2024/02/20/russian-spies-are-back-and-more-dangerous-than-ever>; letöltés: 2024.02.24.

NATO Allied Command Transformation: NATO warfighting capstone concept (2023.05.18.); <https://www.act.nato.int/wp-content/uploads/2023/06/NWCC-Glossy-18-MAY.pdf>; letöltés: 2024.02.18.

Datareportal: Digital around the world (2024.01.31.); <https://datareportal.com/global-digital-overview/>; letöltés: 2024.02.23.

BBC: Wuhan lab leak theory: How Fort Detrick became a centre for Chinese conspiracies (2021.08.23.) <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-58273322>, letöltés: 2024.02.16.

Mark KRAMER: Lessons From Operation “Denver,” the KGB’s Massive AIDS Disinformation Campaign (2020.05.26.); <https://thereader.mitpress.mit.edu/operation-denver-kgb-aids-disinformation-campaign/>; letöltés: 2024.02.03.

NATO Defence Education Enhancement Programme: Media- (Dis)Information- Security (https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/5/pdf/2005-deepportal4-information-warfare.pdf); letöltés: 2024.02.06.

AJP-3.10.1. (A), Allied Joint Doctrine for psychological operations (2007.10.22.); <https://info.publicintelligence.net/NATO-PSYOPS.pdf>; letöltés: 2024.02.19.

Richard A. Clarke and Robert K. Knake’s “Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It” (2023.12.10); <https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2013/12/10/richard-a-clarke-and-robert-k-knakes-cyber-war-the-next-threat-to-national-security-and-what-to-do-about-it-harper-collins-2010/>; letöltés: 2024.02.21.

Nuran MAHMUDOV: Cyber warfare: understanding the elements, effects, and future trends of cyber-attacks and defences (2023.03.02.); <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/inline-files/2023-2-03-mahmudov.pdf>; letöltés: 2024.02.23.

Tzu-Chieh HUNG – Tzu-Wei HUNG: How China’s Cognitive Warfare Works: A Frontline Perspective of Taiwan’s Anti-Disinformation Wars (2022.07.19.); <https://academic.oup.com/jogss/article/7/4/ogac016/6647447>; letöltés: 2024.02.07.

GÁLIK Mihály: Visszhangkamrák és szűrőbuborékok (Médiakutatók, 21. évf. 1. szám); https://mediakutato.hu/cikk/2020_01_tavasz/03_visszhangkamrak_es_szurobuborekok.pdf; letöltés: 2024.02.20.

BBC: Joe Tidy: Meet the hacker armies on Ukraine's cyber front line (2023.04.15.); <https://www.bbc.com/news/technology-65250356>; letöltés: 2024.02.22.

Robert COALSON: From Logistics To Psychology, Effects Of Crimea Bridge Blast Will Linger (2023.07.18.); <https://www.rferl.org/a/crimea-bridge-explosion-effects-logistics-psychology/32508853.html>; letöltés: 2022.02.23.

Reuf BAJROVIĆ – Vesko GARČEVIĆ – Richard KRAEMER: Hanging by a thread: Russia’s Strategy of Destabilization in Montenegro (Foreign Policy Research Institute, 2018.06.); <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/07/kraemer-rfp5.pdf>; letöltés: 2024.01.20.

Anders SUVARI: The Russian Federation’s use of non-state actors in hybrid operations in Europe (Naval Postgraduate School, 2021.03.); <https://apps.dtic.mil/sti/trecms/pdf/AD1150814.pdf>; letöltés: 2024.02.26.

NAGY BARNABÁS

**AZ AKTUÁLIS CSÁDI FOLYAMATOK A NYUGAT
SZÁHEL-ÖVEZETI BEFOLYÁSVESZTÉSÉNEK
TÜKRÉBEN**

A 2023 decemberében megtartott csádi alkotmányos népszavazás eredményével Mahamat Idriss Déby politikai mozgástere megnőtt, amit arra használ, hogy diverzifikálja az ország külkapcsolatait és enyhítse a történelmileg terhelte francia függést. A száhel-övezeti országok – és így Csád – instabilitása a gyarmati múltból, valamint az azóta is tartó erős külső beavatkozásból vezethető le. A térségbeli orosz térnyerés egyik célja a nyugati befolyás felszámolása, ami a NATO-ra nézve azzal járhat, hogy a jövőben nem lesz hatása részben azokra a folyamatokra – migráció, csempészet, nemzetközi terrorizmus –, amelyek közvetlenül érintik Európa biztonságát.

Kulcsszavak: Száhel-övezet, konfliktus, Csád, válság, választás, orosz befolyás

**THE CURRENT PROCESSES IN CHAD IN THE REFLECTION OF THE
WESTERN LOSS OF INFLUENCE IN THE SAHEL REGION**

With the result of the Chadian constitutional referendum held in December last year, Mahamat Idriss Déby's political leeway has increased. He uses this opportunity to diversify the country's foreign relations and ease the historically problematic dependence of France. The instability of the Sahel countries - including Chad - can be traced back to the colonial past, as well as the strong external intervention that has continued ever since. One of the aims of Russia's rise in the region is to eradicate Western influence, which can cause the reduction of the NATO's influence and ability to affect the processes of migration, smuggling and international terrorism, the factors which directly affect the security of Europe.

Keywords: Sahel region, conflict, Chad, crisis, election, Russian influence

A 2023. december 17-én megtartott csádi alkotmányos népszavazás többről szólt, mint egy, az ország közjogi berendezkedését meghatározó esemény. A voksolás hivatott legitimálni az Idriss Déby Itno egykori államfő 2021. április 20-i halála óta tartó átmeneti időszakot, megteremtve fia, Mahamat Idriss Déby átmeneti elnök eddigieknél jóval szélesebb politikai felhatalmazását, amit könnyedén arra használhat, hogy tovább erodálja a nyugati érdekérvényesítési képességeket a Száhel-övezetben.

A voksoláson – a hivatalos kormányzati közlemény szerint – a szavazásra jogosultak 64%-a vett részt, a résztvevők 85,9%-a pedig igennel szavazott az új

alkotmányra.¹ A végeredményben a nem mindig átlátható választási folyamatok, valamint Succés Masrával, a politikai ellenzék gerincét adó Átalakítók Párt (Les Transformateurs) vezetőjével kötött megállapodás játszott döntő szerepet. Déby átmeneti elnök jól mérte fel politikai mozgásterét, és a Közép-afrikai Államok Gazdasági Közösségének (ECCAS²) közvetítésével megállapodást írt alá a 2022. őszi, halálos áldozatokat követelő erőszakba torkollt ellenzéki megmozdulásokat követően külföldre menekült Masrával. 2024. január 1-jén a hatalmára legveszélyesebbnek tartott Masrát miniszterelnökké választották, és életbe lépett az új alkotmány.³

Működésképtelen állami keretek

Csád és a Száhel-övezet egészének jelenét, az ország kormányzásának nehézségét, az állami keretek instabilitását – a szubszaharai térség legtöbb országához hasonlóan – alapvetően a gyarmati múlt determinálta. Az 1884–85-ös Berlini Konferenciától kezdődően az európai fővárosokból érdekszférákra osztották a kontinenst a helyi törzsi vezetés feje fölött, a természetes és az etnikai határok figyelembevétele nélkül. Az egykori gyarmattartók ráadásul a kolonizáció időszakában szították és kihasználták az adott területen meglévő törzsi érdekellentéteket saját uralmuk minél hatékonyabb megszilárdításához, saját állami és intézményi kereteiket erőltették rá a leigázott térségekre, illetve a határok meghúzásánál sem vették figyelembe az évszázados társadalmi struktúrákat. A gyarmatbirodalmak felbomlásával – jellemzően a 20. század közepén – újjáéledtek az addig befagyott társadalmi konfliktusok, amelyeket tovább erősített az egy állami keretek közé szorítottság.⁴ E folyamatokat erősítette az utóbbi évtizedek jelentős népességszám-emelkedése. Csád 1960-as függetlenedésekor nagyjából hárommillió lakosság száma mára meghaladja a 18,5 millió főt.⁵

A fentiekből fakadóan a Száhel-övezet országaira általában jellemző az állami intézmények működésképtelensége, a nagymértékű korrupció, illetve a súlyos törzsi ellentétek. Az állami intézményekbe vetett alacsony bizalmat jól demonstrálja, hogy a térségben addig sem ritka államcsínyek az utóbbi három évben látványosan megsaporodtak, és a puccsisták eljárását a társadalom többségének apátiája vagy támogatása kíséri.⁶

¹ Chad votes yes to new constitution backed by junta, <https://www.reuters.com/world/africa/chad-votes-yes-new-constitution-backed-by-junta-2023-12-24/>, letöltés: 2024.02.02.

² Economic Community of Central African States.

³ AL-JAZEERA: Former Chad opposition leader appointed as PM of transitional government, <https://www.aljazeera.com/news/2024/1/1/former-chad-opposition-leader-appointed-as-pm-of-transitional-government>, letöltés: 2024.02.02.

⁴ GASHAW, Thasew: Colonial Borders in Africa: Improper Design and its Impact on African Borderland Communities, 2017., <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/colonial-borders-in-africa-improper-design-and-its-impact-on-african-borderland-communities>, letöltés: 2024.02.02.

⁵ WORLD METERS: Chad Population, <https://www.worldometers.info/world-population/chad-population/>, letöltés: 2024.02.02.

⁶ MAHMOUD, Sohaib–TAIFOURI, Mohamed: The Coups d'État of the Sahel Region: Domestic Causes and International Competition, Arab Center Washington DC, 2023.09.27.,

A terhelt múlt egyenes következményeként jelennek meg a térségben a szervezett bűnözői csoportok (kiemelkedő mértékben a kábítószer-, nyersanyag-, fegyver- és embercsempészek), szélsőséges (terror-)szervezetek, a törzsek közti erőszak, a politikailag/gazdaságilag ellenérdekelt felek közti fegyveres összecsapások, az államcsínyek, illetve a jelentős mértékű külföldi beavatkozás. Az intézményrendszerek csődje egyúttal szükségképpen megágyaz a diktatórikus államberendezkedésnek, esélyt sem adva a demokrácia vagy az emberi jogok érvényesülésének. Bár az afrikai országok többségében jelen van a demokratikus hatalomgyakorláshoz szükséges intézményi háttér, ezek diszfunkcionálisak.⁷

A múlt következményei a jelenben – biztonsági kihívások a Száhel-övezetben

Csád esetében a francia gyarmattartók ugyanazokat a – fentebb leírt – hatalmat megszilárdító, könnyebb és olcsóbb területmenedzsmentet lehetővé tevő módszereket alkalmazták, mint a térségben mindenhol, amiből fakadóan az ország délnyugati területein élő törzsek tagjai máig jobb körülmények között élnek, mint a többi régió lakossága. A délnyugati országrészben – itt található a főváros, N'Djamena – a francia iskolarendszeren keresztül a nyugati kulturális értékek és tudományos eredmények az országos átlagnál nagyobb mértékben éreztetik hatásukat. Az ország 1960-as függetlenné válását követően az államigazgatásban dolgozók túlnyomó része a délnyugati, keresztény többségű, nem arab/nomád túlsúlyú országrészből került ki, ami azt jelentette, hogy az ország nagy része a francia gyarmati létet kénytelen volt a déli törzsek uralmának történő alávetettségre cserélni.^{8,9}

Ez a társadalmi feszültség már a függetlenné válás első éveiben agresszióban kulminálódott. Az északi országrészben 1966-ban alakult, líbiai bázissal rendelkező Csádi Nemzeti Felszabadítási Front (Frolinat¹⁰) és a kisebb Csádi Nemzeti Front (FNTR¹¹) a francia befolyás csökkentését, a kormány megdöntését, valamint az északi, arab nomád törzsek nagyobb befolyását akarták elérni fegyveres felkelés útján. François Tombalbaye elnök az évtized végén az akkor megkötött katonai segítségnyújtási egyezmény keretében Franciaország közvetlen beavatkozását kérte, de így sem tudta teljesen elfojtani a társadalmi elégedetlenséget.

A puccsal hatalomra került Félix Malloum sem tudta pacifikálni a Frolinatot és szövetségeseit. A Frolinat küzdelmei végül sikert értek el, és Goukouni Oueddei, majd Hissène Habré személyében Csádnak északi államfője lett. A nyolcvanas évek

<https://arabcenterdc.org/resource/the-coups-detat-of-the-sahel-region-domestic-causes-and-international-competition/>, letöltés: 2024.02.02.

⁷ HASSAN, Mai: New Insights On Africa's Autocratic Past, In: African Affairs, Volume 121, Issue 483, 2022, <https://academic.oup.com/afraf/article-abstract/121/483/321/6564421>, letöltés: 2024.02.02.

⁸ MARIELLE, Debos: Colonial Violence and Resistance in Chad (1900-1960), 2020, <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/colonial-violence-and-resistance-chad-1900-1960.html>, letöltés: 2024.02.02.

⁹ LEMARCHAND, René: Images and Identities: Chad in the Colonial Imagination, Michigan State University Press, 1992, <https://www.jstor.org/stable/42952231>, letöltés: 2024.02.02.

¹⁰ Front de libération nationale du Tchad.

¹¹ Front national du Tchad.

derekán a hidegháborús szembenállás is éreztette hatását a régiós hatalmi harcokban, amikor a Szovjetunió által támogatott líbiai haderő csádi területen hajtott végre műveleteket, aminek Habré erői csak Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok támogatásával voltak képesek véget vetni. A Líbia és Csád közti államközi konfliktus Idriss Déby Itno elnök 1990-es hatalomra kerülésével megszűnt, de személyében az északi nomád, muszlim, a csádi lakosság 1-2%-át kitevő zaghawa törzs került hatalomra.¹² A zaghawák uralma ugyanazt a sémát követte, mint korábban más népeké – az állami és a politikai elit által uralt üzleti szféra fontos pozícióiba a törzsen belüli bizalmi emberek kerülnek, a más törzshöz tartozók teljesen kimaradnak az ország irányításából.^{13 14}

Lázadók és terroristák

A porózus államhatárok, valamint a Líbiában és Szudánban települő ellenzéki fegyveres lázadócsoporthoz jelenléte ma is jelentős kihívás a csádi vezetés számára. Az ilyen csoportok tevékenysége nagyobb fenyegetést jelent a csádi államiság számára, mint az államközi konfliktusok lehetősége – Csád Nigerrel, Nigériával és Kamerunnal partneri viszonyt ápol, míg a líbiai, a szudáni és a közép-afrikai reláció terheltebb, de ez utóbbi államok jelenleg súlyos belső kihívásokkal (területi megosztottság, polgárháború) néznek szembe. A líbiai Fezzan térségéből kiinduló, a Front a Változásért és Egyetértésért Csádban (FACT¹⁵) elnevezésű lázadószervezet támadásai következtében veszítette életét Idriss Déby Itno elnök 2021-ben.

A Líbiában élő nem arab tubu népcsoportot több etnikai jellegű támadás érte az arab többségű Fezzanban az elmúlt években, ami a Csádba történő tömeges beáramlásukat eredményezte, és az jelentős társadalmi feszültséggel jár.^{16 17} A szudáni polgárháború kitörése után az ország keleti határvidéke destabilizálódott, nemcsak menekültek, de szudáni fegyveres lázadók is megjelentek a térségben. Az észak-csádi Tibesti-hegységben tömegével létesültek az illegális aranybányák, de fellendült a csempésztevékenység is, ami a terület közbiztonságának jelentős romlását okozta.¹⁸

¹² BRITANNICA: Chad, <https://www.britannica.com/place/Chad/Independence#ref516683>, letöltés: 2024.02.02.

¹³ BLANCHARD, Lauren Ploch – ARIEFF, Alexis – BLANCHARD, Christopher M.: Chad: Implications of President Déby's Death and Transition, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11817>, letöltés: 2024.02.02.

¹⁴ MINORITY RIGHTS GROUP: Chad, <https://minorityrights.org/country/chad/>, letöltés: 2024.02.02.

¹⁵ Front pour l'alternance et la concorde au Tchad.

¹⁶ Tubu Tribes want their own country in southern Libya, <https://www.libyanexpress.com/tubu-tribes-want-their-own-country-in-southern-libya/>, letöltés: 2024.02.02.

¹⁷ TUBIANA, Jérôme–GRAMIZZI, Claudio: Tubu Trouble: State and Statelessness in the Chad–Sudan–Libya Triangle, 2017., <https://reliefweb.int/report/chad/tubu-trouble-state-and-statelessness-chad-sudan-libya-triangle>, letöltés: 2024.02.02.

¹⁸ Chad's largest goldfield, Kouri Bougoudi, is central to regional stabilization efforts, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, <https://riskbulletins.globalinitiative.net/wea-obs-002/01-chads-largest-goldfield-central-to-stabilization-efforts.html>, letöltés: 2024.02.02.

A határok védelmére tett erőfeszítésekkel kapcsolatos dilemma a térség politikai vezetői számára közös: a haderő fejlesztésével gátat lehetne szabni a fegyveres csoportok beszűrődésének, de az erős haderő növeli az esetleges államszínvonal lehetőségét. Bár a kutatók és a jogvédők a probléma megoldásaként általában a jobb állam, az inkluzív politikai környezet és a jogállamiság fontosságát emelik ki, a térség vezetői rövidebb távon ható eszközökhöz nyúlnak, és két megoldást alkalmaznak a kockázatok enyhítése céljából: (1) feldarabolják a haderőt, és a különböző alakulatokat egymással is rivalizáló hatalmi erőközpontok között osztják fel, illetve (2) külföldi szövetségeseket keresnek védelmi együttműködés céljából. Csádban a kormányzat mindkét módszert alkalmazza. A haderő melletti különféle fegyveres csoportokat alkalmaznak (pl.: Nemzeti és Nomád Gárda, Állami Intézmények Biztonsági Szolgálatának Főigazgatósága), emellett francia és amerikai csapatok is állomásoznak az ország területén. Előbbiek a hatalmi elit közvetlen védelmét látják el, a külföldi kontingensek pedig a terror elleni harcban vesznek részt.^{19 20}

A külföldi erők alkalmazása a terrorellenes harc terén a Száhel-övezetben látványos kudarccal végződött. Maliban 2013-ban indult francia vezetésű terrorellenes beavatkozás *Serval* néven, azt a Száhel-övezet nagy részére kiterjedő *Barkhane* művelet követett. A *Barkhane* nyolc év után, 2022 szeptemberében ért véget, miután a mali katonai junta kiutasította az országból a francia erőket. A francia erők Mali után kiszorultak Burkina Fasóból, majd 2023 közepén – szintén egy puccsot követően – Nigerből is. 2023 nyarán a mali kormány az ENSZ békefenntartó misszióját (MINUSMA²¹) is távozásra szólította fel. Ezzel a nyugati befolyás jelentős területéről szorult vissza, még akkor is, ha az Amerikai Egyesült Államok – felismerve az orosz és a kínai terjeszkedés ütemét – mindegyik fent említett országgal együttműködésre törekszik. Közben a térségben aktív terrorszervezetek (az al-Kaida-kötődésű JNIM²² és a Boko Haram, valamint az Iszlám Államnak hűségeskürt tett ISSP²³ és ISWAP²⁴) tovább terjeszkednek, és némelyek ezek közül már a Guineai-öböl országait veszélyeztetik. A terrorellenes küzdelmet hátráltatja továbbá, hogy Burkina Faso, Mali és Niger kilépését követően 2023 végén hivatalosan is megszűnt a *G5 Sahel* terrorellenes együttműködés, ami regionális összefogással hajtott végre terrorellenes műveleteket.²⁵

Csádban a Boko Haram és az ISWAP jelenléte detektálható a nigéri–nigériai–

¹⁹ SANY, Joseph–SHEEHY, Thomas P.: Countering Coups: In Africa, Use Investment to Build Rule of Law, <https://www.usip.org/publications/2022/04/countering-coups-africa-use-investment-build-rule-law>, letöltés: 2024.02.02.

²⁰ BALTOI, Daniel: A Deeper Look Into the West African Coup Wave, Foreign Policy Research Institute, 2023.01.09., <https://www.fpri.org/article/2023/01/a-deeper-look-into-the-west-african-coup-wave/>, letöltés: 2024.02.02.

²¹ Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali.

²² Jama'a Nusrat ul-Islam wa al-Muslimin.

²³ The Islamic State – Sahel Province.

²⁴ Islamic State's West Africa Province.

²⁵ DEVERMONT, Judd–HARRIS, Marielle: Rethinking Crisis Responses in the Sahel, Center for Strategic and International Studies, 2020.12.22., <https://www.csis.org/analysis/rethinking-crisis-responses-sahel>, letöltés: 2024.02.02.

kameruni határtérségben, illetve a Csád-tó medencéjében.²⁶ Az ország többi térségében a dzsihadisták egyelőre nem tudták megvetni a lábukat.

A nyugati befolyás gyengülése a Száhel-övezetben – Oroszország törekvései

A terror elleni közdelem terén tapasztalható sikertelenségek után Franciaország végképp elvesztette tekintélyét a térségben, és előbb a lakosság majd – a közvéleményt kihasználva – a puccsista junták is a volt gyarmattartó ellen fordultak. A francia Afrika-stratégia bukása nemcsak a terrrorszervezeteknek, de a térségbeli orosz törekvéseknek is kedvez. Az elmúlt években az orosz érdekek előbb a Wagner-csoport, majd – vezetőjük, Jevgenyij Prigozsин halálát követően – az orosz védelmi tárca irányította Afrika Hadtest révén jelentek meg a Közép-afrikai Köztársaságban, Líbiában, Szudánban, Maliban, Nigerben és Burkina Fasóban.²⁷ Az együttműködés jellemzően gazdasági (nyersanyagkitermelés, bányakoncessziók orosz kézbe adása), valamint védelmi (haditechnikai beszerzések, közös terrorellenes műveletek, a hatalmi elit védelme a puccsoktól) területekre terjed ki. A jelek szerint orosz részről Junusz-Bek Jevkurov és Alekszandr Fomin védelminiszter-helyettesek felelnek az afrikai érdekérvényesítésért, az utóbbi hónapokban ők tárgyaltak a térségből érkező delegációkkal, köztük a csádi védelmi miniszterrel.^{28 29}

2024. január 24-én Vlagyimir Putyin orosz elnök meghívására Moszkvába érkezett Mahamat Idriss Déby államfő és delegációja. A felek megállapodtak az utóbbi évtizedekben nem túl intenzív kétoldalú kapcsolatok fejlesztésében, Putyin elnök pedig kiemelte ezek közül a terrorellenes harcot. A térségbeli orosz törekvések forgatókönyvébe illeszthető a csádi kapcsolatfelvétel, aminek az időzítésében szerepet játszhatott a csádi népszavazás eredményével a politikai mozgásterét kibővítő Déby elnök törekvése Csád nemzetközi kapcsolatainak diverzifikálására. A látogatás kapcsán nem minden alap nélkül merülhet fel a kétség Csád jövőbeni külpolitikai irányával kapcsolatban.³⁰

²⁶ Center for Preventive Action: Violent Extremism in the Sahel, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/violent-extremism-sahel>, letöltés: 2024.02.02.

²⁷ BLOOMBERG: Russia Hires Its Own Africa Army to Succeed Wagner's Mercenaries, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-01-30/russia-recruiting-africa-army-to-replace-wagner-group>, letöltés: 2024.02.02.

²⁸ CHATELOT, Christophe: How France was driven out of the Sahel, https://www.lemonde.fr/en/france/article/2023/09/05/how-france-was-driven-out-of-the-sahel_6124522_7.html, letöltés: 2024.02.02.

²⁹ SIEGLE, Joseph: Inflection Point for Africa-Russia Relations after Prigozhin's Death, <https://africacenter.org/spotlight/inflection-point-for-africa-russia-relations-after-prigozhins-death/>, letöltés: 2024.02.02.

³⁰ REUTERS: Putin meets Chad junta leader as Russia competes with France in Africa, <https://www.reuters.com/world/africa/putin-meets-chad-junta-leader-russia-competes-with-france-africa-2024-01-24/>, letöltés: 2024.02.02.

Konklúzió

A NATO szempontjából kiemelten fontos a Száhel-övezet a térség Európa irányába tartó migrációban és a nemzetközi terrorizmusban játszott szerepe miatt. Az orosz befolyás növekedése azzal a kockázattal jár, hogy a Nyugat teljes egészében elveszíti befolyását a térségben, és nem lesz ráhatása az Európát közvetlenül érintő folyamatokra. A térség egyre összetettebb biztonsági kihívásokkal néz szembe, aminek megoldásában jelentős szerep hárulhatna a NATO tagállamaira, de ez csak akkor érvényesíthető, ha a nyugati országok képesek fenntartani jelenlétüket. Bár a terrorrelles harc egyik bázisának számító nigeri amerikai katonai jelenlét egyelőre nincs veszélyben, a folyamatok eredményeként előfordulhat, hogy az agadezi légibázison települő amerikai 435. repülőezred kivonásával tovább romlik a terrorrelles harc hatékonysága (az MQ-9 Reaper pilóta nélküli repülőeszközökkel a légierő az egész térségben képes műveleteket végrehajtani).³¹ Az orosz befolyás csádi megjelenése jól beilleszthető abba a sorba, ami a Közép-afrikai Köztársasággal, Líbiával, majd Malival, Burkina Fasóval és legutóbb Nigerrel történt.

Oroszország nincs messze attól, hogy a Száhel-övezet egészére úgy gyakoroljon döntő befolyást, hogy a nyugati érdekeket teljes mértékben kiszorítja vagy minimálisra csökkenti. Amennyiben a NATO tagállamainak változatlanul nincs válaszuk a Száhel-övezet országainak problémáira, úgy nem tudják visszanyerni a lakossági bizalmat, ez pedig kiszolgáltatottá teszi a Szövetséget a déli irányból érkező fenyegetéseknek.

IRODALOMJEGYZÉK

AL-JAZEERA: Former Chad opposition leader appointed as PM of transitional government (<https://aljazeera.com/news/2024/1/1/former-chad-opposition-leader-appointed-as-pm-of-transitional-government> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

BALTOI, Daniel: A Deeper Look Into the West African Coup Wave, Foreign Policy Research Institute, 2023.01.09. (<https://fpri.org/article/2023/01/a-deeper-look-into-the-west-african-coup-wave/> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

BLANCHARD, Lauren Ploch – ARIEFF, Alexis – BLANCHARD, Christopher M.: Chad: Implications of President Déby's Death and Transition, (<https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11817> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

BLOOMBERG: Russia Hires Its Own Africa Army to Succeed Wagner's Mercenaries, (<https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-01-30/russia-recruiting-africa-army-to-replace-wagner-group>, letöltés: 2024.02.02.)

BRITANNICA: Chad (<https://britannica.com/place/Chad/Independence#ref516683> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

³¹ LIAM, Darek: U.S. MQ-9 Reaper Drones in Niger Are Now Armed, <https://www.military.africa/2018/08/u-s-mq-9-reaper-drones-in-niger-are-now-armed/>, letöltés: 2024.02.02.

Center for Preventive Action: Violent Extremism in the Sahel, (<https://cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/violent-extremism-sahel> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

Chad votes yes to new constitution backed by junta (<https://reuters.com/world/africa/chad-votes-yes-new-constitution-backed-by-junta-2023-12-24/> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

Chad: Implications of President Déby's Death and Transition, 2021.04.26. (<https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11817> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

Chad's largest goldfield, Kouri Bougoudi, is central to regional stabilization efforts, Global Initiative Against Transnational Organized Crime (<https://riskbulletins.globalinitiative.net/wea-obs-002/01-chads-largest-goldfield-central-to-stabilization-efforts.html> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

CHATELOT, Christophe: How France was driven out of the Sahel, (https://www.lemonde.fr/en/france/article/2023/09/05/how-france-was-driven-out-of-the-sahel_6124522_7.html#, letöltés ideje: 2024.02.02.)

DEVERMONT, Judd–HARRIS, Marielle: Rethinking Crisis Responses in the Sahel, Center for Strategic and International Studies, 2020.12.22. (<https://csis.org/analysis/rethinking-crisis-responses-sahel> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

GASHAW, Thasew: Colonial Borders in Africa: Improper Design and its Impact on African Borderland Communities, 2017. (<https://wilsoncenter.org/blog-post/colonial-borders-in-africa-improper-design-and-its-impact-on-african-borderland-communities> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

GLOBAL INITIATIVE: Chad's largest goldfield, Kouri Bougoudi, is central to regional stabilization efforts (<https://riskbulletins.globalinitiative.net/wea-obs-002/01-chads-largest-goldfield-central-to-stabilization-efforts.html> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

Hassan, Mai: New Insights On Africa's Autocratic Past, In: African Affairs, Volume 121, Issue 483, 2022., (<https://academic.oup.com/afraf/article-abstract/121/483/321/6564421>, letöltés: 2024.02.02.)

LEMARCHAND, René: Images and Identities: Chad in the Colonial Imagination, Michigan State University Press, 1992 (<https://jstor.org/stable/42952231> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

LIAM, Darek: U.S. MQ-9 Reaper Drones in Niger Are Now Armed, 2018.08.01. (<https://military.africa/2018/08/u-s-mq-9-reaper-drones-in-niger-are-now-armed/> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

MAHMOUD, Sohaib–TAIFOURI, Mohamed: The Coups d'État of the Sahel Region: Domestic Causes and International Competition, Arab Center Washington DC, 2023.09.27. (<https://arabcenterdc.org/resource/the-coups-detat-of-the-sahel-region-domestic-causes-and-international-competition/> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

MARIELE, Debos: Colonial Violence and Resistance in Chad (1900-1960), 2020 (<https://sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/colonial-violence-and-resistance-chad-1900-1960.html> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

MINORITY RIGHTS GROUP: Chad, (<https://minorityrights.org/country/chad/> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

RAMADANE, Mahamat: Chad votes yes to new constitution backed by junta, (<https://reuters.com/world/africa/chad-votes-yes-new-constitution-backed-by-junta-2023-12-24/> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

REUTERS: Putin meets Chad junta leader as Russia competes with France in Africa (<https://www.reuters.com/world/africa/putin-meets-chad-junta-leader-russia-competes-with-france-africa-2024-01-24/>, letöltés: 2024.02.02.)

SANY, Joseph–SHEEHY, Thomas P.: Countering Coups: In Africa, Use Investment to Build Rule of Law (<https://usip.org/publications/2022/04/countering-coups-africa-use-investment-build-rule-law> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

SIEGLE, Joseph: Inflection Point for Africa-Russia Relations after Prigozhin's Death, (<https://africacenter.org/spotlight/inflection-point-for-africa-russia-relations-after-prigozhins-death/>, letöltés: 2024.02.02.)

TUBIANA, Jérôme–GRAMIZZI, Claudio: Tubu Trouble: State and Statelessness in the Chad–Sudan–Libya Triangle, 2017. (Tubu Trouble: State and Statelessness in the Chad–Sudan–Libya Triangle (HSBA Working Paper 43) | Small Arms Survey, Letöltés ideje: 2024.02.02.)

Tubu Tribes want their own country in southern Libya (<https://libyanexpress.com/tubu-tribes-want-their-own-country-in-southern-libya/> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

Violent Extremism in the Sahel (<https://cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/violent-extremism-sahel> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

WORLDMETERS: Chad Population, (<https://worldometers.info/world-population/chad-population/> Letöltés ideje: 2024.02.02.)

GREGÓCZKI GERGŐ

TÖRÖKORSZÁG 100 ÉVE

A szerző a tanulmányban arra keresi a választ, hogy milyen szerepe, helye és lehetőségei vannak a 21. századi geopolitikai viszonyok között annak a Törökországnak, amely 2023. október 29-én ünnepelte kikiáltásának századik évfordulóját. Az elemzés tárgyát képezi a Mustafa Kemal Atatürk által kijelölt nyugati orientáció alakulása az elmúlt száz év során, illetve Törökország regionális hatalmi törekvéseinek realitása.

Kulcsszavak: Törökország, történelem, biztonság, geopolitika, régió, országismeret

100 YEARS OF THE REPUBLIC OF TURKEY

In this study, the author seeks answers to the questions of the role, place and opportunities of Turkey, which celebrated the centenary of its declaration on October 29, 2023, in the geopolitical conditions of the 21st century. The subject of the analysis is the evolution of the western orientation designated by Mustafa Kemal Atatürk over the past hundred years, as well as the reality of Turkey's regional power aspirations.

Keywords: Turkey, history, security, geopolitics, region, country book

Bevezetés

Törökország eltérő földrajzi és egyben kulturális régiók találkozásánál, geopolitikai kulcspozícióban fekszik. Európa és a Nyugat felé erős történelmi kötelékek fűzik, és e kötelékek megerősítését és szorosabbra fűzését jelölte ki célul Mustafa Kemal Atatürk¹ a törökök számára. A Közel-Kelet arab országainak irányába a legfőbb kötőerő a közös vallás, és az ebből fakadó kulturális hasonlóság. A török történelem alakulásában már az Oszmán Birodalom idején is meghatározó szerepet játszott az északi regionális kihívóhoz, az oroszokhoz fűződő viszony. A közös származás és nyelv szempontjából további értékelendő szempont a Közép-Ázsia török nyelvű köztársaságaival meglévő kapcsolat. Továbbá nem kerülhető meg az Amerikai Egyesült Államokkal fenntartott ambivalens kapcsolatának a vizsgálata sem, amely Törökországot végigkíséri modern kori történelme során.

A napjainkban akadémiai viták tárgyát képező többpólusú világrend kialakulásának koncepciójával kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy az Amerikai Egyesült Államok által vezetett angolszász világrendet felváltó többpólusú

¹ Mustafaként született, akinek tanítója adta a Kamâl (tökéletes) nevet. A parlament 1934-ben adományozta neki az Atatürk (törökök atyja) nevet, ami kiegészült a függetlenségi háború alatt elért érdemeiért kapott Gazi (hős) szóval, és így állt össze a teljes neve, azaz Gazi Mustafa Kemal Atatürk.

világrendben milyen szerepe lesz a regionális hatalmaknak.² Jelen tanulmányban arra keressük a választ, hogy a 2023. október 29-én kikiáltásának századik évfordulóját ünneplő Törökországnak milyen szerepe, helye és lehetőségei vannak a 21. század geopolitikai viszonyai között.

Vizsgálatom tárgyát képezi, hogy helytálló-e Törökországra a Buzan-féle modell szerinti szigetelő államként tekinteni, amely elválasztja egymástól az európai és a közel-keleti régiókat.³ Továbbá megkíséreltem bemutatni azt is, hogy a Huntington által meghatározott elszakadó állam koncepciójának⁴ mennyire felelt meg Törökország az elmúlt száz év alatt, valamint milyen esélyek vannak arra, hogy elszakadó államból európai állammá váljon.

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához azonban meg kell ismerni azt az utat, amely során az Oszmán Birodalom romjain újjáépülő Törökország megkísérelte újradefiniálni identitását, és egy sajátos fejlődési utat bejárva eljutott a 21. századba. A tanulmány következő részében tehát a fentebb megfogalmazott kérdések figyelembevételével Törökország elmúlt száz évének történelmét mutatja be, különös tekintettel a külpolitikai folyamatokra és a hadsereg szerepére.

Az Oszmán Birodalom bukása és az első világháború

Az Oszmán Birodalom fénykorában kiterjesztette hatalmát Budától a Balkánon keresztül a Közel-Keleten és Egyiptomon át egészen Észak-Afrikáig, ezáltal az oszmán szultán a szunnita iszlám vallási és világi vezetőjeként is diszponált. Bécs 1683-as sikertelen ostromát követően a birodalom átlendült zenitjén és lassú, területvesztéssel együtt járó hanyatlásnak indult.⁵ A hanyatlás külső okai között található a kereskedelmi utak átrendeződése, és az Amerikából beáramló nemesfém mennyisége okozta pénzromlás is. Emellett a 18–19. században már olyan belső okok is megjelentek, amelyek a későbbi korokban is rendre visszatértek, és amelyek ellen a reformista, Nyugat-barát török államférfiak rendszerint küzdöttek. Ilyen okok voltak a birodalom statikus és újításellenes attitűdje, valamint a ragaszkodás a berögzült társadalmi viszonyokhoz.⁶

A 19. század végi, 20. század eleji abszolutista és pániszlám alapokon nyugvó politika egyre több fiatal értelmiségit és katonatisztet fordított maga ellen. A többségében fiatal értelmiségiekből és katonatisztekből álló reformista, nacionalista és alkotmánypárti tömörülés az ifjútörök mozgalom az Egység és Haladás Bizottsága vezetésével 1908-ban átvette a hatalmat, és eltöröltek egyes szultáni privilégiumokat, valamint elérték, hogy a kormány ezentúl nem a szultánnak, hanem a parlamentnek tartozik felelőséggel. Az ifjútörök mozgalom 1918-ig meghatározó szerepet töltött be az állam irányításában, maga Mustafa Kemal mint tehetséges fiatal katonatiszt is e mozgalomnak volt tagja.

² BERNEK Ágnes: Világgazdasági helyzetkép a háború árnyékában. 2023. p. 30. In: 2022 a geopolitika által uralt világ.

³ BUZAN, Barry– WAEVER, Ole: Regions and Powers The Structure of International Security. p. 187.

⁴ Samuel P. HUNTINGTON: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. pp. 220–221.

⁵ HUNTINGTON: i. m. 2018. p. 348.

⁶ ROMSICS Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. 2020. p. 50.

Az első világháború kitörése előtt a súlyos veszteségekkel járó balkáni háború következményeként a törökök már kiszorultak a Balkánról és Egyiptomból. Az oroszok 1915. évi hadba lépésekor az oszmánok a központi hatalmak oldalán háborúba kényszerültek, de a Kaukázusban vereséget szenvedtek az oroszoktól. 1918-ra az ország nagy részét megszállták az antant hatalmak. A brit csapatok elfoglalták Mezopotámiát és Palesztinát, hogy később a Sykes–Picot-egyezmény keretében Franciaországgal közösen felosszák egymás között az Oszmán Birodalomtól elfoglalt közel-keleti területeket. Eközben a görögök brit engedéllyel megszállták Izmirt és környékét. Az ország megszállása, majd a rákényszerített békediktátum azonban heves ellenállást váltott ki, és már 1919-től elkezdett kibontakozni a függetlenségi mozgalom. 1920. augusztus 10-én a törökök aláírták sèvres-i békediktátumot, ami az Oszmán Birodalom területi kiterjedését Isztambul központtal Anatólia régióra korlátozta.⁷ 1922. november 17-én a török nemzetgyűlés megszüntette a szultánátust, az utolsó oszmán szultán, IV. Mehmed pedig Máltára menekült.⁸

Törökország létrejötte

1919-ben megalakult a hadsereg befolyása alatt álló Nemzeti Kongresszus, amely nem fogadta el az ország idegen hatalmak általi megszállását. A Kongresszus, amely 1920-tól fokozatosan átvette az irányítást az országban, Mustafa Kemal választotta elnökének. A britek és a franciák már 1920 végére belátták a békeszerződés tarthatatlanságát, a görögök azonban még szigorúbb rendelkezéseket akartak a török ellenállás megtörésére. A törökök 1922 augusztusára végül legyőzték a görögöket, felszabadítva ezzel a kis-ázsiai partvidéket. 1922-ben Ismet İnönü későbbi miniszterelnök és elnök vezetésével a béketárgyalások újrakezdődtek, majd 1923. július 23-án a sèvres-i béke revíziójaként aláírták a lausanne-i békeszerződést. A szerződés aláírását követően a törökök ismét ellenőrzésük alá vonhatták a Boszporuszt, a szövetséges csapatok kivonultak az ország területéről, és 1923. október 29-én létrejött a szuverén Török Köztársaság első választott elnökével, Mustafa Kemallal.⁹

A csaknem tíz évig tartó háborúskodás után meggyengült ország a lakossága mintegy 20%-át elvesztette a háború, a járványok és az éhínség következtében. A görögökkel megvalósított lakosságcsere eredményeként közel egymillió görög hagyta el az országot, és megközelítőleg 400 000 muszlimot telepítettek át Törökországba, ezzel a korábbinál etnikailag homogénebb állam alakult ki. Az új török vezetés a háborús kudarcért és az ország elmaradottságáért az iszlámot okolta, az arabokat pedig árulónak tartotta, hiszen szövetkeztek a britekkel, hogy elpusztítsák az Oszmán Birodalmat.¹⁰

Mustafa Kemal Atatürk a húszas és a harmincas években szakítani kívánt az oszmán és az iszlám hagyományokkal, és egy európai értékrenden alapuló nyugati modernizációt kívánt megvalósítani. Ennek érdekében radikális reformokat vezetett be, amelyek célja a társadalom megújítása volt. Az arab betűk helyett átvették a latin betűket, a muszlim időszámítás helyett bevezették a gregorián naptárt. Az európai

⁷ SZIGETVÁRI Tamás: Európai integráció és/vagy keleti nyitás. 2018. pp. 32–33.

⁸ ZÜRCHER, Erik J.: Turkey a modern history. 2004. p. 160.

⁹ SZIGETVÁRI: i. m. 2018. p. 34.

¹⁰ U.o. p. 35.

öltözködést részesítették előnyben, ennek megfelelően betiltották a turbán és a fez viselését, a nőknél pedig korlátozták a fejkendő viselésének lehetőségét. A jogrendszerben átvették az olasz büntető és a svájci polgári törvénykönyvet, továbbá sok nyugati országot megelőzve 1934-től a nők aktív és passzív választójoggal is rendelkeztek.¹¹

A radikális reformok a szultánság utolsó éveinek reformkísérleteihez hasonlóan heves ellenállást váltottak ki az iszlamista, konzervatív körökben. 1925-ben felkelés tört ki Kelet-Anatóliában, amelyre válaszként Mustafa Kemal Ismet miniszterelnök támogatásával keresztülvitt egy rendkívül szigorú törvényt, amelynek értelmében a kormány 1929-ig különleges bíróságokon keresztül gyakorolta a hatalmat. A felkelést kihasználva radikális politikai és kormányzati reformokat vezettek be, a rezsim politikai ellenfeleit pedig elhallgattatták, és mintegy 500 embert halálra ítélték. Feloszlatták a Progresszív Köztársaság Pártot, így Mustafa Kemal pártjának, a Köztársasági Néppártnak (CHP¹²) egészen 1950-ig nem volt politikai kihívója.¹³

Annak érdekében, hogy a társadalom megismerje és elfogadja a politikai reformok súlyát, a CHP közzétette az úgynevezett hat nyilat, azaz a hat politikai vezérlőelvet, azok 1937-ben a török alkotmányba is bekerültek. A hat nyíl szimbóluma a CHP párt emblémáján a mai napig látható.

Az első nyíl a *republikanizmusra* utal, ugyanis Törökország államformája szultánság helyett köztársaság lett, amelynek a legfőbb ismérvei a népszuverenitás, a jogállamiság, a ciklikusan ismétlődő parlamenti választások, a tisztségviselők választása, a hatalmi ágak szétválasztása és az alkotmányos korlátok. Ezek az elvek azonban nem teljeskörűen valósultak meg, hiszen a parlamenti választásokon gyakorlatilag nem volt kihívója a CHP-nek. A törvényhozó és a végrehajtó hatalmi ágak szétválasztása szintén nem értelemezhető egy olyan egypártrendszerben, ahol az összes fontosabb pozíció betöltéséről maga az elnök dönt. A bírósági hatalmi ág függetlensége szintén elképzelhetetlen akkor, amikor a kormányzó párt a bíróságot használja a politikai ellenfeleivel történő leszámolásra.

A második nyíl, a *szekularizáció* megvalósítása érdekében komoly erőfeszítéseket tett az atatürki kormány. A szekularizáció hangsúlyozottan nem vallásellenességet jelentett, hanem a vallás kiszorítását a közéletből. A nyugati szekularizációval ellentétben a török modell inkább a vallás állami fennhatóság alá rendelését jelentette. 1924-ben létrehozták a Vallási Ügyek Elnökségét (Diyanet), amelyen keresztül az állam közvetlenül irányítja az iszlám oktatást és a vallási ügyeket. A Diyanet a kemalista eszmék őrzője lett, és a mai napig több ezer embert foglalkoztat országszerte.

A harmadik nyíl az *etatizmus*, az államnak a gazdasági és a társadalmi folyamatokba történő meghatározó beavatkozását jelenti. Az atatürki rendszer öndefiníciója alapján az állam feladata nemcsak a nemzet gazdasági életének megszervezése, hanem felelős a társadalom minden problémájának a megoldásáért is.

¹¹ HUNTINGTON 2018: i. m. pp. 231–232.

¹² Cumhuriyet Halk Partisi.

¹³ EGERESI Zoltán – Pénzváltó Nikolett: A Török Köztársaság a történelemben. 2020. p. 12.

A negyedik nyíl az Atatürk *nacionalizmus* célja, hogy a korábban soknemzetiségű Törökországból a török nemzet elsőbbségét hirdető, külföldi befolyástól mentes országot hozzon létre. Az egységesítést úgy próbálták elősegíteni, hogy a vallási és az etnika ellentétek helyett a közös nyelvcsaládra, történelemre és kulturális gyökerekre helyezték a hangsúlyt. Az Atatürk rendszertől nem állt távol a pántörök elképzelés, a realitásokat felmérve azonban belátták, hogy a szovjetek jelenléte miatt a közép-ázsiai terjeszkedés lehetetlen lett volna.

Az ötödik nyíl, a *populizmus* kemalista megfogalmazásának lényege a közösségi érdekek a kisebbségi érdekek elé helyezése, kulcsszavai az egyenlőség és a szolidaritás. A gyakorlatban az egyenlőség az Oszmán Birodalomból örökölt címek eltörlését jelentette, valamint 1934-ben a nők választójoghoz juttatását és a vezetéknev bevezetését. Ekkor lett Mustafa Kemalből Mustafa Kemal Atatürk, illetve Ismet pasából Ismet İnönü.

Végül az utolsó, a hatodik nyíl a *reformizmusra* utal, amely a kemalista szóhasználatban az országot annak érdekében átalakító, megreformáló, tudatos és következetesen véghez vitt folyamatokra utal, hogy Törökország felzárkózhasson Európa népeihez.¹⁴

Mustafa Kemal Atatürk 1938 novemberében szívinfarktus következtében meghalt, a „törökök atyjának” mély tisztelete azonban a mai napig elevenen él. Atatürk utódjául miniszterelnökét, Ismet İnönüt választották, aki konszolidáltabb formában, de továbbvitte az Atatürk örökséget. İnönü elnöksége alatt szűnt meg Törökországban az egypártrendszer. Az 1950-ben tartott választásokon az 1946-ban bejegyzett Demokrata Párt (DP¹⁵) legyőzte a CHP-t, így megnyerte a választásokat.

Törökország külpolitikája az Oszmán Birodalom felbomlásától 1950-ig

Az első világháború által okozott trauma után az ország gazdaságának helyreállításához és az új politikai rendszer megszilárdításához Törökországnak békére volt szüksége. Az Atatürk külpolitika a realitások talaján állt, és nem voltak revizionista törekvései, viszont ragaszkodott szuverenitásához. A potenciális fenyegetést jelentő szomszédos országokkal törekedett a jó kapcsolat kiépítésére. Jól jellemezi ezt a korszakot Atatürk szállóigévé vált kijelentése: „*Béke otthon, béke a világban*”. Földrajzi helyzete és történelmi tapasztalatai alapján a potenciális fenyegetést jelentő Szovjetunióval 1925-ben tíz évre szóló semlegességi és megnehtámadási szerződést írtak alá, amelyet 1935-ben 10 évre szóló barátsági szerződéssel újítottak meg, és az a második világháborúig fennmaradt.

Az Égei-tenger felől érkező fenyegetés elhárítása érdekében Törökország Olaszországgal 1928-ban megnehtámadási, míg Görögországgal 1930-ban barátsági szerződést kötött. A hajdanvolt Oszmán Birodalom érdekkörébe tartozó, nagy lélekszámú muszlim kisebbséggel rendelkező balkáni országokkal – Jugoszláviával, Romániával és Görögországgal – aláírták a Balkán-paktumot. Ebben Törökország deklarálta, hogy nincsenek revizionista törekvései, és garantálta a balkáni államok területi integritását. Afganisztánnal, Iránnal és Irakkal 1937-ben aláírták a Sa’dábād-

¹⁴ EGERESI-PÉNZVÁLTÓ 2020: i. m. p. 12.

¹⁵ Demokratik Partisi.

paktumot, ezzel biztosítva az ország biztonságát délkelet felől is.

A lausanne-i békeszerződést követően a nyugati hatalmakkal még számos kérdés nyitott maradt, amelyek diplomáciai úton kerültek rendezésre. Törökország szeretne volna megszerezni a kőolajban gazdag Moszul tartományt, a britek hatására azonban a Népszövetség döntése értelmében azt Irakhoz csatolták. A másik vitatott tartomány a szíriai Hatay tartomány volt, amely 1939-ben egy népszavazás után bejelentette egyesülését Törökországgal. Hatay hovatartozása azonban a mai napig konfliktusforrás Szíria és Törökország között.¹⁶

A korszak egyik legjelentősebb nemzetközi jogi aktusa, a napjaink eseményeivel összefüggésben is nagy figyelmet kapó montreux-i egyezmény 1936-ban született. Az egyezmény a Törökországhoz tartozó Boszporuszon és Dardanellákon történő áthaladást szabályozza. A mindenkori orosz külpolitikának stratégiai célja volt, hogy a fekete-tengeri meleg vizű kikötőiből elérhesse a Földközi-tengert. Az orosz, majd a szovjet diplomácia azt próbálta elérni, hogy a Fekete-tenger parti államainak hadihajói előtt nyissák meg a szorosokat. A diplomáciai konfliktus feloldása érdekében született meg 1936-ban a montreux-i egyezmény. A kisebb módosításokkal mai napig hatályos egyezmény szerint a hajózási rezsimet illetően meg kell különböztetni a háborút és a békét. Háború esetén az a kérdés, hogy Törökország semleges vagy hadviselő fél-e. Ha hadviselő fél, akkor értelemszerűen maga dönt arról, hogy kit enged át a szoroson. Ha azonban semleges, akkor hadihajók egyáltalán nem kelhetnek át a szoroson, kereskedelmi hajók azonban igen, függetlenül attól, hogy hadviselő vagy semleges államhoz tartoznak-e. Béke esetén kereskedelmi hajók bármikor áthaladhatnak, a hadihajók áthaladása azonban a Fekete-tenger part menti államainak védelme érdekében korlátozás alá esik.¹⁷

A második világháborút megelőző években Törökország İnönü vezetése alatt továbbra is ragaszkodott a békepárti politikához, és erről biztosítani akarta a nyugati nagyhatalmakat is. Törökország ragaszkodott az lausanne-i rendezést követő területi határokhoz, valamint a nyugati nagyhatalmakkal egyetértésben ellenezte Németország és Olaszország revizionista törekvéseit, ugyanakkor igyekezett velük, mint a legfontosabb kereskedelmi partnereivel jó kapcsolatokat ápolni. A második világháború kitörését követően Törökország a semlegességre törekedett, a fokozódó német agresszióra adott válaszként azonban 1939-ben brit–francia–török kölcsönös segítségnyújtási egyezményt írtak alá, amely hitelt és katonai felszerelés vásárlását biztosította a törökök számára. Viszonya a Szovjetunióval az 1935-ben megkötött barátsági szerződés ellenére elhidegült, amikor a szovjetek 1939-ben kölcsönös megnevezési egyezményt írtak alá Németországgal. Tovább rontott a helyzeten, hogy a szovjetek követelték a montreux-i egyezmény felülvizsgálatát.¹⁸

A németek balkáni előrenyomulását követően, 1941 júniusában Törökország semlegességi paktumot kötött Németországgal,¹⁹ valamint vállalta, hogy a fegyvergyártáshoz elengedhetetlen alapanyagot, krómot szállít a németeknek. Törökországban főleg a háború első éveiben markánsan megjelent egy németbarát

¹⁶ SZIGETVÁRI 2018: i. m. pp. 38–39.

¹⁷ KOVÁCS Péter: Nemzetközi közjog. 2016. pp. 717–718.

¹⁸ FLESCHE István: A Török Köztársaság története. 2007. pp. 47–57.

¹⁹ SZIGETVÁRI 2018: i. m. p. 39.

irányzat, amely támogatta volna a belépést a háborúba a németek oldalán.²⁰ Ez az elképzelés különösen a pántörök nacionalista elvet vallók között volt népszerű, abból a megfontolásból, hogyha Németország nyeri meg a háborút, akkor Törökország kiterjesztheti befolyását a közép-ázsiai török nyelvű államok irányába.

A háború első éveire jellemző német nyomás ellenére Törökország egyszer sem engedte meg a tengelyhatalmaknak, hogy katonáik áthaladhassanak török területen, továbbá a montreux-i egyezményben foglaltaknak is maradéktalanul eleget tett. A háború végéhez közeledve Churchill és Rooseveltt világossá tette, hogy amennyiben a törökök nem lépnek be a háborúba, úgy a későbbiekben egyedül kell szembenéznük az esetleges szovjet fenyegetéssel. A nyomásnak engedve 1944 augusztusában a törökök megszakították diplomáciai és kereskedelmi kapcsolataikat a németekkel, majd 1945 februárjában, amikor a németek már vesztesre álltak, Törökország belépett a háborúba: hadat üzent Németországnak és Japánnak. Ezzel a lépésével egyetlen puskalövés nélkül a győztes szövetség oldalán fejezte be a háborút, így jogot szerzett arra, hogy alapító tagja lehessen a megalakuló Egyesült Nemzetek Szervezetének, majd 1949-ben az Európa Tanácsnak.²¹

A török hadsereg szerepe az Oszmán Birodalomtól 1950-ig

A valaha félelmetes oszmán hadsereg a 18. századra meggyengült a kor technikailag fejlett és jól szervezett nyugati hadseregeihez képest. Az Oszmán Birodalomban a 18. század végén elindult egy kezdeményezés a hadsereg modernizációjának érdekében. Ennek jegyében bevezették a sorkatonaságot, és kiképzőtiszteket hoztak Franciaországból. A reformkísérlet azonban a pénzügyi háttér, valamint a katonai és a vallási elit támogatása hiányában nem ért el komoly eredményeket.²² Döntő változást II. Mahmud uralkodása hozott, amikor 1826-ban véres harcokban megtörte a politikai befolyással is rendelkező reformellenes janicsárok ellenállását, majd fel is oszlatta őket. Az új hadsereg modernizációjának támogatása érdekében porosz tisztek érkeztek Törökországba, akik tevékenysége hosszú időre meghatározta az oszmán haderő fejlődését.²³

A 20. század elejére a politikában egyre jobban erősödött a hadsereg befolyása. Az újonnan alakult, reformista elveket valló ifjútörök mozgalom tagjai között számos, többnyire alacsonyabb rangban lévő fiatal katonatiszt volt. 1909-ben a hadsereg befolyásos köreinek már jelentős szerepe volt abban, hogy a választásokon indult Liberális Unió alakított kormányt. 1913-ban az egyre inkább megerősödő nacionalizmus hatására a hadsereg támogatását bíró Egység Párt puccsal megdöntötte a kormányt, és nyílt katonai diktatúrával vezette az országot az első világháborúba. Annak befejezése után a török hadsereg jelentősen meggyengült, de nem esett szét. A hadsereg vezetői szabotálták a leszerelési parancsot, és irányításuk alatt létrejött a Nemzeti Kongresszus, amely Mustafa Kemal vezetésével megvívta a függetlenségi

²⁰ EGERESI-PÉNZVÁLTÓ: i. m. 2020. p. 22.

²¹ U.o. p. 23.

²² SZIGETVÁRI 2018: i. m. pp. 21–30.

²³ HICKMAN, Kennedy: Franco-Prussian War: Field Marshal Helmuth von Moltke the Elder. <http://militaryhistory.about.com/od/1800sarmybiographies/p/vonmoltke.htm>, letöltés: 2024.01.11.

háborút, és elérte a sèvres-i béke revízióját.²⁴

Az Atatürki rendszerben a hadsereg a múltban elért eredményeire tekintettel komoly tiszteletnek örvendett, Atatürk azonban gondoskodott róla, hogy az ne jelenthessen veszélyt a hatalmára. Míg korábban, az alakuló Török Köztársaságban a függetlenségi háború huszonöt parancsnoka közül húsz lett képviselő, addig Atatürk törekedett visszaszorítani a katonák politikai szerepvállalását. Az 1923-as új török alkotmány kimondta, hogy az elnökön keresztül a parlament felelős a haderő irányításáért, továbbá deklarálta azt is, hogy a parlamenti beosztás összeférhetetlen a katonai hivatással. Az állam ügyeinek civil irányítása azonban teljes mértékben nem valósult meg, ugyanis az alkotmány lehetővé tette, hogy nyugállományba vonulásuk után katonák is vállalhassanak politikai szerepet, amit sokan meg is tettek. Bár Atatürk és İnönü nem katonaként, hanem civilként vezették az országot, a katonai felső vezetői múltjukra tekintettel a hadsereggel kölcsönösen bírták egymás támogatását. Az ország védelmi kiadásai a külső veszély hiánya miatt az 1930-as évekre jelentősen lecsökkentek. A hadsereg létszáma és befolyása is egyre kisebb lett, ezáltal az országban a civil vezetés egyértelmű fölénybe került. A második világháború ideje alatt egy lassú növekedés volt megfigyelhető, az igazi változást azonban a világháborút követő amerikai katonai segélyek és az 1952-es NATO-csatlakozás hozta meg.²⁵

Az 1950–1980 közötti időszak belpolitika eseményei, különös tekintettel a katonai puccsokra

A DP által vezetett kormány fő vonalaiban továbbvitte az Atatürki örökséget, de hatalma biztosítása érdekében tisztoztatásokba kezdett a kemalisták fő bázisának számító hadseregben. Leváltották a vezérkari főnököt és a haderőnemi parancsnokokat, akik helyére az új kormányzathoz lojális vezetőket neveztek ki. Gesztusokat tettek a konzervatív, vallásos tömegek irányába, többek között mecsetépítési programot indítottak, rehabilitálták a dervisrendeket és engedélyezték a vallásos irodalom terjesztését. Az Atatürki éra alatt negligált oszmán örökség felélesztése szintén újfajta identitáspolitikát feltételezett. Ennek megnyilvánulásaként többnapos ünnepséget rendeztek Konstantinápoly II. Mehmed szultán általi elfoglalásának 500. évfordulóján.²⁶

A kezdeti fellendülést követően visszaesett a gazdaság teljesítőképessége, ami az infláció jelentős növekedésével járt együtt. A DP veszíteni kezdett népszerűségéből, és autoriter módszerek alkalmazásával kívánta megtartani hatalmát. Elkobozták a CHP vagyont, ellenőrzésük alá vonták a sajtót és az egyetemeket, illetve egyre gyakoribbá vált a rendszerkritikus újságírók, oktatók letartóztatása, ami heves tiltakozásokat váltott ki. Az autoriter folyamatok meggátolása és a szekularizáció védelme miatt 1960. május 27-én a hadsereg a Vezérkar támogatása nélkül a tüntetők oldalára állt és átvette a hatalmat. A puccsot megszervező Nemzeti Egység Bizottsága kijelentette, hogy a hatalmat a rendteremtés céljából, a demokrácia megőrzése végett vették magukhoz, és azt vissza kívánják adni a civil kormányzatnak.

²⁴ SZIGETVÁRI 2018: i. m. pp. 31–33.

²⁵ EGERESI-PÉNZVÁLTÓ 2020: i. m. pp. 27–28.

²⁶ U.O. pp. 27–28.

Mintegy 400 parlamenti képviselőt ítélték szabadságvesztésre és tizenöt főt ítélték halálra. Inönü személyes fellépésének köszönhetően sikerült elérni, hogy a tizenöt halálos ítéletből csak hármat hajtsanak végre, ennek ellenére kivégezték a volt kormány külügy- és pénzügyminisztereit, valamint magát Adnan Menderes miniszterelnököt is.²⁷

1961-ben népszavazással legitimálták az új alkotmányt, amelynek célja a kormány hatalmának korlátozása volt. Ezt a civil és a szabadságjogok kiszélesítésével, valamint a hatalmi ágak újradefiniálásával kívánták elérni. Ennek értelmében korlátozták a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat, míg az igazságszolgáltatást megerősítették, a hatáskörét pedig kiterjesztették az állam feletti ellenőrző szerepre is. A végrehajtó hatalomban megerősítették a fékek és ellensúlyok rendszerét, amely alatt azt kell érteni, hogy az elnöki hatalom elsőbbségét hangsúlyozták a miniszterelnökkel szemben. A fegyveres erők és ezzel együtt a kormány kontrollját a Nemzetbiztonsági Tanács létrehozásával kívánták megvalósítani.²⁸

Az 1965-ös parlamenti választásokat magabiztos fölényrel az Igazságosság Pártja (AP²⁹) nyerte meg. A miniszterelnök a mérsékelt irányt képviselő, a hadsereg által is támogatott Süleyman Demir lett. A hatvanas évek második felére jellemző liberális kormányzás ismérve volt az antikommunista retorika, illetve az iszlám és a konzervatív értékrend elfogadása. Ebben az időszakban kezdődött a török vendégmunkások kiáramlása Nyugat-Európába, elsősorban Nyugat-Németországba, ennek a következménye lett a mára több millió fős török diaszpóra. A vendégmunkások hazaküldött bére jótékonyan hatott a török gazdaságra, míg a hazatérők a nyugaton szerzett tudással járultak hozzá a fejlődéshez.³⁰

A gazdasági különbségek és az erősödő urbanizáció okozta társadalmi problémák növekedése miatt a korszakban megjelentek a radikális bal- és jobboldali szervezetek, mint például a Szürke Farkasok³¹, amelyek terrorakciókkal hívták fel magukra a figyelmet. A folytatódó erőszakos cselekedetek miatt a hadsereg 1971-ben ultimátumot adott a kormánynak a rend helyreállítására, majd ezt követően a Nemzetbiztonsági Tanács szükségállapotot vezetett be, amely két évig fennmaradt. Az 1973-as és 1977-es parlamenti választásokon a CHP szerzett többséget, a növekvő gazdasági és politikai krízissel azonban az általa vezetett kormány sem tudott megbirkózni. A kurd szeparatizmus is felerősödött, és 1978-ban Abdullah Öcalan vezetésével megalakult a független Kurdisztánért küzdő Kurd Munkáspárt (PKK³²).

Az iráni iszlamista forradalom győzelme után tovább erősödött a törökországi szélsőséges iszlamista nézeteket vallók tábora. 1980 nyarán Konya városában hatalmas tömeg gyűlt össze, a résztvevők a saría³³ bevezetését követelték. Mindezek

²⁷ FLESCH 2007: i. m. pp. 47–57.

²⁸ EGERESI-PÉNZVÁLTÓ 2020: i. m. pp. 34–38.

²⁹ Adalet Partisi.

³⁰ EGERESI-PÉNZVÁLTÓ 2020: i. m. p. 49.

³¹ A Szürke Farkasok (Bozkurtlar) török szélsőjobboldali félkatonai szervezet, amelyet Alparslan Türkeş ezredes hozott létre még az 1960-as évek végén. Az 1970-es években aktív harcot folytatott a baloldali szervezetek ellen, amely során tagjai erőszakos támadásokat követtek el. Számos terrorakció köthető a szervezethez.

³² Partiya Karkeren Kurdistan.

³³ Iszlám vallási alapokon nyugvó egyházi és világi jogrendszer.

oda vezettek, hogy Kenan Evren vezérkari főnök a rend helyreállítása érdekében elrendelte az alkotmány felfüggesztését és a katonai hatalomátvételt, ami 1980. szeptember 12-én meg is történt.³⁴

Törökország külpolitikája 1950-től 1980-ig

A második világháborút követően Ismet İnönü elnök a nyugati nagyhatalmak és a demokratikus berendezkedés mellett kötelezte el országát. Az erősödő szovjet fenyegetés felértékelte Törökország stratégiai szerepét annak földrajzi elhelyezkedése miatt. A Truman-doktrína értelmében az Amerikai Egyesült Államok célja az volt, hogy felkészítse Törökországot egy esetleges szovjet támadás elhárításra, vagy legalábbis feltartóztatására addig, amíg a szövetséges erők a Kairó–Szuez-övezetben ellencsapást készítenek elő. A hadsereg mobilitása érdekében jelentős útépitési munkálatok kezdődtek, valamint fejlesztésre került a török haditengerészet és a légierő is. 1948-ban Törökország 180 darab F-47 típusú vadászbombázó és 30 darab B-26 típusú bombázó repülőgépet, valamint 86 darab C-47 típusú szállító repülőgépet kapott az Amerikai Egyesült Államoktól.³⁵

Az 1950-es választásokat követően Adnan Menders demokrata párti kormánya folytatta az İnönü által megkezdett nyugati orientációjú külpolitikát. Ankara, hogy bizonyítsa elköteleződését, 1950-ben 4500 fős katonai kontingens küldésével belépett a koreai háborúba Dél-Korea oldalán. A háborúban való részvételt követően Törökország Görögországgal egy időben, 1952-ben a NATO tagjává vált, és az Amerikai Egyesült Államok a következő években dollármilliárdokkal támogatta a török hadsereg fejlesztését, majd 1957-től nukleáris rakétákat is telepített az országba.³⁶

Törökország szorosabbra fűzte a kapcsolatot az Amerikai Egyesült Államok által támogatott államokkal. Első muszlim államként elismerte Izrael függetlenségét, amit több arab ország, például Egyiptom rossz szemmel nézett. 1953-ban Törökország barátsági szerződést kötött Görögországgal és Jugoszláviával, majd 1954-ben megkötötték a Balkán-paktumot. Görögországgal a kapcsolat egészen a ciprusi konfliktus kitöréséig jónak volt mondható.

Ciprus 1959-ben függetlenné vált, a nyugati hatalmak azonban megtiltották egyesülését Görögországgal és Törökországgal is. A görögök nehezményezték a törökök jogait a szigeten, és a folyamatos etnikai konfliktusok 1963-ban végül a két csoport közötti fegyveres összecsapáshoz vezettek. Törökország tájékoztatta az Amerikai Egyesült Államokat, hogy abban az esetben, ha a görög ciprióták nem hagynak fel a török kisebbség elleni akciókkal, akkor katonai intervencióval fog élni. Az amerikai elnök, Lyndon B. Johnson válaszevele a török politika változásához, az Amerikai Egyesült Államokkal szembeni bizalomvesztéshez vezetett. Az elnök ugyanis arról tájékoztatta Törökországot, hogy fegyveres beavatkozás esetén nem járul hozzá az amerikai fegyverek bevetéséhez, továbbá nem garantálja Törökország védelmet egy esetleges szovjet beavatkozás esetén. Szárazföldi katonai intervencióra

³⁴ EGERESI-PÉNZVÁLTÓ 2020: i. m. p. 42.

³⁵ BARANYI Tamás Péter: Biztosítani Eisenhower jobbszárnyát – Törökország hosszú útja a NATO-csatlakozásig. In: Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején. 2016. pp. 50–51.

³⁶ BARANYI 2016: i. m. pp. 55–60.

1964-ban nem került sor, viszont török repülőgépek bombáztak ciprusi célpontokat.³⁷

Az 1962-es kubai rakétaválságot követően – a Washington és Moszkva között létrejött megállapodás értelmében – Törökországban is csökkentették a nukleáris fegyverek számát. A rakéták leszerelése, valamint a Johnson-féle levél hozzájárult a NATO-tól és az Amerikai Egyesült Államoktól való elforduláshoz, aminek következtében gyakrivá váltak az országban állomásozó amerikai katonákkal szembeni tüntetések, valamint Ankara kilépett a Szövetség ballisztikus rakétákkal felszerelt tengeralattjárók programjából. Ellenben Alekszej Koszigin szovjet miniszterelnök látogatást tett Törökországban, ahol a felek több együttműködést is megkötöttek. Az amerikai gazdasági függőség csökkentése érdekében Törökország az Európai Gazdasági Közösséggel 1963-ban társulási megállapodást írt alá, amely hosszú távon a vámuniót és a teljes jogú csatlakozást tűzte ki célul. Részben az Amerikai Egyesült Államoktól való távolodás, részben a hetvenes évek olajárrobbanása miatt Ankara az arab országok felé is nyitott. 1969-ben csatlakozott az Iszlám Konferenciához, valamint az 1973-as arab–izraeli háborúban az arab felet támogatta Izraellel szemben.³⁸

A ciprusi válság 1974-ben kiújult, amikor a görög nacionalisták puccsot hajtottak végre a Makariosz érsek által vezetett ciprusi kormány ellen. Bülent Ecevit miniszterelnök a britekhez és az amerikaiakhoz fordult segítségért, de azok ismét elutasították a török kérést. Ecevit ezért elrendelte a török hadsereg partraszállását, amely öt nappal a puccs után az *Atilla* fedőnevű művelet során meg is történt. A görög junta gyorsan összeomlott, és a törökök elfoglalták a sziget közel 40%-át. A támadásra válaszul az Amerikai Egyesült Államok Törökországgal szemben fegyverembargót vezetett be, mire a törökök több amerikai katonai létesítményt bezárattak az országban. A fegyverembargót az amerikaiak végül 1978-ban megszüntették, majd az 1979-es iráni iszlám forradalom, illetve a Szovjetunió afganisztáni beavatkozása ismét felértékelte Törökország jelentőségét a térségben.³⁹

Az 1980–2002 közötti időszak belpolitikai vonatkozásai

Az 1980-as puccsot követően három évig katonai junta irányította az országot. A hadsereg véget vetett az erőszakhullámnak, 180 000 embert letartóztattak, huszonöt embert kivégeztek, és több százezer löfegyvert koboztak el. Elrendelték az új alkotmány létrehozását, amely megerősítette a Nemzetbiztonsági Tanács funkcióit, nagyobb jogkört biztosított a végrehajtó hatalomnak, illetve korlátozta a szólásszabadságot és a szakszervezetek jogait. Az 1983-as és az 1987-es választásokat a Haza Pártja (ANAP⁴⁰) nyerte meg, a miniszterelnök Turgut Özal lett. Özal szakítani kívánt az elzárkózásra építő gazdaságstratégiával, és az export fokozása, valamint a külföldi tőke bevonása érdekében átfogó reformokba kezdett, amelyek következtében a gazdaság növekedésnek indult.

A vallással és a vallásos oktatással szemben a kormányzat toleráns volt, és egyre több mecset épült. Az egyetemeken a fejkendő viselésének engedélyezését az

³⁷ EGERESI-PÉNZVÁLTÓ 2020: i. m. pp. 44–46.

³⁸ Uo. pp. 44–46.

³⁹ FLESCH 2007: i. m. pp. 77–81.

⁴⁰ Anavatan Partisi.

egyetemek rektoraira bízta. Őzal idején Törökországban ismét erősödött a pántörök koncepció, így a kulturális és a gazdasági kapcsolatok erősítése végett az ország nyitott az egyéb török népek, így Azerbajdzsán, Üzbegisztán és Türkmenisztán felé. Elnöksége alatt zajlott az első öbölháború, amelyben Törökország aktívan nem vett részt, de támogatta a NATO-t. Őzal alatt a gazdaság fejlődött, viszont az ország külföldi tőkének való kitettsége és az államadóssága ezzel párhuzamosan nőtt, tíz év alatt körülbelül a háromszorosára.⁴¹

1998-ban a délkelet-ázsiai, majd az oroszországi pénzügyi válság elérte Törökországot is. A kormány elsődleges célja a válságba került gazdaság megmentése volt, amihez a Nemzetközi Valutaalap segítségét kérte. 1999. augusztus 17-én óriási földrengés rázta meg Törökországot, amely több tízezer halottal és 25 milliárd dollárra becsült anyagi veszteséggel járt. A földrengést követő katasztrófahelyzeten a kormányzó CHP nem tudott úrrá lenni, ezért népszerűségéből jelentősen veszített.⁴²

Törökország külpolitikája 1980 és 2000 között

Őzal nyugati elköteleződését bizonyította az 1991-es öbölháború támogatása, bár az heves belpolitikai ellenállásba ütközött. Az ellenállás hatására Törökország aktívan nem kapcsolódott be a harcokba, de légterét, légibázisait a NATO használhatta, valamint csatlakozott az Irak ellen bevezetett embargókhoz. A háború következtében felerősödött a kurdkérdés, ugyanis a kurdok Észak-Irakban *de facto* autonóm államot alakítottak ki, ahol a PKK is megjelent. Ez a helyzet veszélyeztette Törökország területi integritását, ezért már 1992-től kezdve a török légierő légicsapásokat hajtott végre ezen a területen.⁴³

A nyolcvanas évektől kezdve Törökország nyugati irányultságú elitjének legfontosabb külpolitikai célja az Európai Közösséghez, majd az Európai Unióhoz való csatlakozás lett. 1987-ben Törökország hivatalosan folyamodott a tagjelölti státuszért. Az európai vezetők azonban valójában nem támogatták Törökország csatlakozását. A hivatalos ok Törökország gazdasági fejletlensége és az emberi jogok tiszteletben tartásának problémája volt. A törökök szerint a valódi ok azonban az volt, hogy ők muzulmánok, és a keresztény Európa nem tekinti őket egyenrangú partnernek. A Nyugat elfordulása Törökországtól előmozdította a Szovjetunióhoz történő közeledést, amellyel a nyolcvanas évek közepétől folyamatosan javult a kapcsolat, a kilencvenes évek elejére pedig Oroszország Törökország fontos külkereskedelmi partnerévé vált.⁴⁴

A Kaukázus térségében található, a török nyelvcsaládba tartozó nyelvet használó volt szovjet tagköztársaságok függetlenné váltak. Törökország a közös származásra, kultúrára és nyelvre való tekintettel vezető szerepre törekedett a török népek között. Ezek az államok azonban nem kívánták szuverenitásukat alárendelni Törökország érdekeinek, és főleg nem kívánták ezzel kockáztatni a Kínához és Oroszországhoz fűződő érdekeiket. Ezt felismerve Törökország a kilencvenes évek közepétől

⁴¹ FLESC 2007: i. m. pp. 101–108.

⁴² EGERESI-PÉNZVÁLTÓ 2020: i. m. p. 70.

⁴³ U.O. pp. 61–65.

⁴⁴ HUNTINGTON 2018: i. m. pp. 232–235.

pragmatikusságra építő gazdasági kötődést kezdett kiépíteni ezekkel az államokkal.⁴⁵

Az arab országok tekintetében Törökország kapcsolata romlott Irakkal és Szíriával is, főleg az Eufráteszen épülő Atatürk-gát miatt, amelyről egyik országgal sem egyeztetett. A Jugoszlávia felbomlását kísérő konfliktusokban Törökország óvatos politikát folytatott a Balkánon. A társadalom részéről volt egy erős nyomás a muszlim testvérek megsegítése iránt, a kormány azonban el akarta kerülni a neooszmanizmus vádját a balkáni konfliktusba történő beavatkozással.

A török hadsereg szerepe 1980 és 2000 között

Az 1980-as puccsot követően a katonaság úgynevezett ideiglenes cikkekkal erősítette meg befolyását a politikában, hogy továbbra is örködhessen az Atatürk-i örökség felett. Ezek a cikkek kimondták, hogy az új alkotmány hatálybalépését követően Kenen Evren tábornok vezérkari főnök automatikusan köztársasági elnök lesz hét évig, aki mellett a Nemzetbiztonsági Tanács öt tagja Elnöki Tanácsot fog alkotni. Az intézkedések ellenére a kormánynak 1987-től kezdve fokozatosan sikerült csökkentenie a hadsereg befolyását. Őzal 1987-ben nem a hadsereg által javasolt személyt nevezett ki vezérkari főnöknek, továbbá miután megállapodott a görög miniszterelnökkel, a Vezérkar döntése ellenére beszüntette a török légierőnek az Égei-tenger feletti hadgyakorlatait. Az öbölháború támogatásával Őzal szintén szembekerült a hadsereggel, ezúttal azonban a civil akarat érvényesült, aminek hatására a vezérkari főnök lemondott.⁴⁶

Törökország belpolitikai folyamatai 2000 és 2023 között

Az ezredforduló táján bekövetkezett események, úgymint a gazdasági problémák vagy a földrengés okozta károk nem megfelelő elhárítása miatt az emberek kiábrándultak a korábbi politikai vezetésből. Részben ennek köszönhető, hogy a 2002-es választásokat magabiztos fölényrel nyerte a fiatal iszlámpárt politikus Recep Tayyip Erdoğan által vezetett, 2001-ben alapított Igazság és Fejlődés pártja (AKP⁴⁷). Az AKP a programjával képes volt a társadalom széles rétegeit megszólítani. Későbbi sikereihez hozzájárult az is, hogy az állam bevételeinek növelésével és a nagyberuházások támogatásával sikeres gazdaságot tudott felépíteni, aminek eredményeként Törökország a 2010-es évek végére a G20⁴⁸ tagjává vált.

2007-ben a köztársasági elnöki pozíciót az AKP saját jelöltjével, Abdullah Güllel kívánta betölteni, ezzel is tovább szilárdítva hatalmát. Güllel szemben kifogásként merült fel iszlamista múltja, illetve az, hogy felesége fejkendőt visel. Gül jelölését a hadsereg is kifogásolta, és kijelentették, hogy képesek mindent megtenni a szekularizmus védelmében. 1997-ben Necmettin Erbakan kormányfő egy ilyen kijelentés után mondott le miniszterelnöki pozíciójáról, az AKP azonban nem visszakozott, és kemény szavakkal reagált a miniszterelnöki hivatal alá rendelt Vezérkar kormányt kritizáló közleményére.⁴⁹ Az AKP a kritikára válaszul előrehozott választásokat jelentett be, amelyet magabiztos fölényrel meg is nyert.

⁴⁵ EGERESI-PÉNZVÁLTÓ, i. m. 2020. pp. 61-65.

⁴⁶ U.o. p. 70.

⁴⁷ Adalet ve Kalkınma Partisi.

⁴⁸ A G20 a világ 19 jelentős gazdaságát és az egész Európai, illetve Afrikai Uniót tömörítő szervezet.

⁴⁹ EGERESI-PÉNZVÁLTÓ 2020: i. m. pp. 75-81.

A választásokat követően Abdullah Gül lett a köztársasági elnök, a beiktatásán azonban tiltakozásul nem vett részt a vezérkari főnök és a CHP.

Az Ergenekon és a Balyoz perekben⁵⁰ 2007 és 2010 között az AKP eltávolította a török hadseregből, az igazságszolgáltatásból, az oktatásból és a médiából a kemalista nézeteket valló, hatalmára veszélyt jelentő személyeket. Az AKP számára a 2011-es választások fölényes megnyerése után a következő hatalompróbát az isztambuli *Gezi park megmentéséért* nevű szervezet környezetvédelmi demonstrációból több százezres kormányellenes tüntetéssé váló megmozdulása jelentette 2013 májusában. Erdoğan a kormányellenes tüntetések szervezésével Fethullah Gülen-t és Hizmet (Szolgálat) nevű mozgalmát vádolta. Ennek okán az AKP – a kemalisták eltávolításához hasonlóan – megkezdte a gülenisták eltávolítását is a közéletből. A 2015 novemberében tartott előrehozott választásokon az ország biztonságának védelmezőjeként aposztrofált AKP ismét abszolút többséggel nyert.

2016. július 15-én Törökországban sikertelen puccskísérlet történt, amelyben mintegy 290 ember vesztette életét. A török kormány a kísérlet megszervezésével az Amerikai Egyesült Államokban élő Fethullah Gülen-t vádolta, aki a Guardiannak adott interjúban tagadta a vádakot, és felvetette annak a lehetőségét is, hogy a török kormány maga rendezte az eseményeket annak érdekében, hogy leszámolhasson politikai ellenfeleivel.⁵¹ A puccskísérlet annak ellenére megnövelte a kormány népszerűségét, hogy mintegy 65 000 embert tartóztattak le, és körülbelül 150 000 főt függesztettek fel vagy távolítottak el beosztásából a közigazgatás szinte minden területéről. A puccskísérlet következtében a demokrácia védelmére hivatkozva 2017 tavaszán sikerült szoros népszavazással elvégezni az elnöki rendszer bevezetéséhez szükséges alkotmánymódosítást. Ennek következtében a miniszterelnöki pozíció beleolvadt az államfői pozícióba, azaz az elnök lett hivatalosan az ország államfője és kormányfője is egy személyben. Az új rendszer szerint az elnököt 5 évente választják, aki szabadon nevezhet ki alelnököket és minisztereket. A Bírák és Ügyészek Legfelsőbb Tanácsának tagjai közül hatot az elnök, míg hetet az AKP-többségű parlament nevez ki, de ezzel az intézkedéssel sérült a hatalmi ágak szétválasztásának elve és az igazságszolgáltatás függetlensége. 2018. július 9-én beiktatták Erdoğant az elnöki tisztségébe, ezáltal hivatalossá téve az új elnöki rendszert.⁵²

Törökországban a jogállamiság és a jogbiztonság csökkenése a gazdasági folyamatokra is kihatott, ugyanis a külföldi tőkebefektetések nagysága visszaesett. Az infláció ismét növekedésnek indult, ami az emberek életkörülményeire is hatással volt. A felmérések alapján az AKP veszített népszerűségéből, és egyre többen elégtételt kaptak az autoriter vezetéssel. A 2023-as választások évében, februárban Törökországban hatalmas, több tízezer áldozattal járó földrengés pusztított, Erdoğan

⁵⁰ Az Ergenekon-per egy feltételezett szekuláris szervezet tagjai elleni eljárás, amelyben 275 személyt ítélték el a kormány elleni összeesküvés vádjával. A Balyoz-perben is egy állítólagos kormányellenes szekuláris szervezet közel 300 tagját ítélték el.

⁵¹ FONTANELLA-KHAN, Amana (2016): Fethullah Gülen: Turkey coup may have been 'staged' by Erdogan regime. <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/16/fethullah-gulen-turkey-coup-erdogan>, letöltés: 2024.01.21.

⁵² NYILAS Gergely (2018): Célba ér Erdoğan illiberális demokráciája? https://index.hu/kulfold/2018/06/24/torok_elore_hozott_valasztas/, letöltés: 2024.01.11

azonban a figyelmet a gazdasági problémákról és a földrengés okozta károkról Törökország ipari és katonai vívmányaira terelte. A nemzeti érzelmekre, a konzervatív értékek védelmére, globalizációellenességre és a populizmusra épített kampány meghozta az eredményét, mert 2023 májusában újabb öt évre Törökország elnökévé választották.⁵³

Törökország külpolitikája 2002-től 2023-ig

Az AKP hatalomra kerülését követően nem sokkal kezdődött el az Amerikai Egyesült Államok 2003-as iraki intervenciója. A török parlament rendkívül szoros szavazáson, de elutasította 63 000 amerikai katona Törökországba telepítését. A döntést megkönnyítette, hogy a török Vezérkar, valamint több európai ország sem támogatta egyöntetűen az amerikai beavatkozást. Az amerikai–török kapcsolatok mélypontjának tekinthető, amikor 2003 júliusában az észak-iraki Szulejmánijában amerikai katonák letartóztatták a török különleges erők tizenegy tagját.⁵⁴

Az Amerikai Egyesült Államokkal való romló kapcsolata hatására az AKP kezdeti éveiben egyre inkább Európa felé fordult. A sikeres reformoknak köszönhetően 2005-ben megnyíltak a tárgyalások, elkezdődött az Európai Unióhoz való csatlakozási fejezetek átvilágítása. Miután a 2010-es évek környékén Európa vezető hatalmainak politikusai ismét megkérdőjelezték Törökország európaiságát, illetve többen, mint például Nicolas Sarkozy francia elnök politikai okokra hivatkozva blokkolták a csatlakozási folyamatot, a törökök is egyre kevésbé mutatkoztak lelkesnek a csatlakozást illetően, és egyre erősebbé vált az önálló regionális hatalmi szerep felvállalása. A korábbi, főleg a kemalista elit és a hadsereg által preferált defenzív külpolitika, valamint a nacionalista körök pántörök elképzelései helyére az AKP saját külpolitikai koncepciót kezdett építeni. Ennek lényege, hogy Törökországot a sajátos földrajzi elhelyezkedése, gazdasági, katonai potenciálja és történelmi, kulturális gyökerei az Oszmán Birodalom örököseként az iszlám világban betöltendő vezető szerepre predesztinálják.⁵⁵

Ennek az irányzatnak a kidolgozása az AKP legfőbb ideológusának, Ahmet Davutoğlu-nak a nevéhez fűződik, aki 2009 és 2014 között külügyminiszter, majd 2014-től 2016-os lemondásáig Erdoğan miniszterelnöke volt. Davutoğlu a magyarul is megjelent *Stratégiai mélység*⁵⁶ című művében fektette le az új török külpolitika alapjait, amelyet olykor a neooszmanizmus megnyilvánulásaként értékeltek.⁵⁷ Az új elképzelés alapeleme a „zéró probléma” a szomszédokkal. Ennek jegyében Ankara igyekezett kapcsolatait rendezni Görögországgal, Szíriával és Örményországgal, valamint Törökország a „hídország” szerepéből kilépve egy központi, a külpolitikai folyamatokat magabiztosan alakító országgá kívánt válni. Davutoğlu koncepciójából kiindulva a török kormányzó elit Törökországra, mint az európai államokkal egyenrangú regionális hatalomra kezdett tekinteni, és úgy érezte, hogy nincs szüksége

⁵³ KARAVELI, Halil (2023): How to Save Turkish Democracy. <https://www.foreignaffairs.com/turkey/how-save-turkish-democracy>, letöltés: 2024.01.22.

⁵⁴ EGERESI-PÉNZVÁLTÓ 2020: i. m. p. 83.

⁵⁵ EGERESI Zoltán: Az AKP külpolitikájának pillérei. 2016. pp. 119–151.

⁵⁶ DAVUTOĞLU, Ahmet: *Stratégiai mélység. Törökország nemzetközi helyzete*. Antall József Tudásközpont, Bp., 2016.

⁵⁷ SZIGETVÁRI 2018: i. m. pp. 49–51., pp. 101–103.

egy, a törököket másodrendűként kezelő Európai Unióra. A csatlakozási folyamat azonban a 2015-ös migrációs válság következtében újra aktívabb időszakba lépett, viszont a 2016-ban megnyitott csatlakozási fejezetek terén lényegi előrelépés azóta sem történt.

Ankara az új regionális törekvései támogatása érdekében erősen épített az úgynevezett „soft power” eszközökkel történő információs befolyásolásra, és annak célterületei elsősorban az Európai Unió, az arab országok és a török nyelvcsaládba tartozó nyelvet használó köztársaságok voltak. A módszer lényege, hogy információs eszközökkel, mint például a külföldön működtetett török kulturális és művészeti alapítványokkal, oktatási tevékenységet végző intézményekkel, a médiával és a török filmipar vagy a török diaszpóra segítségével Törökország igyekezett pozitív képet festeni magáról, ezáltal előmozdítva a török érdekek érvényesítését.⁵⁸

A 2016-os puccskísérletet követő tisztogatások után – mivel az AKP a hadsereg teljes támogatottságát magáénak tudhatta – a felerősödő török regionális expanzív külpolitikai törekvések a katonai erő alkalmazásától sem riadtak vissza. A terrorizmus elleni küzdelem jegyében Törökország katonai műveleteket indított Szíriában és Irakban, majd beavatkozott a líbiai háborúba és a hegyi-karabahi konfliktusba is. Kiállt a korábban ultranacionalistának számító „kék haza” doktrína mellett, vagyis hegemoniát követelt Törökországnak a Földközi-tenger keleti medencéjében. Ennek jegyében a térségben hadihajókat telepített, és Líbiával szerződést írt alá, hogy biztosítsa fennhatóságát és megakadályozza, hogy más országok kőolajvezetéket építhessenek és kihasználják a tengeri erőforrásokat.

Az Amerikai Egyesült Államok tiltakozása ellenére Ankara 2017-ben egy Sz-400-as légvédelmi rakétarendszer beszerzéséről írt alá megállapodást Moszkvával. Ennek következményeként az Amerikai Egyesült Államok – egyéb szankciók mellett – metagadta, hogy F-35-ös vadászrepülőgépeket adjon el Törökországnak. Az AKP a külpolitikájában tehát már nem csak a Nyugat felé tekintett. A kormány az orosz fegyverrendszerek vásárlásán túl Moszkvával együttműködve jelentős infrastrukturális beruházásokat hajtott végre, ideértve a gázvezetékeket és Törökország első atomreaktorát. A két ország emellett együtt alakított ki befolyási övezetet Líbiában és Szíriában. Törökország nyitott Kína felé is, például a kínai Sinovac cég által gyártott koronavírus-vakcinák beszerzésével, és azzal, hogy nem ítélte el az egyébként türk eredetű ujgurokkal szembeni bánásmódot.⁵⁹

A mára exportra is termelő hadiipar fejlődése szintén látványos eredményekkel járt. Ankara célja, hogy a hadiipar terén minél nagyobb önállóságot érjen el. Az egyik legsikeresebb török hadiipari termék a Bayraktar TB2 típusú pilóta nélküli repülőeszköz, amelyet már számos országba értékesítettek, és a napjainkban zajló orosz–ukrán fegyveres konfliktus során is többször alkalmazta azokat az ukrán fél.⁶⁰

⁵⁸ PÉNZVÁLTÓ Nikolett: Törökország információs befolyása az Európai Unió államaiban: a puha hatalomtól a fortélyos hatalomig? 2020. pp. 66–79.

⁵⁹ AYDINTASBAS, Asli (2021): Turkey Will Not Return to the Western Fold. <https://www.foreignaffairs.com/turkey/turkey-will-not-return-western-fold>, letöltés:2024.01.22.

⁶⁰ PÉNZVÁLTÓ Nikolett: Törökország orosz ruletje. 2022. p. 80.

A többpólusúvá váló világrend kialakulásának idején az Amerikai Egyesült Államok érdekeivel ellentétes volt a nagyfokú autonómiával bíró török külpolitika. Az Sz-400 típusú légvédelmi rendszer beszerzésére, illetve az egyéb autoriter intézkedésekre hivatkozva Washington 2018-ban gazdasági szankciókat vetett ki Ankarára – ami a török líra gyengüléséhez vezetett –, valamint 2019-ben meghozta az F-35-ösök leszállításának felfüggesztéséről szóló döntést. Törökország viszont sérelmezte, hogy az amerikaiak nem vették komolyan a biztonsági fenyegetéseit, és nem támogatták a PKK elleni küzdelemben.⁶¹ Ankara annak érdekében, hogy védje a gyengülő török gazdaságot és megelőzze az újabb szankciók kivetését, 2020-tól ismét igyekezett jó kapcsolatot kiépíteni a Biden-adminisztrációval, de a 2023-as választások idejére újra előkerült az amerikai ellenségkép mint kampánytéma.

Az AKP színes narratívát szőtt Törökországban arról, hogy Washington féltékeny külpolitikai eredményeire, valamint eltökélt szándéka, hogy aláássa a török erkölcsöt az LMBTQ-csoportok támogatásával. Egy közvélemény-kutatásban a török válaszadók több mint 80%-a az Amerikai Egyesült Államokat nevezte meg legfőbb fenyegetésnek Törökország számára.⁶² Az AKP Amerika-ellenes retorikája azonban inkább saját választópolgárainak szólt, mint a külföldnek. Erdoğan valódi célja hasonló, mint Törökország álláspontja a második világháborúban: gazdasági együttműködést kialakítani és pénzügyi támogatást szerezni minél több irányból, és alkuat kötni a nagyhatalmakkal anélkül, hogy választania kellene valamelyik oldalt.

A török hadsereg szerepe 2002 és 2023 között

Az AKP a demokrácia védelmére hivatkozva a kemalista, nyugati orientáltságú hadsereg befolyásának csökkentésére tett intézkedéseket, amelyeket az Európai Unió támogatásával a csatlakozási tárgyalások előmozdítása érdekében hajtottak végre. A kormány növelte a hadseregben a civil kontrollt és csökkentette a Nemzetbiztonsági Tanács politikaalakító szerepét. Yasar Büyükanat tábornok vezérkari főnök 2007-ben nyilatkozatot tett közzé, amelyben leszögezte, hogy a hadsereg meg fogja védeni a szekularizációt. Az EU képviselői és intézményei elítélték a nyilatkozatot, és felhívták Törökország figyelmét a civil kontroll erősítésére.

Az AKP eleget tett az EU kérésének, és 2007-ben nekilátott a hadsereg megtisztításának a hatalmára veszélyt jelentő személyektől. Megkezdődött a korábbi puccsok résztvevőinek felelősségre vonása, egészen 1980-ig visszamenőleg. Több kemalista tisztet és volt vezérkari főnököt bíróság elé állítottak, és számos esetben börtönbüntetést szabtak ki. A tisztogatások következtében 2011-re a hadsereg részéről gyakorlatilag megszűntek a kormányt bíráló kritikus hangok, ezért a 2016-os puccskísérlet mindenkit váratlanul ért. A retorzió 2016-ban sem maradt el. A Felső Katonai Tanácsban tovább növelték a civilek súlyát és csökkentették a vezérkari főnök befolyását. Ettől kezdve a miniszterelnök és az elnök is jogosulttá váltak, hogy közvetlenül utasítsák a haderőnemi parancsnokokat, akik innentől kezdve nem a vezérkari főnöknek, hanem közvetlenül a miniszterelnöknek jelentettek. Átalakításra

⁶¹ SLOAT, Amanda (2018): How to Save the U.S.-Turkey Relationship. <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2018-07-30/how-save-us-turkey-relationship>, letöltés: 2024.01.19.

⁶² BARKEY, Henri J. (2023): Erdogan the Survivor. <https://www.foreignaffairs.com/turkey/erdogan-nato-survivor-united-states>, letöltés: 2024.01.22.

került a katonai felsőoktatás intézményrendszere, valamint az állomány egy jelentős részét is lecserélték. A 2016-os puccskísérletet követő tisztogatások és átszervezések következtében a török haderő már nem jelent kemalista ellensúlyt a kormány hatalmával szemben, és ezzel elveszítette az atatürki hagyományok évtizedes őrzőjének a szerepét.⁶³

Törökország útja Európába?

A Török Köztársaság létrejöttékor az Atatürk-vezette elit úgy vélte, hogy nemzetük felemelkedésének gátja az Oszmán Birodalomból megörökölt, berögzült társadalmi viszonyokhoz való ragaszkodás, amelynek fő táptalaja az iszlám vallás reformellenes attitűdje. Az ország vezetői változtatni szerettek volna ezen a helyzeten, és földrajzi elhelyezkedésük, valamint eltérő etnikai és kulturális hovatartozásuk ellenére úgy döntöttek, hogy a Nyugathoz kell tartozniuk, és mindent megtesznek annak érdekében, hogy létrehozzanak egy szekularizált, nyugati mintára épülő modern államot. Ezáltal Törökország mintapéldájává vált a Huntington-féle elszakadó államnak.

Huntington megfogalmazása szerint az elszakadó állam olyan kultúrával bír, amely egy adott civilizáción belül jelöli ki a helyét, vezetői azonban úgy döntenek, hogy egy másik civilizáció irányába indulnak. Huntington szerint egy ilyen állam akkor képes teljesen elszakadni és újrafogalmazni identitását, ha megfelel három feltételnek.⁶⁴

Az első feltétel, hogy az ország politikai és gazdasági elitjének támogatnia kell az új irányt. Atatürktől kezdve a politikai elit alapvetően nyugati beállítottságú volt. Az elmúlt száz év alatt – az Erdoğan-érát nem ideszámítva – többször veszélybe került a szekularizmus és felerősödtek a Nyugat-ellenes hangok. Ezekben az esetekben a kemalista értékek védelme érdekében a hadsereg mindig beavatkozott és megbuktatta az „eltévélgyő” kormányt, magához ragadta a hatalmat, gondoskova arról, hogy a következő kormányzat ismét visszatérjen az Atatürk által kijelölt útra.

A második feltétel szerint a társadalom bele kell egyezzen és el kell fogadja az újradefiniálást. Ez a feltétel csak részben teljesült, hiszen amellet, hogy a társadalom egy jelentős része Nyugat-orientált és fontosnak tartja a szekularizmust, rendszeresen feltűnt az iszlám fundamentalizmus, illetve a nacionalista neooszmán irányultság, ami gyakran Nyugat-, elsősorban Amerika-ellenességgel párosult.

Végül a harmadik feltétel, hogy a befogadó nyugati civilizáció meghatározó szereplői befogadják az elszakadó államot. Álláspontunk szerint teljes mértékben ez sem valósult meg. Törökország 1987-ben nyújtotta be csatlakozási kérelmét az Európai Közösséghez, majd 1999-ben az Európai Unióhoz, a nyugat-európai elit azonban valódi támogatásának hiányában a mai napig nem történt érdemi előrelépés a csatlakozási folyamatban.

Törökország a fentiek alapján – legalábbis a huntingtoni értelmezés szerint – elszakadó állam marad, mivel túl sok akadálya van annak, hogy európai állammá váljon. Ezt a megállapítást erősíti a jelenleg is hatalmon lévő AKP egyre erősebb

⁶³ EGERESI-PÉNZVÁLTÓ 2020: i. m. pp. 7–90.

⁶⁴ HUNTINGTON 2018: i. m. pp. 220–222.

nacionalista és iszlámbarát retorikája, amely gyakran Nyugat-ellenes attitűddel is párosul.

Konklúzió

Törökország azáltal, hogy egyre jobban igyekszik szuverén, független külpolitikát folytatni, és minél kevésbé elköteleződni bármely nagyhatalom mellett, továbbra is szigetelő államként fog funkcionálni az európai és a közel-keleti régiók között. Álláspontunk szerint Törökország jelenlegi külpolitikája hosszú távon megmarad, függetlenül attól, hogy az AKP vagy más párt kerül-e hatalomra. Legfontosabb gazdasági partnere továbbra is Európa lesz, viszont egyre inkább nyitni fog más régiók irányába is, és erőforrásainak egy jelentős részét a védelmi ipar fejlesztésére fogja fordítani. Törekedni fog szuverenitásának fenntartására és befolyásának minél erőteljesebb kiterjesztésére a Földközi-tenger keleti medencéjében. Ha az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország csökkentik aktivitásukat a régióban, akkor arra lehet számítani, hogy Törökország regionális hatalmi szerepének erősítése érdekében egyre gyakrabban fog élni a „hard power” alkalmazásával.

IRODALOMJEGYZÉK

AYDINTASBAS, Asli (2021): Turkey Will Not Return to the Western Fold.
<https://www.foreignaffairs.com/turkey/turkey-will-not-return-western-fold>; letöltés: 2024.01.21.

BARANYI Tamás Péter: Biztosítani Eisenhower jobbszárnyát – Törökország hosszú útja a NATO-csatlakozásig. In.: Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga (szerk.): Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején. pp. 45–66. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016. ISBN 978 615 5559 17 4

BARKEY, Henri J. (2023): Erdogan the Survivor.
<https://www.foreignaffairs.com/turkey/erdogan-nato-survivor-united-states>; letöltés: 2024.01.22.

BERNEK Ágnes: Világgazdasági helyzetkép a háború árnyékában. In: Bernek Ágnes – Andrékó Gábor – Faust Anita – Simon László: 2022 a geopolitika által uralt világ. Neumann János Egyetem, Budapest, 2023. pp. 22–51. ISBN 978 615 6335 30 9

BUZAN, Barry – WAEVER, Ole: Regions and Powers The Structure of International Security. Cambridge University Press, Cambridge, 2003. ISBN 978 0 511 49125 2

DAVUTOĞLU, Ahmet: Stratégiai mélység. Törökország nemzetközi helyzete. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016.

EGERESI Zoltán – Pénzváltó Nikolett: A Török Köztársaság a történelemben. Nemzeti Közszerkesztési Egyetem, Budapest, 2020. ISBN 978 963 498 128 2

EGERESI Zoltán: Az AKP külpolitikájának pillérei. In.: Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga (szerk.): Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején. pp. 119–151. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016. ISBN 978 615 5559 17 4

FLESCH István: A Török Köztársaság története. Corvina Kiadó, Budapest, 2007. ISBN 978 963 13 5652 6

FONTANELLA-KHAN, Amana (2016): Fethullah Gülen: Turkey coup may have been 'staged' by Erdogan regime. <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/16/fethullah-gulen-turkey-coup-erdogan>; letöltés: 2024.01.21.

HICKMAN, Kennedy (2010): Franco-Prussian War: Field Marshal Helmuth von Moltke the Elder. <http://militaryhistory.about.com/od/1800sarmybiographies/p/vonmoltke.htm>; letöltés: 2024.01.11.

HUNTINGTON, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2018. ISBN 978 963 07 9572 2

KARAVELI, Halil (2023): How to Save Turkish Democracy. <https://www.foreignaffairs.com/turkey/how-save-turkish-democracy>; letöltés: 2024.01.22.

KOVÁCS Péter: Nemzetközi közjog. Osiris Kiadó, Budapest, 2016. ISBN 978 963 276 275 3

NYILAS Gergely (2018): Célba ér Erdoğan illiberális demokráciája? https://index.hu/kulfold/2018/06/24/torok_efore_hozott_valasztas/; letöltés: 2024.01.11.

PÉNZVÁLTÓ Nikolett: Törökország információs befolyása az Európai Unió államaiban: a puha hatalomtól a fortélyos hatalomig? In: Nemzet és Biztonság, 2020/2. szám. pp. 66–79.

PÉNZVÁLTÓ Nikolett: Törökország orosz rulettje. MCC Press, Budapest, 2022. ISBN 978 615 6351 41 8

ROMSICS Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Helikon Kiadó, Budapest, 2020. ISBN 978 963 479 452 3

SLOAT, Amanda (2018): How to Save the U.S.-Turkey Relationship. <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2018-07-30/how-save-us-turkey-relationship>; letöltés: 2024.01.19.

SZIGETVÁRI Tamás: Európai integráció és/vagy keleti nyitás. Typotex-Panta, Budapest, 2018. ISBN 978 963 279 987 2

ZÜRCHER, Erik J.: Turkey a modern history. I.B. Tauris, 2004.

BÁRTFAI BÁLINT

HORDOZHATÓ IRÁNYMÉRŐ VEVŐKÉSZÜLÉKEK A MAGYAR NÉPHADSereg ALAKULATAINÁL

Az általános bevezetés során a szerző igyekszik tisztázni azt, hogy mit ért a „hordozható iránymérő vevőkészülékek” megnevezés alatt, majd próbál választ találni arra a kérdésre, hogy a Magyar Néphadseregben az ezekhez kapcsolódó feladatok végrehajtására milyen technikai eszközök álltak rendelkezésre. A fő hangsúly a mélységi felderítők által használt eszközökön van, de bemutatásra kerül például az általános híradóanyagok körébe sorolt, sebesültek harcterről történő kimentését segítő rendszer is. A tágabb technikatörténeti áttekintés igényével született szakmatörténeti írást olvashatunk, melynek lényege az, hogy ismerteti az esetenként különböző szakcsapatok által különböző feladatokra használt, de egy helyen összegezve, kompiláltan eddig még nem látott készülékeket a hidegháború idejéből.

Kulcsszavak: haditechnika-történet; iránymérő vevőkészülék (pelengátor); rádiófelderítés; hordozható kivitel; szakmatörténet; hidegháború.

MANPACK DIRECTION FINDER RECEIVERS AT THE UNITS OF THE HUNGARIAN PEOPLE'S ARMY

Following a general introduction, the author focuses on clarifying what matters as a manpack direction finder receiver and attempts to find an answer to the question what kind of equipment did the Hungarian People's Army have for different purposes. The topic is mainly about the devices used by reconnaissance troops, but we can even read about a standard signal corps direction finder system, used for the evacuation of wounded soldiers from the battlefield. This article is related to the history of intelligence and military technology. The author's objective is to create the first compilation of these mentioned devices, used by different branches of the army in the period of Cold War.

Keywords: history of military technology; direction finder receiver (pelengator); radio reconnaissance; manpack construction; history of intelligence; Cold War.

Előszó

Írásomban célul tűztem ki, hogy ismertessem a Magyar Néphadseregben és annak felderítőalakulatainál egykor rendszeresített hordozható iránymérő vevőkészülékeket. Ezekről a régebbi, gyakran kevésbé közismert technikai eszközökről információt lelni már alapesetben is nehézkes, hiszen még az egyes állami gyűjtemények és könyvtárak sem lehetnek mindennek a birtokában¹. A helyzetet tovább bonyolítja az, hogy a címben említett készülékek logisztikai

¹ Például a jelen tanulmány írásakor a Hadtörténeti Könyvtár és egyéb közgyűjtemények katalógusaiból hiányzik több, az alábbiakban bemutatni kívánt készülék szabályzata is.

háttere nem egy helyre futott össze a rendszerben tartásuk idején – a funkcionális hasonlóságok ellenére például egyes típusok az általános híradó szakanyagok körébe, míg más típusok a mélységi felderítőcsapatokhoz, a Magyar Néphadsereg Vezérkar 2. Csoportfőnöksége (MNVK 2) alá kerültek besorolásra. Bizonyos készülékekkel a repülő fegyvernemhez szorosan kapcsolódó kutató-mentő szolgálat került ellátásra, nem beszélve arról, hogy a Belügyminisztérium állambiztonsági szervei is rendelkeztek ilyen technikai képességekkel. A fegyvernemeknek és szakcsapatoknak tehát nem feltétlenül volt rálátásuk egymás eszközeire, ami csökkenti annak az esélyét, hogy egy-egy személyes visszaemlékezésből teljes képet kapjunk. Az ilyen készülékek egy csokorba gyűjtését és a tisztánlátást szintén hátráltatja az azóta eltelt sok évtized, a kezelőállomány kikerülése a rendszerből, emlékeik halványulása, és idős koruknál fogva történő elhalálozása. Ezért gondoltam arra, hogy a még fellelhető információkat egy helyen összegezve összegyűjtöm, hogy ne vesszenek el végleg, és a jövőben a téma iránt érdeklődők könnyebben kutathassanak a témában.

A címbeli téma általános definiálása

E tevékenység nélkül az olvasó talán azt a nézetet alakíthatná ki magában, hogy a szerző „hasraütésszerűen szemezget” a készülékek között; egyes típusokat ismertet, míg másokat valamiért kihagy. Szeretném leszögezni, hogy az írásnak nem célja, hogy az összes korabeli iránymérő (képességű) rendszerről részletesen megemlékezzen, helyette – területi, időbeli és egyéb korlátok okán – egy racionális szempontok alapján lecsökkentett mennyiséggel igyekszik dolgozni, amely a jövőben igény esetén akár további részekkel is bővíthető lehet. Az is elképzelhető, hogy a jelenleg rendelkezésre álló tudásanyag egyáltalán nem teljes a maga nemében, és olyan múltbéli technikai eszközökre is fény derülhet majd, amelyek adekvát módon kapcsolódhattak volna akár ebbe a munkába is. A jövőben a most tárgyalt készülékekhez szorosan kapcsolódó markeradók ismertetése szintén megérdemelhetne egy önálló munkát.

Mi alapján lett tehát leszűkítve és pontosabban meghatározva a bemutatásra kerülő készülékek köre?

Hordozhatóság²

Az első szempont a hordozhatóság volt. Mozgathatóság szerint megkülönböztethetünk állandó telepítésű és mobil rendszereket, valamint hordozható eszközöket.

Az állandó telepítésű rendszerek esetében a telepítés utáni használatuk helyhez kötött, a készülékek épületben kerültek elhelyezésre, az antennarendszereik pedig sokszor a szó szoros értelmében „bebetonozottak”.³ Mozgatásuk tehát nem cél, azt végrehajtani komoly erőforrások igénybevételével járna, és hosszabb ideig is tartana, amennyiben egyáltalán lehetséges (például speciális tereptani adottságú helyre telepített rendszer).

² A Hadtudományi lexikon: Új kötet (főszerk.: Krajncz Zoltán; Dialóg Campus, Budapest, 2019.), ISBN 978-963-531-101-9; pp. 896, és a köznapi szóhasználat egymásnak feszülése alapján.

³ Továbbá rádió adó-vevők esetében logikus módon egyfajta fordított arányosság figyelhető meg: minél nagyobb a kimenő teljesítmény, általában annál kevésbé mobilis az adott eszköz (rendszer).

Mobil rendszerek alatt a szerző elsődlegesen a gépjárműbe telepített és onnan használható eszközökre asszociál, illetőleg a néhány fő katona által relatíve könnyen mozgatható és rövid időn belül (át)telepíthető rendszerre.

A harmadik – fizikai méreteik és tömegük szerinti a legkisebb, egy ember erejével könnyűszerrel szállítható – kategóriát a hordozható eszközök képviselik, amelyek kezelőszemélyzete egy fő, és a készülék adott esetben hordozás közben is teljes értékűen, minden funkcióját kihasználva alkalmazható.

Habár a fenti három különböző kategória elkülönítését teljesen logikusnak tartom, az azokra eddig alkotott egyszavas összegző kifejezések⁴ egyértelmősége megkérdőjelezhető mind az „állandó” és a „mobil”, mind a „hordozható” esetében is, ha pusztán nyelvtani és logikai szempontokat veszünk figyelembe.

Ennek oka, hogy nem segít az értelmező szótár, sőt mi több, még ront is a helyzeten, ellentmondást szülve a civil és a katonai szféra között: a „mobil” szó szinonimájaként szerepel a „hordozható” szó, ezzel teljesen egybemosva a két, fentebb már észszerűen elkülönített kategória határvonalát.⁵ Javaslom a magyar kifejezés helyett az angol „manpack” definíciót, hiszen pontosabban összegzi a hordozható készülék magyar katonai terminológiában is ugyanolyan tartalommal bíró fogalmát.⁶

A nagyobb létesítmények kategóriájához tartozó „állandó” szó pedig időtartamot jelöl, nem valamilyen fizikai sajátosságot, amely kapcsolatba hozható lenne a mozgathatósággal és annak nehézségével. E logikát követve, ha egy hordozható eszközt (akár kisméretű rádió adó-vevőt, akár iránymérő vevőkészüléket) telepítünk és folyamatosan üzemeltetjük azt (például hálózati adapter segítségével), akkor meg kellene kapnia az „állandó telepítésű” jelzõt, holott maga a készülék ettõl még nem fog megfelelni ennek a fentebb részletezett katonai kategóriának. Bár ez sem feltétlenül rendezné egyértelműen és véglegesen a helyzetet, de a szerző valamivel helytállóbbnak tartaná, ha a „fix”, vagy a „stacioner” telepítésű kifejezés terjedt volna el általánosan az „állandó” telepítésű rendszerek helyett.

Lezárva az elsőre magától értetődőnek tűnő, de valójában a katonai és a civil szférában eltérő fogalomhasználatot és nyelvészkedést, élnék az antik *lex specialis derogat legi generali* elvvel, és ennek alapján a továbbiakban a „hadtudományi hordozhatóságnak” megfelelő iránymérő vevőkészülékeket ismertetem, nem részletezve a mobil és az állandó telepítésű rendszereket.

Iránymérő képesség

A következő fejezetekben – az angol logikához közelítve – olyan eszközöket szeretnék bemutatni, amelyek feladatául rádió(technikai) jelkibocsátásra alkalmas készülékek felkutatását szabták meg, függetlenül attól, hogy műszaki paramétereik

⁴ Állandó; mobil; hordozható.

⁵ <https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Mobil>; letöltés: 2023.12.29.

⁶ Man, azaz egyetlen (férfi) ember + pack mint csomag vagy hátizsák: e kettő összevonásával szinte adja magát a kompakt, hordozható rádiókészülék vizuális megjelenése az ember képzetében. Míg a magyar „hordozható” kifejezés pontatlan, hiszen lényegében minden hordozható lehet, amihez van elég sok és erős emberünk, hogy felemeljük és mozgassuk...

alapján kimondottan iránymérő vevőkészülékek-e, vagy inkább csak irányhatással bíró vevőkészülékekről beszélhetünk.

Vevőkészülék

Az adott elektronikai eszköz a rádióadó vagy rádiótechnikai jelkibocsátó eszköz jeleit érzékeli, és érzékelhetővé (hallhatóvá, láthatóvá) teszi a kezelő számára – ez a legfontosabb funkciója is egyben. Kimondottan egyoldalú kommunikációs képességet (passzív, információ fogadása) feltételez, tehát a kölcsönös információcserét lehetővé tevő rádió adó-vevő készülékeket nem sorolom ide, még akkor sem, ha egyébként jónak mondható, érzékeny vételi képességekkel rendelkeznek, és alkalmasak lehetnek az adás irányának behatárolására.

Szervezeti és időbeli keretek

A tanulmány csupán a keleti blokk (Varsói Szerződés) országai által tervezett, gyártott és használt, és a Magyarországon is rendszeresített eszközökkel kíván foglalkozni, a területi korlátok miatt nyugati kitekintés nélkül. A téma időhatára a hidegháborús időszakra, és a Magyar Néphadsereg idejére fókuszál (1951–1990). Nem kíván részletesen foglalkozni az ezen időszak előtt, illetve ezen időszak után rendszeresített készülékekkel, ugyanakkor ennek az időszaknak a kezdete és a vége nem feltétlenül egyértelmű választóvonal: több, 1951 előtt rendszeresített technikai eszközt is használtak a Magyar Néphadsereg kötelékében, és az 1990 utáni időszakban is jelentős „múltrendszerbeli” eszközparkot használt még a Magyar Honvédség. Az igen speciális és műszakilag témába vágó készülékállomány miatt rövid általános kitekintést teszek a magyar állambiztonsági szolgálatok és a korabeli baráti társszolgálatok felé.

A frekvenciatartománnyal és a bemérni szándékozott eszközökkel kapcsolatos elvek

Habár e tulajdonságok és tények alapján az eszközök elkülöníthetők lennének jelhírszerző (SIGINT) eszközökre és a rádiótechnikai felderítés (ELINT) eszközeire, a jelen írásban nem kívánom szétválasztani ezeket a kategóriákat. Véleményem szerint a „hordozható iránymérő vevőkészülék” megfogalmazás ettől magasabb logikai szinten áll, és olyan általánosságot sugall, amelyeket mindkét fenti ág magára vehet adott esetben.

TÍPUSISMERTETŐ

1. Rózsa rádiópelengátor (Радиопеленгатор Роза-MT)⁷

A szovjet Rózsa rádiópelengátor-rendszereket az 1980-as évek közepén rendszeresítették a Magyar Néphadseregben mint híradó szakanyagot. Egy teljes, faládába csomagolt készlet mind az iránymérő vevőkészüléket (1 db), mind a jeladókat (5 db) tartalmazta, továbbá az akkumulátorokat, azok ellenőrző műszerét, és a műszaki dokumentációt is. A rendszert a harc téren lévő sebesült katonák

⁷ A Hír/344 szabályzat (Rózsa rádiópelengátor műszaki leírása és kezelési szakutasítása, HM, 1985.) és az eszközről fellelhető fotók alapján.

megjelölésére és kimentésére használták (a készlet faládájára nem véletlenül került felfestésre egy vörös kereszt). A napjaink okostelefonjaitól kicsivel nagyobb, bakelit tokozású jeladó teleszkópos antennáját a segítségre szoruló katona kihúzta, ezzel aktiválódott is a készülék, megkezdve a frekvenciamodulált jelek kisugárzását. Az akkumulátorrekesz tetszőlegesen le- és felkapcsolható volt az adókészülékre (a két egységet vékony, oldhatatlan vezeték kötötte össze) – ennek gyakorlati jelentősége főleg a téli hideg időben volt, amikor a katona a táprészt betehette a ruházata alá, lévén a melegebb helyen lévő áramforrással némileg hosszabb működési időt is ki lehetett csikarni az eszközből. A sebesült akár menedékbe is húzódhatott, míg a készülék antennás felét kihelyezhette a nyílászárón keresztül, szabad(abb) utat engedve a rádióhullámok terjedésének. A jeladó egyetlen fix csatornán sugárzott, 9 V-os feszültség használatával.

A kereső vevőkészülék ezzel szemben 4,2–5 V-os feszültségről működött, fizikai méreteit tekintve pedig 148,5×153×30 mm-es kiterjedéssel és 800 grammos tömeggel bírt, és képes volt minden üzemi csatorna vételére. Antennája (ferritantenna) a bakelit készülékházba került beépítésre. Mivel az iránymérő vevőt a kezelője hordszíj segítségével előre meghatározott módon viselte a mellkasán, így a vételi irány egyik részét kitakarta a saját testével. A szabad, test által nem árnyékolt irány felől lehetőség nyílt az adókészülék jeleinek vételére, ennek a fejhallgatóban hallható erőssége (például a jelmaximum és jelminimum megtalálásától függően) változott, aszerint, hogy a kezelő teste milyen irányba fordult a vevőkészülékkel együtt az adó jeleihez képest. Így a haladás közbeni finom mozdulatokkal, rendszeres pontosításokkal és türelemmel – esetleg több, keresést végző katonával – felkutatható volt a jeladó, és ezzel együtt a sebesült is. A készülék FM-jelek vételére volt alkalmas, érzékenysége optimális esetben jobb mint 25 μ V.

A rendszert három különböző fix csatornával gyártották a 63 MHz-es sávon belül, amelyeket 1-től 3-ig jelöltek,⁸ és amelyekből az iránymérő vevőkészülék mind a három frekvencia vételére alkalmas volt, míg az adó csak egyetlen frekvencián tudott sugározni. Így akár megoldható volt az is, hogy különböző készleteket kiosztva az egyes alegységek sebesültjeit „szelektíven” mentsék ki, vagy arányosan elosszák a feladatokat a sebesülteket felkutató katonák között.

⁸ 1. csatorna: 63,35 MHz; 2. csatorna: 63,55 MHz; 3. csatorna: 63,65 MHz

1. ábra. A Róza rádiópelengátor-készlet kereső vevője⁹

2. R-254 vevőkészülék (Радиоприемник Р-254)¹⁰

A szovjet R-254 kereső vevőkészüléket az 1960-as évek közepén rendszeresítették a Magyar Néphadsereg mélységi felderítőalakulatai számára, az eszköz pedig híradóanyagként került besorolásra. Célja eredetileg az R-128 (később esetleg a modernizált R-128M) adókészülék felkutatása. Ezeket az adókészülékeket az ejtőernyővel ledobott utánpótlási anyagra rögzítették, így a saját csapatoktól elkülönülten tevékenykedő mélységi felderítőknek lehetőségük nyílt az anyagok helyének meghatározására, az utánpótlás gyorsabb birtokba vételére, akár vizuális megfigyelés nélkül is, például az éj leple alatt. A folyamat további gyorsítása érdekében a különböző utánpótlási anyagokra különböző frekvenciára hangolt adókészülékeket is szerelhettek, így a kutatótevékenység felosztható volt az egyes alegységek között, vagy esetleg előre meghatározott prioritási sorrend szerint dönthettek a különböző anyagok begyűjtésének sorrendjéről. A mélységi felderítőcsoport markeradóval megjelölt gyülekezési helyének felkutatása is lehetséges feladat volt e kereső vevő segítségével, nem beszélve arról, hogy az R-254 vevőkészülék egyes rádió adó-vevők adásának vételére is alkalmas volt, így a szóbeli utasítások, parancsok is célba érhettek rajta keresztül.

Az R-254 vevőkészüléket sötét, barnássárga festésű alumíniumházba szerelték, a tokozás alsó felének egyik sarkánál kis kinyitható „ajtócskával”, amely mögött az akkumulátorrekesz található. A készülék tetején egy csúcsos, felnyitható tömör fedél volt, amelybe ferritantennát építettek be. A fejhallgató az e fedél alatt lévő kezelőpanel jobb oldalán csatlakozott oldhatatlan módon. A kezelőpanelen a fekete

⁹ A kép forrása:
https://www.avito.ru/moskva/kollektsionirovanie/armeykiy_pelengator_roza._radiostantsiya_2728_42638; letöltés: 2023.12.29.

¹⁰ A Hír/99 szabályzat (R-254 vevőkészülék kezelési utasítása, HM, 1965.) és az eszközről fellelhető fotók alapján.

kör alakú lapka, vagy a kis fehér műanyag gomb elforgatásával lehetett beállítani a kívánt frekvenciát. A vevőkészülék által nyújtott összkép igen egyszerűnek, mondhatni primitívnek tűnik: kidolgozatlan, befejezetlenséget sugalló kezelőfelület, a fémházba csavarok helyett fixen beforrasztott elektronikával.¹¹ A kezelése télen, kesztyűben egyenesen embert próbáló kihívás lehetett.

A típus frekvenciatartománya 44–50 MHz közötti, a készülékek között ezen belül eltérő tartományban üzemelő változatok¹² voltak: egy vevőkészülék 7 csatornára osztott 0,6 MHz-es sávzélességgel dolgozott, mindezt a fentebb említett frekvenciatartományon belül. Az üzemkész tömeg 850 gramm körüli, míg méretei nem haladták meg a 185×120×50 mm-t. Egy vékony bőrszíj segítségével a kezelő a nyakába akasztotta, majd egy másik hasonló szíjjal a mellkasához rögzítette a készüléket munka közben. Az irány meghatározásának logikája, módja és mozdulatsora nagyjából megegyezett a Rózsa rádiópelengátornál megismerttel. Tápellátása egy szokatlan, –2,7 és +1,35 V-ot biztosító, magnéziumtartalmú akkumulátorról (MHM típusjelölésű) történt, amely legalább öt órányi üzemidőt nyújtott. Ez a telep raktározás utáni feltöltést nem igényelt, hanem folyadékba merítve „aktiválódott”, majd használatra készen állt. A rádió-vevőkészüléken főkapcsoló gomb nincs, az eszköz be- és kikapcsolása az akkumulátor érintkezőinek csatlakoztatásával és bontásával történt, aminek végrehajtása szintén körülményes lehetett harctéri körülmények között, nem beszélve arról, hogy fennállt az akkumulátor véletlen lemerítésének reális kockázata is. Az eszköz modernizált változata a kisebb, bakelit házba épített R–254M lett,¹³ de ennek esetleges magyarországi rendszeresítéséről jelenleg nem áll rendelkezésre megbízható információ.

2. ábra. R–254 vevőkészülék felnyitott fedéllel és kinyitott akkumulátorrekesszel (a fejhallgató hiányzik a fényképen látható készülékről)¹⁴

¹¹ Az eredeti elképzelés szerint az elektroncsövek nagy, több ezer órás élettartama tette a légmentes lezárást lehetővé, amivel a szennyeződések bejutását és az ezzel járó meghibásodásokat szerették volna megelőzni.

¹² 10 különböző frekvenciatartománnyal bíró változat készült.

¹³ Némi hasonlóság van a Rózsa rádiópelengátor vevőkészülékével összehasonlítva, a fejhallgató is csereszabatos a hasonló külső felépítés mellett.

¹⁴ A képek forrása: <http://tr20.ddns.net/Item.aspx?ItemId=790e2b4a-4f04-4992-ac42-fdebe9225b66>; letöltés: 2023.12.29.

3. R–255PP kereső vevőkészülék (Поисковый приемник Р-255ПП)¹⁵

A szovjet R–255PP kereső vevőkészülék a fentebb ismertetett R–254-et váltotta fel az 1980-as években. Lényeges általános feladatkörbeli változás nem történt, műszaki változtatás viszont annál több: a technológiai fejlődés hatására immár elhagyható volt az elektroncsöves felépítés, megtörtént az áttérés a félvezetőkire. A testre rögzítés módja változatlan, a fejhallgató kábele pedig oldhatatlan maradt, de külön, oldható antenna került a készletbe (ami lényegében csak egy másfél méter hosszú, zöld, szigetelt vezeték volt, apró csavaros csatlakozóval a végén). Az elektronikát – immár csavarokkal rögzíthető módon – egy zöld műanyag házba építették, annak minden előnyével és hátrányával együtt (például könnyebb, ámde törekenyebb). Precíz frekvenciabeállítási lehetőség jelent meg 50 kHz-es lépésközökkel, a könnyebb leolvasás érdekében a számok felett nagyítólencsével,¹⁶ sőt még bekapcsolható skálavilágítással is. A készüléken megjelent főkapcsoló állásai alapján¹⁷ immár igény szerint kiválasztható volt, hogy a kezelő egyszerű vevőkészülékként, vagy keresésre kívánta-e használni az eszközt. Nem volt szükség többé az – egyébként 7,5–9 V közötti feszültségű, és a kicsavarható, bordázott, henger alakú műanyag kupakban lévő – akkumulátor bolygatására sem a be- és a kikapcsolásához. A típushoz továbbá elérhető volt egy tápadapter, amellyel a rádió külső áramforrás (például 2 db 4,5 V-os laposelem, fekete műanyag dobozban) segítségével működhetett. Érdekesség, hogy a rövid kezelési utasítással ellátott műanyag fedelet a benne lévő ütköző miatt nem lehetett visszahelyezni a készülékre bekapcsolt skálavilágítás esetén, ezzel előzve meg az akkumulátor véletlen lemerítését. A készülékek frekvenciatarományja egységesen 37 MHz-től 51,950 MHz-ig terjedt (FM), érzékenysége pedig (néhány nevesített frekvencia kivételével) jobb volt, mint 20 μ V.¹⁸ Tömege 1 kg alatti, méretei nem haladták meg az 155×145×45 mm-t. A tipikusan hozzá kifejlesztett adókészülék az R–255MP volt, de a közös frekvenciatarományra való tekintettel használhatónak bizonyulhatott a korábbi R–128-cal és a modernizált R–128M-mel is, egyéb, általános rendeltetésű katonai rádió adóvevők mellett.

Érdekesség, hogy az R–255PP vevőkészüléket más célokra is használták: a vállról indítható rakétarendszerekkel – például a szovjet Igla családba tartozó légvédelmi rakétákkal – felszerelt csapatlégvédelem számára kifejlesztettek egy kis méretű, hordozható elektronikus tervtáblát 1L15–1 típuszám alatt. Ezen egy világító diódákból álló koordinátamező volt, a felvillanó diódák pedig a légi cél aktuális helyzetét mutatták. Ehhez az információt a légvédelmi vezetési pont sugározta

¹⁵ ПОИСКОВЫЙ ПРИЕМНИК Р-255ПП Техническое описание и инструкция по эксплуатации (magyarul: R–255PP kereső vevőkészülék műszaki leírása és kezelési utasítása) pp. 5–9., és az eszközről fellelhető fotók alapján.

¹⁶ Egyes, vélhetően korai változatokon a nagyítólencse hiányzik, illetve a fejhallgató formája eltérhet, valamint a műanyag ház színe sem feltétlenül az általánosan elterjedt zöld árnyalatú.

¹⁷ Vétel; keresés; kikapcsolva; világítás.

¹⁸ Ez az információ a ПОИСКОВЫЙ ПРИЕМНИК Р-255ПП ФОРМУЛЯР (az egyes készülékekhez mellékelt orosz nyelvű törzskönyv) 5. oldalán van feltüntetve, míg az orosz nyelvű műszaki leírás és kezelési utasítás akár 0,5 μ V-os érzékenységet is említ, ám ezt laboratóriumi körülmények között mérték, úgy, hogy az antennacsatlakozó bemenetére egy szignálgenerátort csatlakoztattak, ami messze állhat a valós harctéri képességektől.

telekódon keresztül, amit az 1L15–1-be beépített R–255PP vett egy módosított antenna segítségével.¹⁹

3. ábra. R–255PP kereső vevőkészülék (az alatta lévő fekete műanyag doboz az opcionális külső tápellátást biztosította)²⁰

4. MRP–4 kis méretű rádiótechnikai felderítőkészülék (Miniaturní Radiolokační Pátrač MRP-4)^{21,22}

A csehszlovák Tesla vállalat által kifejlesztett MRP–4 kis méretű rádiótechnikai felderítőkészüléket a Magyar Néphadsereg mélységi felderítői számára rendszeresítették az 1970-es évek közepétől kezdve. Feladata a gigahertzes sávban működő rádiótechnikai jelkibocsátó eszközök, sugárzó antennáik (tipikusan radarok) települési helyének felderítése volt. A berendezés egyrészt az adó jelének tulajdonságaitól függően változó hangjelzéssel (akusztikai észlelés) tudatta a felderíteni kívánt eszköz aktív jelenlétét; másrészt pedig egy analóg, lengőtekercses Deprez-alapműszert lehetett az MRP–4-be helyezni, amelynek mutatója szintén a vett

¹⁹ A Léfe/337 szabályzat (Elektronikus tervtábla 1L15–1 műszaki leírása és üzemeltetési szakutasítása, HM, 1987.) alapján

²⁰ A kép forrása: https://www.avito.ru/moskva/ohota_i_rybalka/radiostantsiya_r-255pp_860512108; letöltés: 2023.12.29.

²¹ РАДИОЛОКАЦИОННЫЙ МИНИАТЮРНЫЙ РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНЫЙ ПРИБОР МРР-4 (Краткое указание по эксплуатации, уходу и ремонту) (magyarul: MRP–4 kis méretű rádiótechnikai felderítőkészülék rövid kezelési és javítási utasítása); https://cryptomuseum.com/df/mrp4/files/MRP4_manual_RU_1975.pdf; letöltés: 2023.12.29.; és az eszkről elérhető fotók alapján.

²² CZK - MRP-4 (miniaturní radiolokační pátrač) alapján: <https://www.armedconflicts.com/-t120709>; letöltés: 2023.12.29.

jel tulajdonságaitól függően tért ki az alapállásból, így biztosítva lehetőséget a vizuális észlelésre is. Az említett alaplátványra hertzes beosztás került, melyről leolvasható volt a megfigyelt rádiólokációs eszköz frekvenciája. Ha a jelet túl rövid ideig lehetett észlelni ahhoz, hogy a műszer mutatója stabilan beálljon a leolvasáshoz, akkor a kezelőnek lehetősége volt arra, hogy a fülhallgatóban hallott rövid hangot viszonylag pontosan reprodukálja a beépített jelgenerátor segítségével, akár tetszőleges ideig is – eközben a mutató szintén kitért, és így már leolvashatóvá vált az egyébként „élesben” leolvashatatlanul rövid ideig észlelt jel frekvenciája is.

4. ábra. MRP–4 kis méretű rádiótechnikai felderítőkészülék, néhány alapvető tartozékkal (a két barna, kör alakú rész alatt a beépített antennák vannak)²³

Lehetőség volt egyéb információ beszerzésére is a rádiótechnikai felderítőkészülék segítségével: a jelek hallhatók a fülhallgatóban vagy a hangszórón keresztül, illetve láthatók a mutatós indikátorműszeren, anélkül, hogy szabad szemmel is megfigyelnék a radart. Mikor a körbe forgó (vagy magasságmérő esetén „bólogató”) antenna egy bizonyos szögben az MRP–4 felé néz, akkor azon a jelmaximum hallható, illetve olvasható le egy pillanatig. A radarantenna utána elmozdul, és az észlelhető jelei is megváltoznak – csökkennek vagy megszűnnek –, majd mikor egy teljes fordulatot megtett az antenna, akkor újra észlelhető az előbbi jelmaximum. Ebből kiszámolható volt a radarantenna percenkénti fordulatszáma. Korábban a mutatós műszer segítségével már leolvasásra került a frekvencia, és a jel erősségéből a távolságra is lehetett becslést tenni. Ha ismeretes, hogy az ellenség

²³ A kép forrása: <https://cryptomuseum.com/df/mrp4/>, letöltés: 2023.12.29.

várhatóan milyen technikai eszközöket működtet a terepen, akkor ezekből az adatokból már következtetni is lehetett a radar típusára, abból pedig további információkra (például repülőter, légvédelmi állás, felderítőcsoport jelenléte). A saját erők ellenséges állásokra történő csapásmérésének sikeressége is ellenőrizhető volt (megszűntek a felderítőkészülékkel észlelhető jelek).

Az MRP-4 frekvenciatartománya 0,94 GHz-től 11,1 GHz-ig terjedt, érzékenysége 2–4 μV közötti, az iránymérés pontossága pedig ± 10 fok volt. A teljes faladás készlet tömege 17,5 kg, míg a hordhelyzetben lévő, alaptartozékokkal ellátott készülék 5 kg alatt volt. Az eszköz masszív, robusztus felépítésű, a nedvességet is jól tűrte.

A készüléktípus sikerét jelzi, hogy több évtizeden keresztül használták, még közel-keleti missziók során is, továbbá „keleti blokkos” múltja ellenére NATO raktári számot (NSN) kapott. A csehek részéről az 1990-es évek közepén teljesen új készüléket eredményező továbbfejlesztésére is sor került (MRP-4M).

5. ERRSz-1 rádiótechnikai felderítőkészülék (Радиотехническая станция ЭРРС-1)²⁴

A szovjet ERRSz-1 felderítőkészülék funkciójában és kialakításában is igen hasonló volt a csehszlovák MRP-4-hez, de annál kevesebb tartozékkal gyártották, egyszerűbb felépítésű és némileg korlátozottabb műszaki paraméterekkel rendelkező eszköz, viszont kisebb tömeggel is bírt, valamint a faladás készlete is kevesebb helyet foglalt, ami nem utolsó szempont, hiszen a BRM-1K parancsnoki felderítő-harcjármű (nem beépített) tartozékaként volt rendszeresítve. Frekvenciatartománya 1 GHz-től 11,1 GHz-ig terjedt, az iránymérés hibahatára pedig ± 15 fok volt.

5. ábra. ERRSz-1 rádiótechnikai felderítőkészülék²⁵

²⁴ Радиотехническая разведка: <https://kvkure.borda.ru/?1-15-0-00000036-000-20-0-1554572808>; letöltés: 2023.12.29.

²⁵ A kép forrása: <https://forum.qrz.ru/346-kv-voennaya-apparatura/33679-pomogite-opoznat-izdelie-6.html>; letöltés: 2023.12.29.

A szovjetek egyébként a vállról indítható légvédelmi rakétával (például Sztrela-2) felszerelt csapatlégvédelmük számára is fejlesztettek hordozható iránymérő vevőkészüléket 9Sz13 típusszám alatt, mely képes volt a közeledő légi cél fedélzeti radarjának a jeleit venni, így a kezelő még az optikai észlelés előtt felkészülhetett a fogadására²⁶ – ám ennek az eszköznek az esetleges hazai rendszeresítéséről jelenleg nem áll rendelkezésre megbízható információ.

6. MRK–1 kézi iránymérő vevőkészülék (hazai fejlesztés)^{27,28}

Az MRK–1 kézi iránymérő készletet a magyar Mechanikai Laboratórium (Mechlabor / ML) világhírű vállalata tervezte és gyártotta az 1980-as évek elején, az AUTOMAT–SOS²⁹ iránymérő rendszer kézi (közeli) iránymérő vevőjeként. A készülék a 121,5 MHz-es nemzetközi segélykérő frekvencián történő adások vételére, irányuk felderítésére, az adókészülék (például R–855UM mentőrádió) megtalálására volt alkalmas. A készlet kifejlesztésének célja a bajba jutott repülőszemélyzet gyorsabb megtalálása volt, ugyanis a gépelhagyással járó repülőesemények során a hajózők megsérülhetnek, mihamarabbi felkutatásuk pedig életmentő lehet. A kutató-mentő szolgálat iránymérő eszközparkját készítő Mechanikai Laboratórium egyébként MRP–1 típusjelzés alatt kifejlesztette a készülék stabil telepítésű automatikus változatát is az AUTOMAT–SOS rendszer részeként, az elsődleges információkat a vészjelzést leadó személy hollétéről ez biztosította, míg a további, aprólékosabb helyszíni kutatás már az MRK–1-gyel zajlott. Az MRK–1 és tartozékai egy civil benyomást keltő diplomatafűzőbe kerültek készletezésre. Maga a készülék egy „U” betűt formáló műanyag házba épített konstrukció, amely belül mágneses hurokantennát rejtett. Kezelőfelületének jobb oldalán oldhatatlan kivezetéssel a fejhallgató és tápkábel volt,³⁰ míg középen a főkapcsolóként is szolgáló, érzékenységet szabályozó forgatógombot helyezték el. Áramforrásként a szovjet R–855UM típusú mentőrádió (segélykérő és vészrádió) 9 V-os Priboj–2 típusú akkumulátora szolgált, amely az MRK–1 mintegy 70 mA-es áramfelvétele mellett legalább 4 óra üzemidőt biztosított. A kézi iránymérő készüléket – a rajta lévő bőrszíj segítségével előbb nyakba akasztva – a kezelő maga előtt feltartotta, testével többféleképpen elfordulva pedig figyelte, hogy melyik irányból érkeznek a jelek. Ennek meghatározását a készülék házában lévő ledek is segítették.

Az MRK–1 kézi iránymérő vevőkészülék exportra is került, erről az orosz nyelven elérhető dokumentációk és a németországi múzeumokban lévő példányok is tanúskodnak. Pletykák szerint több állambiztonsági szolgálat, például a keletnémet Stasi is rendelkezett a készülékkel. A szerző szerint ezt erősítheti a „civiliséített” megjelenés, illetve még jobban az, hogy a vészhelyzeti (segélykérő) frekvencia, amin

²⁶ 9S13, 9C13: <https://sptech.sk/clanok?id=qfIO7hr0sJQ5wJc>; letöltés: 2023.12.29.

²⁷ Dr. GRÁFIK János mérnök alezredes, a hadtudományok kandidátusa: AUTOMAT–SOS automatizált repülőszemélyzet mentőrádió-kereső rendszer, Haditechnika, 1984. évi 2. szám, HU ISSN: 0230-6891; pp. 5–8.

²⁸ ТЕХНИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ И ИНСТРУКЦИЯ ПО ОБСЛУЖИВАНИЮ MRK-1 (magyarul: MRK–1 műszaki leírása és kiszolgálási utasítása) alapján: https://www.cryptomuseum.com/df/mrk1/files/MRK1_manual.pdf; letöltés: 2023.12.29.

²⁹ Automatizált repülőszemélyzet mentőrádió-kereső rendszer.

³⁰ Egyetlen kábel jött ki a készülékből, mely „Y” alakban elágazott, egyik ágára az akkumulátort, másikkra a fejhallgatót lehetett csatlakoztatni.

működött, mert nemzetközi. Tehát, ha valamilyen oknál fogva egy nyugati légi jármű személyzete Kelet-Németország felett hagyta el a gépet, és aktiválta a vészjeladóját, akkor a Stasi emberei könnyűszerrel felkutathatták őket (SIGINT), és innentől kezdve megkezdődhetett az esetlegesen értékes információkkal kecsegtető kihallgatásuk (HUMINT) is. Így a titkosszolgálatok egykori eszközparkjával történt átfedés lehetősége reális.

6. ábra. MRK–1 kézi iránymérő vevőkészülék
(a ledek takarásban vannak)³¹

³¹ A kép forrása: <https://i.ebayimg.com/images/g/kKIAAOSwoqZlEs6-/s-l1600.png>; letöltés: 2023.12.29.

A BEMUTATOTT KÉSZÜLÉKEK ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZATA³²

Műszaki jellemzők	Róza rádiópelengátor	R-254 vevőkészülék	R-255PP kereső vevőkészülék	MRP-4 kis méretű rádiótechnikai felderítőkészülék	ERRSz-1 rádiótechnikai felderítőkészülék	MRK-1 kézi iránymérő vevőkészülék
Rendeltetés	Markeradóval megjelölt sebességek felkutatása és kimentése.	Markeradóval megjelölt utánpótlási anyag vagy gyűlekezési hely felkutatása. Adó-vevővel sugárzott adás vételére is alkalmas.	Markeradóval megjelölt utánpótlási anyag vagy gyűlekezési hely felkutatása. Adó-vevővel sugárzott adás vételére is alkalmas.	Rádiótechnikai sugárzók (nadarok) felderítése, tulajdonságainak meghatározása.	Rádiótechnikai sugárzók (nadarok) felderítése, tulajdonságainak meghatározása.	Repülőesemény során a légi járművet elhagyó személyzet felkutatása és kimentése a vészjeladók behatárolása alapján.
A típus frekvenciatartománya (MHz)	63,35– 63,65	44–60 (egy készülék ezen belül csak egy 0,6 MHz széles sávot fog át).	37–51,950	940–1100	1000–11100	121,5
Az iránymérés pontossága fokban	± 90 fokos elfordulásokkal történik az adó jel maximumának behatárolása.	± 90 fokos elfordulásokkal történik az adó jel maximumának behatárolása.	Jelenleg nem áll rendelkezésre megbízható adat, de valószínűleg hasonló a Róza rádiópelengátorhoz és az R-254 vevőkészülethez.	± 10	± 15	50-60 fokos elfordulásokkal történik az adó jel maximumának, és 10 fokos elfordulással a jel minimumának behatárolása.
A vevőkészülék érzékenysége (µV)	jobb mint 25	jobb mint 5	jobb mint 20 (de nem a teljes frekvenciatartományban)	2-4	jelenleg nem áll rendelkezésre megbízható adat	jobb mint 10
Tápfeszültség (V, DC)	4,2-5	-2,7 és +1,35	7,5-9	8,4-9	7,5	9,4
Az üzemi készlet tömege (kg)	kb. 0,8	kb. 0,85	1 alatti	kb. 4,7	kb. 4	kb. 2,5

³² A szerző szerkesztése.

RÖVID KITEKINTÉS AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK ÁLTAL ALKALMAZOTT HORDOZHATÓ IRÁNYMÉRŐ VEVŐKRE

A hidegháborús időszak állambiztonsági szolgálatai (Magyarországon a Belügyminisztérium (fő)csoporthőnökségei, a Szovjetunióban a KGB, míg Kelet-Németországban a Stasi) kémelhárítási feladatokat is elláttak. Ennek keretében kellett esetenként SIGINT-módszerekkel felderíteni az országban tevékenykedő, a küldő állammal rádió segítségével kommunikáló³³ idegen hírszerzőket, amihez az állambiztonsági szolgálatoknak is megvolt a saját eszközparkjuk mind fixen telepített (Krot–M), mind mobil (RP–5), mind hordozható (R–11P) készülékek formájában, egy-egy korai példát említve.³⁴ Ezen belül a hordozható készülékek is fontos szerepet játszottak, hiszen az ellenséges hírszerzőhöz közvetlenül eljuttató közeli, „finom” iránymérés ezekkel történt. Általánosságban elmondható ezekről az iránymérő vevőkészülékekről, hogy rejtve, ruházat alatt hordták a civil környezetbe történő jobb beolvadás³⁵ és az ellenség gyanakvásának megelőzése érdekében, továbbá kis méretűek voltak, tömegük nem jelentős. Fejlesztésük során részben más követelményrendszereket is támasztottak velük szemben (például legyen csatlakoztatható hozzájuk hangrögzítő eszköz, míg az ütés- és rázásállóság mércéjét esetenként lejjebb lehetett vinni). E készülékek sokszor ívelt formájúak, hogy szorosabban illeszkedjenek az emberi test vonalaihoz, elkerülve az ezeket takaró ruházat furcsa sziluettjét, domborodását. Kijelenthető, hogy ezek az eszközök az adott korban elérhető – akkoriban minden szempontból érzékeny – csúcstechnológiát képviselték, gyártásuk drága volt és korlátozott számban történt.

Összegzés

Írásomban szerettem volna olyan egykori, felderítéshez is szorosan kapcsolódó eszközöket bemutatni, amelyeket lassacskán már a feledés homálya fenyeget. Ezt megelőzendő, igyekeztem egy helyen összegyűjteni az általam relevánsnak tartott hordozható iránymérő vevőkészülékeket. Noha a fenti készüléktípusok már valószínűleg nem tudnának lépést tartani a korszerű hadseregek támasztotta elvárásokkal, ez még nem vonja automatikusan maga után a téma elhanyagolhatóságát. Több kiváló szerző számos remek cikke született már a rádiófelderítésről, illetve a hadászati és hadműveleti, továbbá a harcászati szintű rádiótechnikai felderítésről, azok egykori eszközparkjáról. Ezek azonban általában nem tesznek említést a most górcső alá vett készülékekről – amelyek az akkori technológiai színvonalat ügyesen beszorították ilyen kis térfogatba és tömegbe, így hordozhatóvá tette ezeket a rendszereket. Lehet, hogy az eszközök fénye (akár technikai, akár erkölcsi értelemben véve) mára megkopott, és a legtöbb már a

³³ Általában tömör, számcsoportokká alakított, morzejelek képében nagy sebességgel kisugárzott üzenetek adásával történt, melyet a küldő ország szolgálata rögzített és dekódolt.

³⁴ DOBÁK Imre – ENDRÓDI Ferenc: A MAGYAR RÁDIÓELHÁRÍTÁS NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK TÖRTÉNETE (1955–1990), Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Budapest, 2014. ISBN 978-615-5305-74-0; pp. 28–29. <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/8580/Teljes%20sz%C3%B6veg%21?sequence=2&isAllowed=y>; letöltés: 2023.12.29.

³⁵ A katonai iránymérő készülékek esetében erre nincs szükség, lévén a kezelőszemélyzet ügyis egyenruhában dolgozik velük a műveleti területen.

múzeumok vitrinjei mögül néz vissza ránk, pusztán történelmi értéket képviselve – de az is lehetséges, hogy egy jövőbeli technikai problémával történő szembesüléskor egy korábban alkalmazott (és nem elfeledett) gyakorlati megoldás vagy működési elv vezet majd eredményre. Neves írónk, Tamási Áron örökérvényű szavai általánosan megszívlelendők: „*aki nem ismeri múltját, nem értheti a jelent, amely a jövőnek hordozója*”.

IRODALOMJEGYZÉK

9S13, 9C13. <https://sptech.sk/clanok?id=qfIO7hr0sJQ5wJc>; letöltés: 2023.12.29.

Az MRK–1 fotójának forrása. <https://i.ebayimg.com/images/g/kKIAAOSwoqZlEs6-/s-11600.png>; letöltés: 2023.12.29.

Az MRP–4 fotójának forrása. <https://i.ebayimg.com/images/g/mOgAAOSwJlklfJd-/s-11600.png>; letöltés: 2023.12.29.

CZK – MRP-4 (miniaturní radiolokační pátrač). <https://www.armedconflicts.com/-t120709>; letöltés: 2023.12.29.

DOBÁK Imre – ENDRŐDI Ferenc: A MAGYAR RÁDIÓELHÁRÍTÁS NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK TÖRTÉNETE (1955–1990), Nemzeti Közszerződési Egyetem, Rendészettudományi Kar, Budapest, 2014. ISBN 978-615-5305-74-0; pp. 28–29. <https://tudasportal.uninke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/8580/Teljes%20sz%C3%B6veg%21?sequence=2&isAllowed=y>; letöltés: 2023.12.29.

GRÁFIK János mérnök alezredes, a hadtudományok kandidátusa: AUTOMAT–SOS automatizált repülőszemélyzet mentőrádió-kereső rendszer, Haditechnika, 1984. évi 2. szám, HU ISSN: 0230-6891; pp. 5–8.

Forum.QRZ.ru. <https://forum.qrz.ru/346-kv-voennaya-apparatura/33679-pomogite-opoznat-izdelie-6.html>; letöltés: 2023.12.29.

Hadtudományi lexikon: Új kötet (főszerk.: Krajncz Zoltán; Dialóg Campus, Budapest, 2019.), ISBN 978-963-531-101-9; pp. 896

Hír/344 szabályzat (Rózsa rádiópelengátor műszaki leírása és kezelési szakutasítása, HM, 1985.)

Hír/99 szabályzat (R–254 vevőkészülék kezelési utasítása, HM, 1965.)

Léfe/337 szabályzat (Elektronikus tervtábla 1L15–1 műszaki leírása és üzemeltetési szakutasítása, HM, 1987.)

Mobil szó jelentése. <https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Mobil>; letöltés: 2023.12.29.

MRP-4 ≈ Miniaturní radiolokační pátrač průzkumných skupin ČSLA. <https://zelenavlina.com/cs-armada/mrp-4-miniaturni-radiolokacni-patrac-pruzkumnych-skupin-csla/>; letöltés: 2023.12.29.

MRP-4 Barbara Radar locator. <https://cryptomuseum.com/df/mrp4/>; letöltés: 2023.12.29.

Армейский пеленгатор "Роза".
https://www.avito.ru/moskva/kollektsionirovanie/armeyskiy_pelengator_roza_.radiostantsiya_272842638; letöltés: 2023.12.29.

ПОИСКОВЫЙ ПРИЕМНИК Р-255ПП Техническое описание и инструкция по эксплуатации; pp. 5–9.

ПОИСКОВЫЙ ПРИЕМНИК Р-255ПП ФОРМУЛЯР; p. 5.

Р-254 (Звездочка) 1961. <http://rr20.ddns.net/Item.aspx?ItemId=790e2b4a-4f04-4992-ac42-fdebe9225b66>; letöltés: 2023.12.29.

РАДИОЛОКАЦИОННЫЙ МИНИАТЮРНЫЙ РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНЫЙ ПРИБОР MRP-4 (Краткое указание по эксплуатации, уходу и ремонту).
https://cryptomuseum.com/df/mrp4/files/MRP4_manual_RU_1975.pdf; letöltés: 2023.12.29.

Радиостанция Р-255ПП. https://www.avito.ru/moskva/ohota_i_rybalka/radiostantsiya_r-255pp_860512108; letöltés: 2023.12.29.

Радиотехническая разведка. <https://kvkure.borda.ru/?1-15-0-00000036-000-20-0-1554572808>; letöltés: 2023.12.29.

ТЕХНИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ И ИНСТРУКЦИЯ ПО ОБСЛУЖИВАНИЮ MRK-1.
https://www.cryptomuseum.com/df/mrk1/files/MRK1_manual.pdf; letöltés: 2023.12.29.

STÓSZ FLÓRA

A „HARMADIK SZEM”: KANADA CSATLAKOZÁSA AZ AMERIKAI–BRIT JELHÍRSZERZŐ RENDSZERHEZ (1949)

Napjainkban a hírszerzés kiemelt fontosságra tett szert, és az egykori hidegháborús diplomáciai és hírszerzési kapcsolatok segíthetnek megérteni működési mechanizmusát. A szoros angol-amerikai együttműködést a második világháborúval kialakult egymásrautaltság hívta életre. A háború után meginduló angol–amerikai tárgyalások eredményeként jött létre az UKUSA-egyezmény 1946 márciusában, amely békeidőben is szavatolta a két ország jelhírszerzési (SIGINT) együttműködését. Ez a szövetség a Kanadával, Ausztráliával és Új-Zélanddal kötött bilaterális egyezményekkel bővült, és az így létrejött hálózat az UKUSA („Öt Szem”) jelhírszerző szövetségi rendszerként vált ismertté. Tanulmányomban azt a folyamatot vizsgálom, amely során Kanada és az Amerikai Egyesült Államok jelhírszerző személyzete megegyezésre jutott, és a kanadai–amerikai CANUSA-egyezmény megszületésével sikerült tető alá hozni Kanada csatlakozását az 1946-ban létrehozott rendszerhez.

Kulcsszavak: jelhírszerzés, kommunikációs hírszerzés, Kanada, Öt Szem, hidegháború, jelhírszerző szövetségi rendszer

THE "THIRD EYE": CANADA'S JOINING THE US-BRITISH SIGNAL INTELLIGENCE SYSTEM (1949)

Nowadays, intelligence has become a top priority, and former Cold War diplomatic and intelligence relations can help us understand how it works. The close Anglo-American cooperation was brought about by the interdependence of the Second World War. Anglo-American negotiations resulted in a post-war cooperation in signals intelligence (SIGINT), the UKUSA Agreement in March 1946. This alliance was expanded through various bilateral agreements with Canada, Australia and New Zealand and the network became known as the Five Eyes intelligence alliance. In my study, I examine the circumstances under which Canada joined the Five Eyes, that is, how the Canadian-American CANUSA Agreement was created.

Keywords: signal intelligence, signal intelligence, Canada, Five Eyes, Cold War, signal intelligence alliance,

Bevezetés

A 21. század első éve olyan változást hozott magával, amely átírta a nyugati világnak a biztonságról a 20. század végén alkotott képét. A 2001. szeptember 11-én az Amerikai Egyesült Államok ellen elkövetett terrortámadások következtében megugrott az igény a hírszerzési folyamatok természete, valamint a nemzeti és a nemzetközi biztonság fontosságának megértése iránt. A klasszikus kémtevékenységet bemutató, a hidegháború idején népszerű tévésorozatok, filmek és regények nemcsak

virágkorukat élik, hanem a modern kori változataik is megérkeztek. A hírszerző tevékenység ismét polgárjogot nyert a nyugati gondolkodásban.

2013-ban Edward Snowden, az amerikai hírszerzés munkatársa minősített dokumentumokat hozott nyilvánosságra, amelyekből kiderült, hogy a titkosszolgálatok szerte a világban megfigyelik az emberek telefonhívásait és internetes tevékenységét. Széles körű viták indultak a demokratikus állam felügyeleti jogköréről, a magánélet és az emberi jogok tiszteletben tartásával kapcsolatos jogi és etikai kérdésekről, illetve a digitális korban végbemenő fejlődésükről. Egymást érik a választásokat befolyásoló hekkerekről és a kémkedéssel vádolt személyekről szóló hírek, miközben a témakörrel nem foglalkozó szakemberek még mindig nem értik, igazából mi történik körülöttük. Ebben a miliőben jelentős igény mutatkozik a hírszerzéssel kapcsolatos kérdések megvilágítására.

Úgy vélem, hogy érdemes visszatérni a gyökerekhez, mert a nyugati országok között a hidegháború elején létrejött és gyorsan elmélyült titkosszolgálati kapcsolatok segíthetnek megérteni napjaink hírszerzésének működési mechanizmusait is. A korszak a hírszerzés története szempontjából kiemelten érdekes, mivel az 1945–1955 közötti évekre a mai napig a nyugati hírszerzés „hőskorszakaként” tekintünk. Jelen írás tárgyát a korszak egy jelentős epizódja, a hírszerzés napjainkig meghatározó együttműködési formációjának számító „Öt Szem” (Five Eyes) létrejötte képezi, annak is második állomása, amikor a már jelentős múltra visszatekintő amerikai–brit titkosszolgálati együttműködésbe harmadik részt vevő országgént Kanada is bekapcsolódott – megelőzve Ausztráliát és Új-Zélandot.

Alapfogalmak

A hírszerzésnek máig nincs egységesen elfogadott definíciója. A fogalom pontos meghatározásához talán Mark Lowenthal amerikai elemző jutott a legközelebb, aki szerint *„A hírszerzés az a folyamat, amelynek során nemzetbiztonsági szempontból fontos, meghatározott típusú információk megszerzését elrendelik, azokat összegyűjtik, elemzik, és a politikai döntéshozók számára átadják. A hírszerzési információ ennek a folyamatnak a terméke. A hírszerzés része az eljárások és a megszerzett információk hírszerzési-elhárítási védelme. A hírszerzés dolga ugyancsak a törvényes hatóságok által kért műveletek végrehajtása.”*¹

Az alkalmazott módszerek alapján a következő fontosabb hírszerzési szakágakat különböztetjük meg: a népszerűsítő irodalomban kémkedés névvel, illetett emberi erővel folytatott hírszerzés (HUMINT); a jelhírszerzés vagy más néven rádióelektronikai felderítés (SIGINT); a képelemzésre és a térinformatikai eljárásokra épülő felderítés (IMINT/GEOINT); valamint a nyílt forrású információszerzés (OSINT).² A felsoroltak mellett több más hírszerzési szakterület is létezik.³ A jelhírszerzésen belül megkülönböztethetünk rádiófelderítést (COMINT), amely az

¹ LOWENTHAL, Mark M. (ford. Kiss Marcell): Hírszerzés: A titkoktól a politikai döntésekig. Antall József Tudásközpont Tankönyvműhely, Budapest, 2017. p. 36.

² DOBÁK Imre (szerk.): A nemzetbiztonság általános elmélete. Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Nemzetbiztonsági Intézet, Budapest, 2014. pp. 6–7.

³ JENSEN, Carl J. – MCÉLREATH, David H. – GRAVES, Melissa (ford. Tamás Gábor): Bevezetés a hírszerzésbe. Antall József Tudásközpont Tankönyvműhely, Budapest, 2017. p. 9.

ember számára értelmezhető formában nyer ki információt a távközlési-hírközlési rendszerekből, illetve rádiótechnikai felderítést (ELINT), amely az ember számára közvetlenül nem értelmező adatfolyamot szolgáltat.⁴ A COMINT során számos eljárást alkalmaznak a rögzített jelfolyam értelmezhetővé tételére, ezek közül kiemelkedő jelentőségű a rejtjelfejtés (kriptoanalízis), amely a titkosított hírközlési rendszerekből kinyert adatfolyamok értelmezését biztosítja.

A felsorolt hírszerzési szakágak közül a hidegháború kezdeti időszakában a jelhírszerzés kiemelt fontosságra tett szert. A harmadik világháború kitörésétől tartó nyugati hatalmakat ugyanis elsősorban az érdekelte, hogy a szovjet fél milyen csapásmérő képességgel és támadási potenciállal rendelkezik, azaz hány atomfegyver, harckocsi, harci repülőgép és hadihajó áll hadrendben, és azok hol települnek. Ebben az 1954 végéig, 1955 elejéig tartó korszakban⁵ a jelhírszerzés (SIGINT) bizonyult a legalkalmasabbnak a szükséges információk megszerzésére.⁶ A jelhírszerzés koordinálására az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok között 1946-ban létrejött UKUSA együttműködés 1953-ra Kanada, Ausztrália és Új-Zéland csatlakozásával az „Öt Szem” (Five Eyes) globális jelhírszerző szövetségi rendszerre fejlődött.

A jelhírszerzés egyik alapfeladatát az adatszerzés képezi, amelyre nézve a korszakban a földrajzi elhelyezkedésből adódó lehallgatási lehetőségek döntő szerepet kaptak. Az adatszerzés nagyszámú és egymástól távol található adatszerző állomást működtetett, köztük állandó telepítésű és mobil állomásokat is. A SIGINT másik alapfeladata az adatfeldolgozás, amely jellemzően kevés számú, jól védett központi létesítményben történik. Bár a számítógépek elterjedése előtti korszakban vagyunk, az adatfeldolgozás gépesítése azonban már megjelent, a számítások elvégzésre alkalmazott célgépek azonban még egész szobákat töltöttek meg.

Mivel ebben az időszakban az ellenérdekelt fél által alkalmazott egyszerű távközlési eljárások lekövetése kisebb kihívást jelentett az adatszerzés számára, mint a napjaink szofisztikált digitális adattovábbítási módszerekre és titkos ipari szabványokra épülő hírközlése esetében, ezért a jelhírszerzés adatfeldolgozó szakága ekkoriban egyértelműen a rejtjelfejtésre épült. A rejtjelfejtési szakismeret kiemelkedő értéket képviselt, így minden lehetséges módon igyekeztek rejtteni a szemben álló fél hírszerzése elől. A rejtjelfejtéssel kapcsolatba kerülő titkosszolgálati szervezetek, alegységek ezért alaprendeltetésükre nem utaló elnevezést kaptak, amelyeket jelen tanulmányban nem szó szerinti fordításban jelenítettünk meg, hanem a könnyebb érthetőség kedvéért a szakmai rendeltetésükre utaló magyar megnevezést alkalmaztunk rájuk.

A brit és az amerikai jelhírszerzési rendszer

Nagy-Britannia már az első világháborúban ráértett a rejtjelfejtés

⁴ DOBÁK Imre (szerk.): A nemzetbiztonság általános elmélete. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Nemzetbiztonsági Intézet, Budapest, 2014. pp. 163–164.

⁵ A Nyugat és a Szovjetunió kapcsolatában a háborús pszichózis végét elvi szinten ugyan Sztálin szovjet főtábornok halála (1953. március 5.) jelentette, a gyakorlatban azonban ezt a korszakhatárt a Hruscsov főtábornokhoz köthető, Ilja Ehrenburg szovjet író által „olvadásnak” nevezett új szovjet politikai irányvonal megszilárdulása jelöli ki.

⁶ JENSEN–MCELREATH–GRAVES 2017. p. 115.

hasznosságára, és a háború kitörésétől annak lezárásáig hatalmas kódfejtő⁷ (rejtjelfejtő) intézetet épített ki („40-es szoba”).⁸ A háború végével a brit kormány úgy döntött, hogy a 40-es szoba békeidőben is folytassa a munkát, így létrejött a Government Code and Cypher School (Állami Rejtjelező és Rejtjelfejtő Iskola), röviden GC&CS, ami 1922-ben a Külügyminisztériumhoz került.⁹ 1935-től, ahogy a hatóságok észlelték a háború közeledését, gyors bővülésnek indult az angol jelhírszerzés. 1942-től a második világháború végéig a katonai részlegek Edward Travis irányítása alatt működtek a Bletchley Parkban, Buckinghamshire-ben, míg a diplomáciai részlegek a londoni Berkeley Streeten kaptak helyet, élükön A. G. Dennistonnal.¹⁰

A háború után a GC&CS mindkét részét áthelyezték a londoni Eastcote-ba, a titkosított Londoni Jelhírszerzési Központ (London Signal Intelligence Center, LSIC) elnevezéssel, amelyet a külvilág felé Kormányzati Kommunikációs Központnak (Government Communications Headquarters, GCHQ) neveztek. A Londoni Jelhírszerzési Központ cím fokozatosan eltűnt, bár az irányító testület London SIGINT Board (LSIB) elnevezése megmaradt. A szervezet az ötvenes évek elején Cheltenhambe költözött, és azóta a kívülállók és a bennfentesek számára is GCHQ néven ismert.¹¹

Az Amerikai Egyesült Államok 1917 áprilisában, az első világháborúba való belépésekor szervezte meg rejtjelfejtő irodáját (MI-8) Washingtonban, mely a külügyminisztériumhoz tartozott. Ez a szervezet a háború végével is fennmaradt (hivatalosan Rejtjelező Iroda néven, informálisan „Fekete Szobának” hívták), de 1929-ben az akkori külügyminiszter, Henry L. Stimson elrendelte megszüntetését.¹²

Amerikai részről a második világháború idején a hírszerzés – beleértve a jelhírszerzést is – erősen decentralizált volt, a szárazföldi csapatok, a haditengerészet, a Stratégiai Szolgálatok Hivatala (Office of Strategic Services, OSS), a Szövetségi Nyomozóiroda (Federal Bureau of Investigation, FBI), a Szövetségi Kommunikációs Bizottság (Federal Communications Commission, FCC) és a Parti Őrség (Coast Guard) mind önállóan végezte az információk gyűjtését és feldolgozását.

A szárazföldi csapatoknál a Jelbiztonsági Ügynökség (Signal Security Agency, SSA) kezelte a jelhírszerzést, valamint a kommunikációs biztonságot (COMSEC) a jelhírszerzési főtest (Chief Signal Officer, CSO) irányítása alatt. A háború folyamán azonban a katonai jelhírszerzési erőfeszítések „politikája és útmutatása” – amely ma

⁷ A 20. század közepéig a kódolás és a rejtjelezés azonos fogalmat takart, az üzenet titkosítását értették alatta. A 20. század második felére a két kifejezés jelentése elvált: a rejtjelezés az üzenet titkosságát, míg a kódolás annak hibamentes és költségghatékony továbbítását biztosítja. Jelen tanulmányban következetesen a helyes rejtjelanyag, rejtjelezés, rejtjelfejtés kifejezést alkalmaztuk, míg a népszerűsítő irodalomban megtartották a helytelen kódanyag, kódolás, kódfejtés kifejezéseket.

⁸ HODGES, Andrew (ford. Bakonyi-Tánczos Vera és Dörnyei Julianna Katalin): Kódjátsszma: Alan Turing élete. Gabo Kiadó, Budapest, 2015. p. 234.

⁹ BUDIANSKY, Stephen (ford. Montanus és Láng Zsuzsa Angéla): Elmék harca: A második világháború kódfejtésének teljes története. Budapest: Vince Kiadó, 2005. pp. 66–67 és Hodges 2015. p. 234.

¹⁰ O’NEILL, N. K. – HUGHES, K. J.: History of CBNRC. Volume III. 11.3. fejezet. Ottawa, 1987. A 2019. december 3-án interneten közzétett változat. Az eredeti a kanadai Communications Security Establishment tulajdonában.

¹¹ O’NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.3. fejezet.

¹² Budiansky 2005. pp. 37–39.

Jel hírszerzési Szolgálat (Signal Intelligence Service, SIS) néven ismert – 1944-re fokozatosan a szárazföldi csapatok második világháború alatt működő hírszerző szervezetének (Military Intelligence Service, MIS) irányítása alá került.¹³ Az adatszerző (lehallgató) létesítményeket a jel hírszerzési főtiszt igazgatta, a többi SIGINT-feladat, a biztonság és a kapcsolattartás a MIS irányítása alá tartozott.

Ezt a folyamatot 1945. szeptember 15-én továbbfejlesztették és hivatalossá tették, amikor az SSA a Szárazföldi Csapatok Biztonsági Ügynökségévé (Army Security Agency, ASA) vált, amely a MIS (1946-tól G2) szerves része; Corderman dandártábornok, az ASA vezetője így a G2-nek dolgozó jel hírszerző tiszt lett. Az ASA feladatai közé tartozott az adatszerzés, valamint az adatfeldolgozás az Arlington Hall-i főhadiszálláson, több ezer fős személyzettel; a jel hírszerzési főtiszt csak jel hírszerzésnek biztosított kommunikációért volt operatíván felelős. Ezzel szemben a haditengerészet teljes jel hírszerzési erőfeszítését végig az OP-20-G, a haditengerészeti hadműveleti főnök (Chief of Naval Operations, CNO) irányítása alatt álló kommunikációs egység irányította.¹⁴

1945-ben Alfred McCormack ezredes, aki a MIS vezetője volt, áthelyezték a Külügyminisztériumba, hogy dolgozzon ki tervet az amerikai hírszerzési erőfeszítések koordinálására. A javaslatnak tartalmaznia kellett a szárazföldi csapatok és a haditengerészet jel hírszerzési ügynökségeinek egyesítését, amelyek a háború alatt összesen kb. 20 000 embert foglalkoztattak.¹⁵ Ezzel egy időben a háborús koordinációs bizottságot a Szárazföldi Csapatok és a Haditengerészet Kommunikációs Hírszerző Bizottságává (Army and Navy Communications Intelligence Board, ANCIB) emelték, amely a Külügyminisztérium röviddel ezután történő becsatlakozásával STANCIB lett; ez a szervezet tárgyalta 1945 novemberében az UKUSA-megállapodásról a London SIGINT Boarddal.¹⁶ 1946 áprilisában a William Preston Corderman dandártábornok (ASA) és Joseph Wenger százados (az OP-20-G vezetője) által közösen előkészített dokumentum alapján valójában a szárazföldi csapatok és a haditengerészet jel hírszerzési erőfeszítéseinek koordinálása, nem pedig összevonása valósult meg. Az OP-20-G ismert volt még washingtoni Kommunikációs Kiegészítő Tevékenység (Communications Supplementary Activity, Washington, CSAW), valamint NCA néven is, mivel fizikailag a washingtoni Ward Circle haditengerészeti kommunikációs részlegén (Navy Communications Annex) helyezkedett el.

A STANCIB és az USCIB alatt, amellyé a STANCIB 1946 júniusában fejlődött, létrehozták a közös műveletek koordinátorának pozícióját (Coordinator of Joint Operations, CJO) egy helyettessel; az első CJO Harold G. Hayes ezredes volt, aki Corderman dandártábornok utóda lett az ASA élén, helyettese pedig Wenger százados.¹⁷ Alájuk egy egész közös, összekapcsolt struktúrát telepítettek az

¹³ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.4. fejezet.

¹⁴ Uo. Vol. III. 11.4. fejezet.

¹⁵ Uo. Vol. III. 11.5. fejezet.

¹⁶ Az eredeti forrásban itt és a későbbiek folyamán is BRUSA rövidítéssel illetik az 1946-ban létrejött UKUSA-egyezményt. Az 1943-as BRUSA-egyezménnyel való összekeverést elkerülendő, az 1946-os egyezményre minden esetben a ma is ismert UKUSA néven fogjuk hivatkozni. O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.5. fejezet.

¹⁷ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.5. fejezet.

adattfeldolgozás (JPAG) és az adatszerzés (JICG) koordinálására, és mindezt egy közös összekötő csoporton (JLG) keresztül irányították, amely mind a belső, mind a külső együttműködést kezelte. Ez a koordinációs struktúra később is folytatódott, a különböző közös csoportok vezetőinek személye pedig felváltva került ki a szárazföldi csapatok és a haditengerészet kötelékéből. Eközben további lépéseket tettek a két ügynökség tényleges egyesítése érdekében. Az 1949 májusában valósult meg, amikor a védelmi miniszter létrehozta a Fegyveres Erők Biztonsági Ügynökségét (Armed Forces Security Agency, AFSA), amelynek az első igazgatója 1949. július 15-én történt beiktatásával Earl Everett Stone ellentengernagy (haditengerészet) lett, a második pedig Ralph J. Canine vezérőrnagy (szárazföldi csapatok).¹⁸ Az Amerikai Egyesült Államok összes nemzeti jelhírszerzési és kommunikációs biztonsági erőfeszítésének egy ügynökséggé történő végleges egyesítésére 1952 novemberében került sor, amikor az AFSA-t Nemzetbiztonsági Ügynökséggé (National Security Agency, NSA) alakították át, amely a mai napig működik.

Az UKUSA létrejött a brit–amerikai együttműködés bázisán

Az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok együttműködését a második világháborúval kialakult egymásrautaltság hívta életre. A két ország már 1940 szeptemberében megegyezett a kriptográfiai információcseréről. 1941 márciusában megszületett az amerikai kölcsönbérleti törvény (Lend-Lease Act) is, amely lehetővé tette fegyverek és más hadianyagok szállítását az Egyesült Királyság –és a Szovjetunió – számára. 1943. május 17-én megszületett a BRUSA-egyezmény, a brit jelhírszerző szerv, a GC&CS és az amerikai Védelmi Minisztérium szerződése. Az egyezményben rögzítették az angol–amerikai különleges hírszerzés kereteit, beleértve a közös adatszerzési rendszer létrehozását is.¹⁹ Ez az együttműködés a háború végével sem szűnt meg: az új brit–amerikai kommunikációs hírszerzésről szóló együttműködési megállapodást (UKUSA-egyezmény) 1946. március 5-én ratifikálták.²⁰ Az UKUSA-egyezmény a Londoni Jelhírszerzési Bizottság (London Signal Intelligence Board) és az amerikai STANCIB között jött létre.²¹ A STANCIB magában foglal minden kommunikációs hírszerzést végző amerikai hatóságot, a London SIGINT Board pedig minden brit birodalmi kommunikációs hírszerző szervet képviselt.²² A felek megállapodtak a külföldi hírszerzéssel kapcsolatos bizonyos termékek megosztásában. Az egyezmény kizárt bármiféle kommunikációs hírszerzéssel kapcsolatos együttműködést harmadik féllel (de a brit domíniumok nem minősültek harmadik félnek).²³ A Brit Nemzetközösség tagországainak „jelhírszerző hatóságai” számára 1946. február 22-én (két héttel az UKUSA-egyezmény megkötése előtt) konferenciát rendeztek Nagy-Britanniában. Az 1946 februárjában tartott konferencián az ausztrálok és a kanadaiak egyaránt engedélyt adtak a GCHQ-nak,

¹⁸ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.5. fejezet.

¹⁹ SIMS, John Cary: The BRUSA Agreement of May 17, 1943. From the Archives. In: Cryptologia, Vol 21 (1997), No 1. pp. 30–38.

²⁰ The National Archives of the UK (TNA): HW80/4 – British-U.S. Communication Intelligence Agreement. 5 March 1946.

²¹ TNA: HW80/4 p. 7.

²² TNA: HW80/4 p. 2.

²³ TNA: HW80/4 p. 5.

hogyan az később az ő nevükben is tárgyaljon az amerikai féllel.²⁴

A kanadai jelhírszerzés rendszere

Kanada jelhírszerzése elsősorban sarkvidéki területeivel nyújthatott hasznot, hiszen az Alert bázis több szovjet katonai létesítményhez, köztük a Kola-félszigethez is a legközelebb eső észak-amerikai pont volt.²⁵ Az itteni jelhírszerzés vezetését ugyan a kanadai Edward Drake alezredes látta el, helyettese pedig az orosz titkosított hírközlési rendszerek brit szakértője, Geoffrey Evans lett, aki 1946 márciusában érkezett Ottawába, hogy elfoglalja hivatalát. Április 13-án aztán a kanadai miniszterelnök, William Lyon Mackenzie King néhány háborús szervezet megszilárdítására adott felhatalmazást, és 1946. szeptember 1-jével létrejött a Nemzeti Kutatási Tanács Kommunikációs Részlege (Communications Branch of the National Research Council, CBNRC).

A CBNRC két korábbi szervezet egyesüléséből született meg, méghozzá a civil Különleges Elemzőegység (Examination Unit, XU) és a katonai Egyesített Különleges Elemzőegység (Joint Discrimination Unit, JDU) háború utáni összevonasából. A szervezet számára 179 minősített beosztás létrehozását engedélyezték a háborús időkben végzett „nagy értékű munka” létfontosságú folytatása érdekében. Az ügyben érintett miniszterek tájékoztatást kaptak a CBNRC munkája részleteiről, amelyet ekkor még „rejteltörésnek” és „rejtjelkészítésnek” neveztek, a jelhírszerzés (SIGINT) és kommunikációs-elektronikus biztonság (COMSEC) kifejezések használata csak később vált általánossá.²⁶

A CBNRC magas rangú hivatalainak többségét a GCHQ által kirendelt személyek töltötték be, a helyiek éppen ezért sajátos módon használták a betűszót: esetükben a CBNRC azt jelentette, „Communications Branch – No Room for Canadians”, vagyis „Kommunikációs Részleg – Nincs Hely Kanadaiaknak”.²⁷ Az 1940-es évekre Drake az amerikai rejtjelfejtőkkel igyekezett jobb kapcsolatot kialakítani, hogy ezzel ellensúlyozza a britek túlsúlyát. Az Amerikai Egyesült Államok kezdetben vonakodott a Kanadával való megegyezéstől, nem alaptalanul: az amerikai atomtitok kiszivárgásához egy kanadai fizikus is hozzájárult, aki két, Montreálból ellopott dúsítotturánium-mintát adott át a szovjet hírszerzésnek.²⁸ Az amerikai fél arra is gyanakodott, hogy a GCHQ minden információt továbbadott a brit–amerikai megegyezésekről.

1946-ban szeptember elseje vasárnapra esett, hétfőn munkaszüneti nap volt, így először szeptember 3-án, kedden érkeztek munkába az újonnan megalakult CBNRC munkatársai, akik valamennyien a Nemzeti Kutatási Tanács (NRC) megalakításával kapták meg az állást.²⁹ A Különleges Elemzőegységet (XU), mint később látni fogjuk,

²⁴ ALDRICH, Richard J.: GCHQ: The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency. London: HarperPress, 2010. p. 95.

²⁵ COX, James: Canada and the Five Eyes Intelligence Community. Strategic Studies Working Group Papers, December 2012. p. 6.

²⁶ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. I. 1.1. fejezet.

²⁷ ALDRICH 2010. p. 94.

²⁸ FISCHER Ferenc: A kétpólusú világ 1945–1989. Tankönyv és atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005. p. 119.

²⁹ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. I. 1.2. fejezet.

háborús időkben hozták létre az NRC égisze alatt, és természetéből adódóan ezt tartották a legjobb helynek a „titkos munka” elvégzésére békeidőben. Az alkalmazottak háttérének sokszínűségét legjobban az igazgató és néhány, a megalakuláskor felvett munkatárs korábbi pályafutásának rövid ismertetése szemlélteti.

A kanadai jelhírszerzés kiemelkedő alakjai

A CBNRC igazgatója a már említett Edward M. Drake alezredes lett, aki a Saskatchewan és a McGill Egyetemeken szerzett villamosmérnöki diplomát. Tanulmányai végeztével a kanadai Northern Electricnél dolgozott az angliai Tyneside-ban. A háború kitörésekor tartalékos tisztként a Királyi Kanadai Jelhírszerzési Erők (Royal Canadian Corps of Signals, RCCS) szolgálatába került. 1940 márciusában Drake főhadnagy csatlakozott az RCCS „kísérleti részlegéhez”.³⁰ Ezt az alegységet az ottawai Rockcliffe-ben hozták létre, hogy elfogjon minden elérhető német (és később olasz) kommunikációt. A szakaszszintű alegység négy műszakban egyenként négy operátorral működött. Az alegység később az 1. számú különleges vezetékek nélküli állomás (Special Wireless Station, SWS) nevet kapta, és 1941 szeptemberében áttelepítették az Ottawa melletti Leitrimbe (ma Ottawa része). 1942-ben létrejött a 2. számú SWS az albertai Grande Prairie-ben és a 3. számú SWS a brit kolumbiai Victoriában.³¹ 1942 júniusában Drake századost az 1. számú SWS parancsnoki beosztásából áthelyezték a Nemzeti Védelmi Parancsnokságra (National Defence Headquarters, NDHQ), ahol előléptették és kinevezték a Katonai Hírszerzési Igazgatóságon (Directorate of Military Intelligence, DMI) belül létrejött új szervezeti elem parancsnokává. Drake őrnagy feladata volt mindhárom SWS tevékenységének ellenőrzése, valamint egy különleges elemzőegység (Discrimination Unit, DU) működtetése az SWS-ektől („elfogó állomások”) kapott elfogott üzenetek („forgalom”) feldolgozása érdekében.³² A főleg rejtjelfejtő tevékenységet végző DU a felállításakor két tisztet és öt altisztet foglalkoztatott, a létszámát 1943-ban öt tisztre és 26 altisztre emelték. Helyileg a Különleges Elemzőegységgel (XU) közösen helyezték el a DU-t az ottawai Laurier Avenue-n.³³

A Kanadai Királyi Haditengerészet (RCN) DU-jában azok kaptak helyet, akik Kanada nyugati partján dolgoztak a japán forgalmon, de nem voltak hajlandók csatlakozni egy közös vagy „egyesített” különleges elemzőegységhez, míg a Kanadai Királyi Légierő (RCAF) DU-ja kezdetleges munkát folytatott Chester Ronning repülő hadnagy irányításával. Végül 1943 augusztusában mindhárom különleges elemzőegységet, valamint egy közös technikai támogató alegységet (Joint Machine Unit, JMU) az ottawai Guigues Street-i iskola legfelső emeletén lévő közös helyiségekbe költöztették szervezeti különállásuk fenntartása mellett.³⁴

Drake – ekkora már – alezredes különleges elemzőegysége volt a csoport messze a legnagyobb és leghatékonyabb komponense.³⁵ Végül 1945. augusztus

³⁰ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. I. 1.3. fejezet.

³¹ Uo. Vol. I. 1.3. fejezet.

³² Uo. Vol. I. 1.3. fejezet.

³³ Uo. Vol. I. 1.3. fejezet.

³⁴ Uo. Vol. I. 1.3. fejezet.

³⁵ Uo. Vol. I. 1.3. fejezet.

1-jén alakult meg az Egyesített Különleges Elemzőegység (Joint Discrimination Unit, JDU) Drake alezredes vezetésével, amely magában foglalta a három haderőnem különleges elemzőegységét, a technikai támogató alegységet, valamint egy kommunikációs és rejtjelező irodát.³⁶ A JDU-t 1946. július 1-jével ideiglenesen a Nemzeti Kutatási Tanács (NRC) alárendeltségébe helyezték Kommunikációs Kutatóközpont (Communications Research Centre, CRC) névvel, majd 1946. szeptember 1-jén kapta a BNRC nevet, és összes alkalmazottját áthelyezték a Nemzeti Kutatási Tanács alá.³⁷ Ennek az intézménynek lett tehát E. M. Drake az alapító igazgatója, immár civilként.

Geoffrey E. Evans alezredes a brit szárazföldi csapatoknál szolgált a GC&CS-ben, a Bletchley Parkban, az Egyesült Királyságban. A brit jelhírszerzési hatóság három évre „adta kölcsönbe” Kanadának, hogy segítse Edward Drake-et az általa vezetett szervezetek szakmai irányelveinek kidolgozásában.³⁸ 1946 közepén érkezett Ottawába, és szeptemberben civilként a CBNRC igazgatóhelyettese lett.³⁹ Evans elsősorban a napi rejtjelfejtő és jelentőtevékenységért volt felelős. M. R. (Mary) Oliver adminisztratív asszisztens lett, ezt a pozíciót 1942 júliusa óta a Különleges Elemzőegységben is betöltötte.⁴⁰

E. R. (Earl) Hope, a Kanadai Királyi Haditengerészeti Önkéntes Tartalékerő (RCNVR) őrnagya haditengerészeti pályafutását adatszerzőként kezdte Brit Kolumbiában. 1941-ben érkezett az ottawai haditengerészeti központba, ahol német tengeralattjárók helymeghatározásán dolgozott, Japán nyelvtudása miatt azonban 1942-ben a japán forgalom feldolgozására irányították át, és az év júliusában a Különleges Elemzőegységhez helyezték, ahol a japán diplomáciai szekciót vezette. A CBNRC-ben a jelhírszerzési munka vezetésével bízták meg.⁴¹

C. N. (Chuck) Hellyert, aki szintén az RCNVR tisztje volt, 1943 szeptemberében szolgálatba állították, és civil munkahelyéről, az IBM vállalatától a Guigues Street-i technikai támogató alegység élére helyezték századosi rendfokozatban. 1946-ban őrnagyként leszerelt, majd civilként folytatta a CBNRC technikai támogató alegységének irányítását.⁴² N. K. (Kevin) O'Neill és J. D. (John) Manson őrnagyok brit összekötő tisztként a GC&CS-nek dolgoztak az Amerika Egyesült Államok hadseregének jelhírszerző ügynökségénél Washingtonban, mielőtt Drake és Evans kriptóanalitikai, illetve forgalomelemző munkára alkalmazta őket a CBNRC-ben. Később O'Neill vette át Evanstól a napi rejtjelfejtő és jelentőtevékenység vezetését, amikor utóbbi 1949-ben visszatért az Egyesült Királyságba.⁴³ Manson 1952-ben váratlanul elhunyt.

R. S. (Mac) McLarent 1941 júniusában a Kanadai Királyi Lovasrendőrségtől rendelték a Különleges Elemzőegységhez. Kriptóanalitikusként német és francia

³⁶ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. I. 1.3. fejezet.

³⁷ Uo. Vol. I. 1.3. fejezet.

³⁸ Uo. Vol. I. 1.4. fejezet.

³⁹ Uo. Vol. I. 1.4. fejezet.

⁴⁰ Uo. Vol. I. 1.4. fejezet.

⁴¹ Uo. Vol. I. 1.4. fejezet.

⁴² Uo. Vol. I. 1.4. fejezet.

⁴³ Uo. Vol. I. 1.4. fejezet.

rejtjelezési rendszereken dolgozott az XU-ban, mígnem Drake alezredes 1945 augusztusában a megalakuló JDU-ban a japán katonai rendszerekkel foglalkozó rejtjelfejtő csoport élére helyezte.⁴⁴ A háború befejezése után nagy szerepe volt a kriptóanalízis képzésének fenntartásában, amit a CBNRC megalakulásáig folytatott. 1950 februárjában a CBNRC első összekötő tisztje lett Washingtonban, míg az Egyesült Királyságban ezt a pozíciót Mary Oliver foglalta el 1949 februárjában.⁴⁵

A Különleges Elemzőegység (Examination Unit, XU)

1940 elején a Külügyminisztériumban dolgozó T. A. (Tommy) Stone lett a gazdasági hadviselés kanadai vonatkozásainak felelőse, amely magában foglalta a cenzúraszervezettől és bármely más elérhető hírszerzési forrásból származó információszerezést.⁴⁶ Franciaország 1940 júniusi bukása után a Külügyminisztérium másolatokat kapott a Vichy-kormány és Franciaország ottawai kirendeltsége közötti rejtjelezett forgalomról. Mivel azonban nem rendelkeztek képességgel az alkalmazott rejtjelezés megfejtésére, ezt a forgalmat a brit War Office-nak küldték megfejtésre (amely valószínűleg a Bletchley Park-i GC&CS-hez továbbította), és onnan kapták vissza a rejtjeltáviratokból kinyert információkat. 1941 elején a War Office jelezte, hogy számára és a Külügyminisztériumnak is sokat segítené, ha intézkednének arról, hogy a rejtjeltáviratok megfejtése inkább Kanadában történjen.⁴⁷ Közben, 1940 novemberében Drake százados Washingtonban találkozott Joseph O. Mauborgne vezérőrnaggyal, az amerikai szárazföldi csapatok jelhírszerzési főtisztjével (CSO), aki többek között javasolta egy rejtjelfejtő szakasz felállítását a Királyi Kanadai Jelhírszerzési Erőknél (RCCS). Amikor azonban Drake százados továbbította ezt a javaslatot az előljáróinak, azok úgy döntöttek, hogy nem javasolják „rejtjelezési részleg” létrehozását Kanadában.⁴⁸ Drake százados nem akarta ezt ennyiben hagyni, ezért 1941 elején ő és Herbert Little főhadnagy, aki a Haditengerészeti Hírszerzési Igazgatóságot (Directorate of Naval Intelligence, DNI) képviselte, összefogtak Tommy Stone-nal, és felvetették egy olyan kanadai kriptográfiai egység létrehozását, amelyet a Külügyminisztérium „szponzorálna”.⁴⁹ Stone és felettese, Norman Robertson nagyon elhivatottak voltak, különösen a War Office a francia rejtjelekkel kapcsolatos javaslata miatt, hiszen az a nemzeti rejtjelfejtő képesség megteremtését jelentette. Robertson javasolta, hogy az új jelhírszerző egységet a Nemzeti Kutatási Tanácsnál (NRC) helyezték el.⁵⁰

Dr. C. J. Mackenzie, az NRC akkori megbízott elnöke nem volt hajlandó megfontolni egy ilyen javaslatot, főleg azért, mert az NRC nem sokkal korábban kapott 200 000 (kanadai) dollár magánjellegű hozzájárulást a „háborús erőfeszítéshez”, amely „Banting Alap” néven vált ismertté. Mackenzie a Torontói Egyetem két vezető matematikusát, Dr. Gilbert de B. Robinsont és Dr. H. S. M.

⁴⁴ O'NEILL-HUGHES 1987. Vol. I. 1.4. fejezet.

⁴⁵ Uo. Vol. I. 1.4. fejezet.

⁴⁶ Uo. Vol. I. 1.5. fejezet.

⁴⁷ Uo. Vol. I. 1.5. fejezet.

⁴⁸ Uo. Vol. I. 1.5. fejezet.

⁴⁹ Uo. Vol. I. 1.5. fejezet.

⁵⁰ Uo. Vol. I. 1.5. fejezet.

Coxetert⁵¹ kérte fel, hogy 1941 áprilisában Washingtonba utazzanak, és ott megvizsgálják, hogy az Amerikai Egyesült Államok milyen segítséget tudna nyújtani egy kanadai kriptográfiai egység felállítására esetén.⁵² A két matematikus Mauborgne tábornokkal találkozott, akit kissé meglepett, hogy ismét felvetődött a téma, hiszen Drake százados előző látogatása eredményeként már összeállított néhány szervezeti diagramot és kriptográfiai képzési anyagokat a kanadai haderő részére. Ettől függetlenül nagyon segítőkész volt, és azt ajánlotta a kanadaiaknak, hogy forduljanak Herbert O. Yardley őrnagyhoz, a „Fekete Szoba” néven emlegetett amerikai rejtjelfejtő szervezet egykori vezetőjéhez, és kérjék támogatását a kanadai kriptográfiai egység elindításához. Ez így is történt, és 1941. május 12-én egy tárcaközi bizottság jóváhagyta a kriptográfiai egység létrehozását Ottawában – Yardley őrnagy vezetésével, valamint az NRC finanszírozásával és irányításával. Az új szervezet a Különleges Elemzőegység (Examination Unit, XU) nevet kapta, irányelveit és működését pedig a Külügyminisztérium ellenőrizte.⁵³

A Különleges Elemzőegység 1941. június 9-én jött létre, helyileg az NRC ottawai Montreal Roadon található új repüléstechnikai laboratóriumának két helyiségében. Vezetőjét, Yardley őrnagyot a keresztnéven, Herbert Osbornként ismerték, asszisztensét, Ramsaier-t (későbbi feleségét) magával hozta Washingtonból.⁵⁴ Dr. Gilbert Robinson továbbra is alkalmazásban maradt, és – mint fentebb említettük – R. S. McLarent is átrendelték a Kanadai Királyi Lovasrendőrségtől. A többi alkalmazottat főként a Torontói Egyetemről toborozták. A Vichy-féle francia rejtjelanyagokon kívül német ügynökök forgalmán, illetve kis mennyiségű, ismeretlen származású anyagon dolgoztak. Utóbbiak forrását nem osztották meg velük, csak annyi derül ki számunkra, hogy ezekkel az ismeretlen rejtjelanyagokkal többnyire képzési céllal foglalkoznak.⁵⁵ Később a japán diplomáciai rejtjelanyagokon is elkezdtek dolgozni, 1942 júliusában azért helyezték át ide a fentebb említett Earl Hope őrnagyot a tartalékerőktől.

Gyorsan kiderült azonban, hogy az álnév alatt rejtőzködő Yardley őrnagy az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok számára sem *comme il faut* az amerikai jelhírszerzés kezdeteiről a harmincas évek elején írt és kiadott *A fekete szoba* (The Black Chamber) című könyve miatt.⁵⁶ Egyértelművé vált, hogy egyik ország sem fog együttműködni Kanadával a jelhírszerzésben, amíg Yardley őrnagy ott tartózkodik, az őt ajánló Mauborgne tábornok pedig időközben nyugállományba vonult. Ezért 1941 decemberében, amikor hat hónapos szerződése lejárt, Yardley őrnagy – hangos nemtetszése ellenére – távozni kényszerült az XU éléről.⁵⁷ 1942 januárjában Oliver Strachey, a tapasztalt brit rejtjelfejtő került a megüresedett tisztségbe, aki mellel a neves történész, Lytton Strachey testvére volt. Oliver

⁵¹ Harold Scott MacDonald „Donald” Coxeter (1907–2003) a 20. századi matematika nagy alakja, aki elsősorban a geometriában ért el kiemelkedő eredményeket. Széles körű érdeklődésére és elismertségére jellemző, hogy olyan nagyságokkal dolgozott együtt, mint Hermann Weyl atomfizikus és Maurits Cornelis Escher festőművész.

⁵² O’NEILL–HUGHES 1987. Vol. I. 1.6. fejezet.

⁵³ Uo. Vol. I. 1.6. fejezet.

⁵⁴ Uo. Vol. I. 1.7. fejezet.

⁵⁵ Uo. Vol. I. 1.7. fejezet.

⁵⁶ Uo. Vol. I. 1.7. fejezet.

⁵⁷ Uo. Vol. I. 1.7. fejezet.

Strachey kiválóan alkalmas volt arra, hogy a folyamatosan növekvő Különleges Elemzőegységet átsegítse a kezdeti nehézségeken, de hat hónappal később – 70 éves életkorára tekintettel – távozott. Őt 1942 júliusában F. A. (Tony) Kendrick, egy fiatalabb és energikusabb brit kriptóanalitikus váltotta, aki GC&CS-től érkezett.⁵⁸

A Különleges Elemzőegység napi rejtjelfejtő és jelentőmunkáját 1942 júniusáig Lester B. Pearson, majd Tommy Stone vezette. A rejtjelanyag eredetileg a Közlekedési Minisztérium (Department of Transport, DOT) adatszerző létesítményeiből érkezett, ezt később az Egyesült Királyság által biztosított forgalom egészítette ki.⁵⁹ Érkezett még rejtjelanyag a kanadai haderő 1. számú különleges vezetéki nélküli állomásától, az Amerikai Egyesült Államok adatkábeles cenzúráját ellátó, New York-i székhelyű szervezetétől, valamint a szintén New Yorkban működő Brit Biztonsági Összeköttetés (British Security Coordination, BSC).⁶⁰ Utóbbi a rejtjelanyagok cseréjét biztosító összekötő csatornaként működött a brit fél, illetve a kanadai Különleges Elemzőegység és az Amerikai Egyesült Államok között. A Különleges Elemzőegység nem foglalkozott japán rejtjelforgalommal, mert az a szolgálati üzenetek különválogatása és forgalomelemzésével a szárazföldi csapatok Egyesített Különleges Elemzőegysége foglalkozott.⁶¹

1942 szeptemberében a Külügyminisztérium úgy döntött, hogy érdemes lenne a rejtjeltáviratokból kinyert információkat ütköztetni a más forrásból megszerzett híryanaggal, mielőtt tájékoztatnák a döntéshozókat. Erre a feladatra az XU-n belül létrehoztak egy különleges hírszerzési részleget (Special Intelligence Section, SIS) Dr. Herbert Norman vezetésével, aki nem sokkal korábban költözött haza Japánból.⁶² A Különleges Elemzőegység erőfeszítése 1945-ig elsősorban a hírszerzési tájékoztatók színvonalának javítására irányult. 1944 elejére a személyzet létszáma 45 főre nőtt. Ekkortájt George de T. Glazebrook váltotta Tommy Stone-t, akit a napi rejtjelfejtő munka vezetésére Londonba küldtek.⁶³ 1945 januárjában a SIS-t kivonták a Különleges Elemzőegység alárendeltségéből. 1945 júliusában a francia rejtjelekkel kapcsolatos munka leállt, ezzel az XU 1945. augusztus 1-jén gyakorlatilag megszűnt, több munkatársát a JDU-hoz helyezték át.⁶⁴

Az Egyesített Különleges Elemzőegység (Joint Discrimination Unit, JDU)

Ahogy fentebb említettük, a JDU-t 1945. augusztus 1-jén hozták létre Edward Drake alezredes irányítása alatt. Mielőtt eljutnánk a CBNRC 1946 szeptemberi megalakulásához, érdemes röviden áttekinteni, hogy pontosan milyen szervezeti elemek egyesültek a JDU létrehozásakor. 1939-ben a Kanadai Királyi Haditengerészet volt az első olyan szolgálat, amely jelhírszerzési tevékenységet kezdett Kanadában. Jóllehet a védelmi miniszter már ezt megelőzően, 1938 májusában jóváhagyta a „Háromoldalú Vezetéki Nélküli Hírszerző Szolgálat”

⁵⁸ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. I. 1.7. fejezet.

⁵⁹ Uo. Vol. I. 1.8. fejezet.

⁶⁰ Uo. Vol. I. 1.8. fejezet.

⁶¹ Uo. Vol. I. 1.8. fejezet.

⁶² Uo. Vol. I. 1.8. fejezet.

⁶³ Uo. Vol. I. 1.8. fejezet.

⁶⁴ Uo. Vol. I. 1.8. fejezet.

létrehozását, ezt a rendszert azonban nem vezették be.⁶⁵ 1939 júliusában a kanadai Haditengerészeti Hírszerzés igazgatóját (Director of Naval Intelligence, DNI) a londoni Admirális tájékoztatta az ELINT részét képező rádióiránymérés fontosságáról, és az Operatív Hírszerző Központ (Operational Intelligence Centre, OIC) megszervezéséről. 1939. szeptember 10-én J. M. (Jock) de Marbois őrnagy, aki a Haditengerészeti Szolgálat Jelelemző Osztályánál (Naval Service Signals Division, NSSD) szolgált, megalakította az általa külföldi hírszerzési részlegnek (Foreign Intelligence Section, FIS) nevezett egységet, amely operatív jelhírszerzésre („Y” forgalom), rádióforgalom lehallgatására, valamint tengeralattjárók és felszíni hajók helyzetének rádióirányméréssel történő meghatározására vállalkozott.⁶⁶ Különböző időszakokban a FIS-t Operatív Hírszerző Központnak (OIC), Vezeték Nélküli Távíró Hírszerzési Részlegnek (Wireless Telegraph Intelligence, WTI) és Haditengerészeti Különleges Elemzőegységnek is nevezték.⁶⁷ 1943 júniusában az OIC/FIS-t, amely továbbra is az „Y” munkáért (azaz a rejtjelforgalom lehallgatásáért) felelt de Marbois irányítása alatt, leválasztották a Nemzetbiztonsági Átvilágítási Osztályról (National Security Screening Division, NSSD), amely továbbra is felelős maradt a szükséges (és megfelelő) jelhírszerzési személyzet biztosításáért.⁶⁸ 1944-ben de Marbois gyakran panaszkodott, hogy mivel az amerikai haditengerészet teljes ellenőrzést gyakorolt az amerikai/kanadai csendes-óceáni adatszerzés és az „Y” hálózat felett, így a japán irányú rejtjelfejtésnek nincs jövője a Kanadai Királyi Haditengerészetben. Ezért 1945 áprilisában hivatalosan is kilépett az „Y” bizottságból, amely koordinálta a különböző szolgálatok jelhírszerzési tevékenységét, ezzel a Haditengerészeti Hírszerzés igazgatója és a Jelelemző Osztály igazgatója (Director of the Signals Division, DSD) maradtak a bizottságban a Kanadai Királyi Haditengerészet képviselőiként.⁶⁹ Júniusban de Marbois ennél is továbbment, és kivonta a haditengerészet szinte teljes állományát az (1943 augusztusa óta) közösen elhelyezett rejtjelfejtő egységekből, mielőtt azokat integrálták volna a JDU-ba. Végül 1945. szeptember 10-én a haditengerészet külföldi hírszerzési részlegét leszerelték.⁷⁰

A kanadai szárazföldi csapatok jelhírszerzése egy kis lehallgatószakasszal indult 1939 novemberében, Edward Drake ehhez csatlakozott 1940 márciusában. A kanadai haditengerészetnél az adatfeldolgozás mellett 1925 óta adatszerzés is történt a brit columbiai Esquimaltban, a lehallgatott anyagot a Haditengerészeti Hírszerzési Igazgatóságon (DNI) keresztül küldték át a brit Admirálisához.⁷¹ A szárazföldi jelhírszerző alegység által lehallgatott, többnyire kereskedelmi adásokból származó, többnyire nyílt adatforgalmat a katonai hírszerzés igazgatójának (Director of Military Intelligence, DMI) és a haditengerészeti Operatív Hírszerző Központnak (OIC/FIS) küldték meg. Kanadai részről az OIC dolgozta fel az adatokat 1942. június 12-ig, amikor a szárazföldi csapatoknál is létrehozták az adatfeldolgozó egységet Drake őrnagy irányításával.⁷² Ez az egység kezdte meg a japán katonai és

⁶⁵ O’NEILL–HUGHES 1987. Vol. I. 1.9. fejezet.

⁶⁶ Uo. Vol. I. 1.9. fejezet.

⁶⁷ Uo. Vol. I. 1.9. fejezet.

⁶⁸ Uo. Vol. I. 1.9. fejezet.

⁶⁹ Uo. Vol. I. 1.9. fejezet.

⁷⁰ Uo. Vol. I. 1.9. fejezet.

⁷¹ Uo. Vol. I. 1.10. fejezet.

⁷² Uo. Vol. I. 1.10. fejezet.

légi forgalmi hírközlési rendszerekből kinyert adatok feldolgozását, méghozzá ugyanabban az épületben, mint az XU. Az egység 1943 márciusától rövid ideig a Bank Street egyik irodájában kapott helyet, majd a többi különleges elemzőegységgel együtt 1943 augusztusában a Guigues Streetre költözött.⁷³

A Kanadai Királyi Légierő (RCAF) nagyon későn lépett a jelhírszerzés területére. A japán légi forgalmat 1943-ig a szárazföldi csapatok jelhírszerzése ellenőrizte. 1943 augusztusára, a Guigues Streetre költözés idejére a RCAF kis adatszerző alegegysége szoros együttműködést alakított ki az 1. számú különleges elemzőegységgel (DU). Csúcspontján a haditengerészeti Operatív Hírszerző Központ körülbelül 200 főből állt, a szárazföldi csapatok különleges elemzőegysége 85, a légierő egysége pedig 15 főt foglalkoztatott.⁷⁴ 1945 augusztusában, amikor az Egyesített Különleges Elemzőegység (JDU) megalakult, annak légierős tagjai, akik igen hasznos hozzájárulást nyújtottak, továbbra is a légierő hírszerzésének igazgatója (Director of Air Intelligence, DAI), Stewart ezredes adminisztratív irányítása alatt álltak.⁷⁵

Amint arról már fentebb szó esett, a JDU az XU és a JMU japán részlege, valamint a szárazföldi csapatok és a légierő különleges elemzőegységei bázisán jött létre. Lényegében ez volt az a csoportosulás, amely 1946. július 1-jén Kommunikációs Kutatóközpont (Communications Research Centre, CRC) néven alakult át.⁷⁶ A Nemzeti Kutatási Tanács (NRC) elnöke szeretne volna megtartani a CRC nevet, de tiltakozása ellenére úgy döntöttek, hogy az új szervezetet az NRC Kommunikációs Részlegének keresztelik, nehogy valaki összetévesse egy másik CRC-vel, a Kommunikációs Kutatási Bizottsággal (Communications Research Committee).⁷⁷

A kanadai jelhírszerzés tevékenysége a második világháborúban

Az előző fejezetekben a kanadai jelhírszerző szervezetek létrejöttét és vezéregyéniségeit mutattuk be. Az alábbiakban a CBNRC 1946. szeptemberi megalakulása előtti adatszerzési tevékenység néhány részletkérdésére térünk ki. Mint fentebb említettük, a Kanadai Királyi Haditengerészet 1925 óta a brit Admirális számára végzett adatszerzést Esquimaltban. Amikor a szárazföldi csapatok jelhírszerzése 1939-ben megkezdte a német és 1940-ben az olasz adatforgalom lehallgatását Ottawa körzetében (1. számú SWS), akkor a másolatokat az Egyesült Királyságba is elküldték a New York-i Brit Biztonsági Irányítás (BSC) segítségével, amely William Stephenson („Intrepid”) vezetése alatt működött, többségében kanadai személyzettel, mivel az Amerikai Egyesült Államok még nem volt hadviselő fél.⁷⁸ 1942-ben a kanadai haditengerészet jelhírszerzési erőfeszítése Kanada nyugati partján a japán haditengerészeti és diplomáciai adatforgalomra összpontosított, míg a szárazföldi csapatok a japán szárazföldi csapatok és a légierő anyagait gyűjtötték.⁷⁹

⁷³ O'NEILL-HUGHES 1987. Vol. I. 1.10. fejezet.

⁷⁴ Uo. Vol. I. 1.10. fejezet.

⁷⁵ Uo. Vol. I. 1.10. fejezet.

⁷⁶ Uo. Vol. I. 1.10. fejezet.

⁷⁷ Uo. Vol. I. 1.10. fejezet.

⁷⁸ Uo. Vol. I. 1.11. fejezet.

⁷⁹ Uo. Vol. I. 1.11. fejezet.

1942. április 6. és 17. között háromoldalú, kanadai–brit–amerikai (CANUKUS) konferenciát szerveztek Washingtonban a „rádiós hírszerzésről”, ahol a felek az adatszerzés koordinálásáról és a rejtjelanyagok cseréjéről tárgyaltak. A megegyezés szerint a Kanada által megszerzett – főként japán – anyagokat azok természetétől függően Washingtonba, Londonba vagy mindkét központba továbbítani kellett, arról azonban nem esett szó, hogy Ottawába milyen anyagokat küldenek az Amerikai Egyesült Államokból vagy az Egyesült Királyságból.⁸⁰ A diplomáciai rejtjelforgalmat már a konferencia előtt, majd azt követően is továbbították az XU számára. A konferencia egyik eredményeként több kanadai szervezet közreműködésével létrejött az „Y” Bizottság a kanadai rejtjelfejtő tevékenységek összehangolására. A bizottság elnöke a katonai hírszerzési igazgató (DMI) lett, aki a vezérkari főnökök bizottságának jelentett, a kanadai adatszerzési tevékenységet pedig a Külügyminisztérium és a Közlekedési Minisztérium részvételével koordinálta.⁸¹

A katonai jelhírszerzés tevékenysége azonban elmaradt a Közlekedési Minisztérium (Department of Transport, DOT) rádióosztályának adatszerzésétől.⁸² A békeidőszakban az illegális rádióadások figyelésére felállított rádióiránymérő és -lehallgató létesítményeket a háború kitörése után gyorsan átszervezték, hogy figyelemmel kísérjék a német adásokat, beleértve a rejtjelezett üzeneteket is, majd később monitorozták az olasz, a Vichy-féle francia, valamint a japán kereskedelmi és diplomáciai csatornák adatforgalmát is. 1939-ben a Közlekedési Minisztériumnak már voltak állomásai Ottawában (amelyek 1939. szeptember 1-jétől folyamatosan figyelték a német adásokat), valamint a manitobai Forrestben (később Winnipegbe költözött) és a brit columbiai Vancouverben. 1939 végére az ontariói Strathburn, az új-brunswicki Shediac és a szintén új-brunswicki Louisbourg állomásai is csatlakoztak a háborús lehallgatási erőfeszítésekhez, emellett két új (közlekedési minisztériumi) állomás épült az új-brunswicki Hartlen Pointban és a brit columbiai Gordon Headben.⁸³ A haditengerészet nagy hasznélvezője volt az állomások iránymérő és lehallgató tevékenységének. A Közlekedési Minisztérium szolgálatában a háború végére 250 adatszerző állt, akik 50 lehallgatóberendezést működtettek.⁸⁴

Kanada és az amerikai–brit együttműködés

Az Amerikai Egyesült Államok már 1940 szeptemberében kijelölte saját képviselőjét a „brit műszaki missziókkal” és a „Brit Birodalom egyéb képviselőivel” zajló, jelhírszerzéssel szerzett információk cseréjének irányítására. A tevékenységet vezérkarifőnök-helyettesi (Assistant Chief of Staff, ACOS) szinten menedzselték.⁸⁵ 1941 elején a G-2 gondoskodott a japán rejtjelek megfejtési módszere, valamint a kivitelezéshez szükséges analóg célgépek átadásáról az Egyesült Királyságnak, cserébe később információkat kaptak a britektől a német Enigma rejtjelező berendezésről. Bár a britek mellett a kanadaiak is folyamatosan gyűjtötték a japán rejtjelanyagot, Sherman A. Miles vezérezredes Pearl Harborról tett tanúvallomása alapján a kanadaiaknak nem adták át a rejtjelezett üzenetek megfejtéséhez szükséges

⁸⁰ O’NEILL–HUGHES 1987. Vol. I. 1.11. fejezet.

⁸¹ Uo. Vol. I. 1.11. fejezet.

⁸² Uo. Vol. I. 1.12. fejezet.

⁸³ Uo. Vol. I. 1.12. fejezet.

⁸⁴ Uo. Vol. I. 1.12. fejezet.

⁸⁵ Uo. Vol. III. 11.6. fejezet..

tudást.⁸⁶

A kanadai jelhírszerzők – elsősorban Edward Drake, ekkor még százados – már a háború folyamán is próbálkoztak szorosabb amerikai–kanadai együttműködés kialakításával. 1940 novemberében a G-2 segítségével a kanadai katonai attasénak sikerült tető alá hozni egy találkozót Drake és a washingtoni jelhírszerzési főtiszt (CSO), Mauborgne vezérőrnagy között. Mauborgne vezérőrnagy jelentése alapján Drake információkat kért a rejtjelelemzési módszerekről, felvetette egy kanadai rejtjelelemző szakasz felállítását. Drake javasolta továbbá kanadai adatszerző alegység megszervezését és felszerelését – amelyet később aztán az Egyesült Királyságba küldenének –, adatszerzési és adatfeldolgozási együttműködési megállapodást az amerikai megfigyelő szervekkel, valamint érdeklődött az amerikai rádióamatőrök eredményei iránt.⁸⁷ Drake felvetette egy amerikai adatszerző állomás meglátogatását is, amelyet Mauborgne kénytelen volt visszautasítani addig, amíg a Hadügyminisztérium döntést nem hozott a britekkel és a kanadaiakkal való jelhírszerzési anyagcseréről. A Szövetségi Kommunikációs Bizottság (Federal Communications Commission, FCC) baltimore-i adatszerző állomására sikerült megszerveznie Drake százados látogatását, aki az FCC egyik gépkocsira települt mobil adatszerző alegységét figyelhette meg munka közben.⁸⁸

Ahogy korábban említettük, 1941 áprilisában Drake újabb látogatást tett az amerikaiaknál, és ennek eredményeként került Yardley őrnagy Kanadába, ami nemcsak a brit, de az amerikai kapcsolatok időleges lehülését is maga után vonta. A brit GC&CS igazgatója 1941-es washingtoni látogatása során kijelentette, hogy amíg Yardley Kanadában tartózkodik, addig biztosan nem kerülhet sor mélyebb brit–kanadai jelhírszerzési együttműködésre. Yardley helyére 1942 elején brit GC&CS-tiszt érkezett, ez valóban a brit–kanadai kapcsolatok javulásához vezetett.⁸⁹

A kanadai jelhírszerzés, a brit GC&CS és az amerikai szárazföldi csapatok Jelhírszerző Szolgálat (Signal Intelligence Service, SIS)⁹⁰ közötti együttműködés Yardley távozásával rohamos fejlődésnek indult. A három szervezet között a New York-i székhelyű Brit Biztonsági Összeköttetés (British Security Coordination, BSC) közvetített, William Stephenson vezetésével.⁹¹ 1942 januárjában a Vichy-féle Franciaországból és Japánból szerzett jelhírszerzési anyagot a BSC-n keresztül már Ottawába is elküldték a brit és az amerikai partnerek. A kanadai XU is küldött anyagokat az Amerikai Egyesült Államoknak, ezek jellegét azonban homály fedi. (Az elérhető dokumentum nem titkolja ugyan a tényt, hogy Kanada is küldött anyagot a SIS-nek, a mondat második felét – amely azt taglalná, hogy többek között mi került

⁸⁶ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.6 fejezet.

⁸⁷ Uo. Vol. III. 11.7. fejezet.

⁸⁸ Uo. Vol. III. 11.7. fejezet.

⁸⁹ Uo. Vol. III. 11.8. fejezet.

⁹⁰ A SIS magában foglalta a hadsereg Jelbiztonsági Ügynökségét (Signal Security Agency, SSA) és annak elfogó állomásait; a Pearl Harbor elleni támadás időpontjában (1941. december 7.) 330 főt foglalkoztatott: 180 személy Washingtonban, 150 fő pedig a terepen dolgozott. A Japán feletti győzelem napjára (1945. augusztus 15.) a személyzet létszáma meghaladta a tízezer főt: közülük 7848 fő dolgozott Arlington Hallban és 2523 fő terepen. O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.10 fejezet.

⁹¹ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.10. fejezet.

átadásra – a forrásból kitörölték.)⁹²

Stephenson 1942 februárjában konferenciát hívott össze New Yorkba, ahol tekintélyes kanadai delegáció jelent meg: Lester Pearson a Külügyminisztériumtól (Kanada későbbi külügyminisztere, majd miniszterelnöke); Murray ezredes, a Katonai Hírszerzés Igazgatója (DMI); Oliver Strachey, az XU új igazgatója; Drake százados; végül, de nem utolsósorban Stratton alezredes a kanadai szárazföldi jelhírszerzéstől, akit a britek delegáltak.⁹³ A konferencia elsődleges célja a jelhírszerzési anyagok cseréjére szolgáló biztonságos kommunikációs csatornák rendszeresítése volt. A kitűzött célt sikerült is elérni: 1942 áprilisában a New York-i BSC és Ottawa között létrehoztak egy csatornát, amelynek titkosítására az amerikai Telekrypton mechanikus rejtjelező berendezést alkalmazták.⁹⁴

A CANUSA-egyezmény létrejöttének körülményei

A korábban említett, 1942. április 6. és 17. közötti háromoldalú, Washingtonban tartott CANUKUS-konferencia jelentette az Amerikai Egyesült Államok számára a Kanadával folytatott jelhírszerzési együttműködés kezdetét, mintegy „adalékként” az amerikai–brit együttműködés mellé.⁹⁵ Kanadával azonban csak informális egyezség született a közös munkáról, ellentétben az amerikai–brit együttműködéssel, amelyet a BRUSA-egyezmény keretében hivatalos formába öntöttek. Kanada egyetlen amerikai–brit dokumentumban sem szerepelt, nagy valószínűséggel azért, mert az Egyesült Királyság ekkor még a saját, illetve amerikai szemszögből nézve is olyan pozícióból tárgyalt, amely magába foglalta a Brit Nemzetközösség (benne tehát Kanada) érdekeit is. (Az Egyesült Királyság eme pozíciója a már említett, 1946. február–márciusban a nemzetközösségi tagok számára szervezett jelhírszerzési konferencián is jól megmutatkozik.)⁹⁶ 1944-ben a britek a háború utánra is megpróbálták bebiztosítani magukat Kanadában, ugyanis az országba látogató Sir Edward Travis, a Bletchley Park vezetője azt ajánlotta a kanadai félnek, hogy saját jelhírszerzés létrehozása helyett végezzenek adatszerzést az Egyesült Királyság részére.⁹⁷

A háború folyamán több bilaterális, háromoldalú és multilaterális, formális és informális jelhírszerzési megbeszélésre került sor, de a résztvevők nevét és az egyeztetések témáját törölték a hozzáférhető forrásból.⁹⁸ Két kulcsfigura maradt a törölt szövegrészből: Douglas „*MacArthur vezérezredes parancsa*”, valamint Patrick „*Marr-Johnson ezredes vezetésével*”.⁹⁹ Az anyagból kihúzott találkozók között biztosan volt egy kanadai–amerikai megbeszélés, amelyen Corderman dandártábornok elnökölt az amerikai SSA képviseletében, Kanada érdekeit pedig a DU részéről Drake őrnagy, az XU részéről pedig Kendrick igazgató képviselte. A forrás egy későbbi, 1944 márciusában tartott washingtoni konferenciára ehhez a

⁹² O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.10. fejezet.

⁹³ Uo. Vol. III. 11.10. fejezet.

⁹⁴ Uo. Vol. III. 11.10. fejezet.

⁹⁵ Uo. Vol. III. 11.11. fejezet.

⁹⁶ Uo. Vol. III. 11.11. fejezet.

⁹⁷ Uo. Vol. III. 11.11. fejezet.

⁹⁸ Uo. Vol. III. 11.11. fejezet.

⁹⁹ Uo. Vol. III. 11.12. fejezet.

találkozóhoz „használóként” hivatkozik. A márciusi találkozón a japán üzenetek problémájáról beszéltek, majd novemberben már arról tárgyaltak, hogy az amerikai lefedettség hogyan lehetne még hasznosabb a kanadai jelhírszerzési anyag feldolgozása során.¹⁰⁰ A forrás egy harmadik kanadai–amerikai konferenciát is említ, amelyen az XU új igazgatója, Gilbert Robinson (aki Kendricket váltotta ebben a pozícióban) utazott Rowlett ezredeshez (SSA), hogy tárgyalásokat folytassanak valamiről, amit töröltek. Az viszont megmaradt a szövegből, hogy „1945. július 31-én feloszlatták”.¹⁰¹

Ezek a találkozók soha nem kerültek szóba a haditengerészeti jelhírszerzés, annak ellenére, hogy John Redman tengernagy (az OP-20-G képviselőjében) és Sir Edward Travis (GC&CS) 1944. október 23-án aláírtak egy, a japán haditengerészeti jelhírszerzésre vonatkozó amerikai–brit együttműködési megállapodást. Az amerikai haditengerészet inkább közvetlenül a szövetséges haditengerészetekkel állt kapcsolatban, nem pedig az egyes nemzetek jelhírszerző hatóságaival, míg a briteknél az együttműködést segítette, hogy a GC&CS igazgatója, E. Travis korábban a brit haditengerészet alezredese volt. Amikor Worth százados, a Kanadai Kiegészítő Rádiótevékenységek (Supplementary Radio Activities, DSRA) igazgatója 1945 szeptemberében az OP-20-G-hez fordult a háború utáni jelhírszerzési együttműködés kérdésében, azt válaszolták neki, hogy az amerikai haditengerészet nem tud ilyen kérdéseket megvitatni, amíg a magas szintű nemzeti hatóságok döntést nem hoznak.¹⁰²

A második világháború folyamán elindult amerikai–kanadai együttműködés az UKUSA-egyezményen is nyomot hagyott. A szerződés 6. cikkelye szabályozta a brit domíniumok hírszerző szervezeteivel való együttműködést, ebben azonban Kanada többször is kivételként szerepelt. A 6/c paragrafus például kimondja, hogy a „*STANCIB nem lép együttműködésre egy domíniumi ügynökséggel sem a kanadaiakon kívül (...)*”, míg a 6/d úgy szól: „*Kanadát illetően a STANCIB nem tesz intézkedéseket egyik ottani ügynökséggel sem anélkül, hogy előbb megismerné a London SIGINT Board véleményét*”.¹⁰³ Az egyezménynek a megszerzett információk cseréjéről szóló része kimondja, hogy míg a legtöbb brit birodalmi és domíniumi címzett csak a London SIGINT Board engedélyével kaphatta meg a titkos anyagokat, addig Kanada brit vagy amerikai engedély alapján is.¹⁰⁴

A CANUSA-egyezményt előkészítő egyeztetések

Az UKUSA-tól független CANUSA-egyezmény előkészítése már az előbbi elfogadásakor megkezdődött. Az USCIB számára készítettek egy szövegtervezetet, amelyet azonban a tagok 1947. március végéig sem hagytak jóvá. Ekkor a közös műveletek koordinátora (CJO) az USCIB képviselőjében tárgyalásokat kezdeményezett Tommy Stone Washingtonban működő kanadai ideiglenes ügyvivővel arról, hogy mikor lenne szükséges értesíteni a London SIGINT Boardot a közelgő CANUSA-megállapodásról, egyben meghívta a kanadai képviselőket

¹⁰⁰ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.12. fejezet.

¹⁰¹ Uo. Vol. III. 11.12. fejezet.

¹⁰² Uo. Vol. III. 11.12. fejezet.

¹⁰³ TNA: HW80/4 p. 5.

¹⁰⁴ TNA: HW80/4 p. 6.

Washingtonba, hogy megvitassák az USCIB által jóváhagyott tervezetet.¹⁰⁵

Ez a fejlemény nagy aggodalmat keltett Kanadában, ezért meghívásukra 1947 májusában Hastings százados, a Londoni Jelhírszerzési Központ (London Signal Intelligence Centre, LSIC) képviselője Ottawába és Washingtonba is ellátogatott.¹⁰⁶ Ottawából értesítette Sir Edward Travist az USCIB kanadai közeledéséről, valamint arról a javaslatról, amely szerint mindkét félnek egyidejűleg kellene értesíteni a London SIGINT Boardot a tárgyalások megkezdése előtt.¹⁰⁷ Azt is megemlítette, hogy az amerikai javaslat aggodalmat váltott ki a kanadaiak körében, akik feltehetőleg előzetes megbeszéléseket javasolnak majd Washingtonban, ahol Hastings százados megjelenésére is számítanak.¹⁰⁸

Hastings százados jelenléte meghiúsult, hiába kérvényezte ugyanis május 22-én, hogy jelen lehessen az amerikai–kanadai tárgyalásokon, Wenger százados, a washingtoni közös műveletek koordinátora (CJO) elutasította a kérvényét. Tommy Stone június 2-án telefonon kereste fel a közös műveleti koordinátort és javasolta, hogy a briteket hivatalosan értesítsék az amerikai–kanadai tárgyalások megkezdéséről, valamint küldjék el nekik a tervezett CANUSA-megállapodás másolatát.¹⁰⁹ Hozzátette: bár a kanadaiak ismerik az UKUSA-egyezmény rájuk is vonatkozó záradékait, hivatalosan sosem kaptak másolatot a megállapodásról, és kérvényezik, hogy egy példányt juttassanak el hozzájuk. A koordinátor elfogadta Stone javaslatát a britek előzetes értesítéséről, így június 26-án levélben tájékoztatta Marr-Johnson ezredest a London SIGINT Boardnál az amerikai–kanadai tárgyalások megkezdéséről. Stone ismételten megemlítette, hogy a kanadaiakat illendő lenne ellátni egy példánnyal az UKUSA-egyezményből, máskülönben igen nehéz dolguk lesz a CANUSA-egyezmény megtárgyalásakor.¹¹⁰

Az informális egyezkedések utolsó lépése egy G. G. Crean CRC-elnök által július 2-ára datált levél volt, amelyben megismételte az UKUSA-egyezmény Kanada részére megküldésének szükségességét, valamint felajánlotta a CANUSA-egyezmény előzetes tervezetének elküldését a London SIGINT Board számára.¹¹¹ Crean javasolta, hogy a hivatalos tárgyalásokat az USCIB már közvetlenül a CRC-vel folytassa, a kanadai képviselőt közvetítése nélkül.¹¹² Wenger százados, a közös műveletek koordinátora július 9-én kelt válaszelevelében kijelentette, hogy a CANUSA-tervezet London SIGINT Boardnak való elküldésének javaslatát, valamint az UKUSA-egyezmény hivatalos másolatára vonatkozó kérvények ügyét először az USCIB-nál kellene véleményezni, ugyanakkor hozzájárult, hogy a formális tárgyalásokra már közvetlenül az USCIB és a CRC között kerüljön sor.¹¹³ Az USCIB vezetősége július 10-én ült össze, hogy a kanadai kérésekről tárgyaljanak, és meg is egyeztek egy válaszelevelben, amelyet Wenger százados július 17-én küldött el Creannek. Sajnos

¹⁰⁵ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.36. fejezet.

¹⁰⁶ Uo. Vol. III. 11.36. fejezet.

¹⁰⁷ Uo. Vol. III. 11.36. fejezet.

¹⁰⁸ Uo. Vol. III. 11.36. fejezet.

¹⁰⁹ Uo. Vol. III. 11.36. fejezet.

¹¹⁰ Uo. Vol. III. 11.36. fejezet.

¹¹¹ Uo. Vol. III. 11.36. fejezet.

¹¹² Uo. Vol. III. 11.36. fejezet.

¹¹³ Uo. Vol. III. 11.36. fejezet.

ennek a válasznak a tartalmát homály fedi, azt azonban tudjuk, hogy a kanadaiak ekkor nem kapták meg az UKUSA-egyezmény másolatát, amire csak késő ősszel került sor. Nem tudjuk viszont, hogy a CANUSA tervezetét ekkor elküldték-e a London SIGINT Board részére.¹¹⁴

A körülményes levélváltások jól mutatják, hogy milyen nehéz utat kellett bejárnia Kanadának, mire végül 1949 májusában sikerült egyezsége jutnia az Amerikai Egyesült Államokkal. O'Neill és Hughes úgy vélik, hogy a megegyezést akadályozó tényezők között személyes eredetűek is voltak. Wenger százados számára úgy tűnt, hogy Crean folyamatosan olyan témákat feszeget, amelyek súrolják a legalitás határát, míg Crean szerint Wenger (aki talán az USCIB összes tagjának véleményét képviselte) indokolatlanul szurkálódó stílusra váltott, valahányszor a britek bevonása került szóba.¹¹⁵ Úgy tűnik, hogy az amerikai fél sokkal inkább ragaszkodott a jelhírszerzési együttműködések hivatalossá tételéhez, mint a kanadai. Az Amerikai Egyesült Államok számára kedvező helyzetet teremtett volna, ha a jelhírszerzést is az amerikai–kanadai Állandó Közös Védelmi Tanács (Permanent Joint Board on Defense, PJBD) égisze alá rendelik. A PJBD 1947. február 26-án kihirdetett ajánlásait ugyanis az amerikai elnök is jóváhagyta, és annak 34. cikkelye szerint „a két kormány nemzeti politikájára való tekintettel a katonai információk szabad és átfogó cseréjéről legyen szó, amennyiben az érinti a két ország biztonságát, és amelynek megosztására (forgalmazására) a származási ország által meghatározott korlátozások vonatkoznak.”¹¹⁶ Az elnöki jóváhagyásnak nagy szerepe volt az amerikai álláspontban: mivel az UKUSA-egyezmény is az elnök jóváhagyásával született meg, úgy érezték, hogy a CANUSA-t is elnöki hozzájárulással kellene létrehozni. Ez az elképzelés szöges ellentétben állt a kanadai jelhírszerzés szándékával. Kanada sem az Amerikai Egyesült Államokkal, sem az Egyesült Királysággal nem kívánt hivatalos, kormányközi megállapodásra lépni ezen a területen, attól féltek ugyanis, hogy egy ilyen egyezmény nemcsak a kanadai jelhírszerzést, hanem az ország amerikai és brit irányú együttműködését is kompromittálná.¹¹⁷ A fentiekre tekintettel a kanadaiak elkezdték tudatosan lassítani a tárgyalások folyamatát, és inkább informális csatornákra terelni azokat.

Egy döntő fontosságú amerikai–kanadai tárgyalás

1947 augusztusában Crean informális megbeszéléseket javasolt a közös műveletek koordinátorával Washingtonban, amivel szeptemberben Wenger százados is egyetértett, így Crean és Drake októberben Washingtonba látogattak néhány kérdés informális megvitatására.¹¹⁸ A közös műveletek koordinátorának jelentéséből kiderült, hogy a találkozó után két alapvető probléma is megoldatlan maradt: egyrészt annak a kérdése, hogy amerikai részről milyen anyagmegosztási politikát folytatnának Kanada esetében, másrészt az, hogy Kanada hajlandó lenne-e hivatalos jelhírszerzési együttműködést kötni az Amerikai Egyesült Államokkal.¹¹⁹ Wenger ekkor ismerte fel, hogy korábban is pontosan ezzel a két kérdéssel volt probléma. Crean szeptemberben

¹¹⁴ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.37. fejezet.

¹¹⁵ Uo. Vol. III. 11.38. fejezet.

¹¹⁶ Uo. Vol. III. 11.38. fejezet.

¹¹⁷ Uo. Vol. III. 11.38. fejezet.

¹¹⁸ Uo. Vol. III. 11.39. fejezet.

¹¹⁹ Uo. Vol. III. 11.39. fejezet.

teljes felhatalmazást kapott a CRC-től, hogy megtegye a szükséges lépéseket az amerikai jelhírszerzési anyagok megszerzése felé.

Crean a Wengerrel folytatott megbeszélésen elmondta, hogy az egész kanadai jelhírszerzést a megszüntetés veszélye fenyegeti, amennyiben nem tud valamilyen eredményt felmutatni a nagy befektetés ellenértékeként, és az amerikai féltől kért jelhírszerzési anyagok épp egy ilyen eredményt jelentettek volna. Wenger közölte a kanadai féllel, hogy az USCIB valószínűleg az „amit feltétlenül tudniuk kell” alapon („need-to-know basis”) döntene az amerikai anyagok megosztásáról, hiszen azt minden esetben korlátozzák, az adatmegosztás körülményeit azonban mindenképp tisztáznák a CANUSA-tárgyalások folyamán.¹²⁰ Crean szerint viszont az „amit feltétlenül tudniuk kell” csak egyénekre vonatkoztatható, nem pedig nemzetekre, például Kanadára. Ugyanis utóbbi esetében a nemzetnek kell eldöntenie, hogy mely információkra van szüksége, ezt pedig csak úgy tudja megtenni, ha a teljes amerikai jelhírszerzési anyag elérhető a számára.¹²¹ Crean ennek gyakorlati megvalósítását egy Washingtonba küldendő kanadai összekötő tisztben látta, aki teljes hozzáféréssel rendelkezne az amerikai anyagokhoz, és maga válogathatná ki, hogy azok közül mi az, amelyre Kanadának is szüksége lehet.

Wenger százados ekkor felhívta Crean figyelmét a nemzetközösségi tagok számára rendezett jelhírszerzési konferencia ajánlásainak egyik cikkelyére (ezt a forrásszövegből törölték), majd elmondta, azt a cikkely aligha lehetne olyan nézőpontból értelmezni, hogy az Egyesült Királyság az összes jelhírszerzési anyagát megossza Kanadával, amint azt az UKUSA-egyezmény garantálja az amerikaiaknak. Amikor Crean azzal érvelt, hogy az UKUSA lehetővé teszi az USCIB-nak, hogy bármit továbbítson a kanadaiaknak (az egyezmény már idézett pontja alapján ez valóban így volt), Wenger azzal vágott vissza, hogy az UKUSA értelmében a London SIGINT Board véleményét is ki kell kérniük a Kanadával való megegyezések érvényre juttatása előtt (ami szintén így volt).¹²²

A beszélgetés ezután ismét a hivatalos tárgyalások felé terelődött, ami alapkövetelmény volt amerikai részről. A tárgyalásoknak mindenképpen az USCIB és a CRC képviselői között kellett lefolynia, ez az út vezethetett a CANUSA-egyezmény aláírásához. Crean továbbra is ragaszkodott az UKUSA-egyezmény megismeréséhez, amit a britek most már valóban el is juttattak Kanadának, hogy ezek alapján tárgyalhassanak a CANUSA szövegezéséről.¹²³ Emellett újabb okokat is kifejtett annak igazolására, hogy Kanada miért nem ragaszkodik egy formális, kormányközi egyezményhez, ezeket azonban Wenger úgy értelmezte, mintha a biztonsági előírások betartásával lenne valami probléma. Javasolta, hogy a CANUSA-megbeszéléseket biztosítékként szolgáló levelezés formájában valósítsák meg, amelyeket minden alkalommal a két jelhírszerző testület igazgatója szignál.

Crean ezt követően arról érdeklődött, hogy valójában milyen okok motiválják az USCIB-ot hivatalos megállapodás megkötésére.¹²⁴ Wenger azt a magyarázatot adta –

¹²⁰ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.39. fejezet.

¹²¹ Uo. Vol. III. 11.39. fejezet.

¹²² Uo. Vol. III. 11.39. fejezet.

¹²³ Uo. Vol. III. 11.40. fejezet.

¹²⁴ Uo. Vol. III. 11.40. fejezet.

mint azt korábban már tárgyaltuk –, hogy az UKUSA-egyezmény különleges jogállást biztosított Kanadának, ennek a státusznak a tisztázására azonban azóta sem került sor. Jól mutatja ezt az a tény is, hogy egy korábbi beszélgetés során Drake ezredes azt mondta: a London SIGINT Board a CB-t Washington kiterjesztésének, míg az USCIB London kiterjesztésének tekintette – mindeközben a CB úgy tekintett magára, mint egy mindkettőtől független szervezet.¹²⁵ Crean ezután elárulta: ő úgy értesült, hogy az USCIB azért ragaszkodott ennyire a hivatalos amerikai–kanadai egyezményhez, mert így akarta brit részre biztosítani Kanada közvetítő szerepét az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság között arra a legrosszabb eshetőségre, ha az UKUSA-egyezményt valamelyik fél akarataból nem hosszabbítanák meg.¹²⁶ Wenger bevallotta, hogy ez a gondolat az amerikai félnél is felmerült, bár nem egy lehetséges amerikai–kanadai megegyezés okaként. A kérdés az UKUSA technikai konferenciáján merült fel, amikor arról tárgyaltak, hogy az amerikai–brit jelhírszerzés adatcseréjét esetleg Kanadán keresztül bonyolítsák le.¹²⁷ Az amerikai–kanadai megbeszélés a formális CANUSA-egyezmény és az amerikai jelhírszerzési anyagok megosztása kérdésével zárult, amely egyelőre megválaszolatlan maradt.

Az egyeztetések végső fázisa és a CANUSA-egyezmény létrejötte

Miután az USCIB átgondolta a felmerült kérdéseket, Wenger 1947. november 10-én kelt levelében tájékoztatta Creant az amerikai döntésről, amely három pontban összefoglalható: 1) az írásos megállapodás elengedhetetlen Kanada pozíciójának tisztázásához; 2) az egyezménynek tartalmaznia kell a PJBD ajánlása 34. cikkelyét (lásd fentebb); végül 3) a jelhírszerzési anyagcserével kapcsolatban Kanada ellenjavaslatokat tehet az egyezmény tervezetének megvitatása során.¹²⁸ Ez a levél, ahogy egy 1948. áprilisi, az USCIB számára készített összefoglaló is megjegyezte, Kanada térfelére passzolta a labdát, ahol egyelőre nem látszott reakció. Az említett összefoglalóból az is kiderült, hogy 1947. december 2-án és 4-én az USCIB és az LSIC igazgatója megbeszéléseket folytattak annak érdekében, hogy tisztázzák az UKUSA-egyezményben megjelenő domíniumok státuszát.¹²⁹ A tárgyalások során az LSIC igazgatója elárulta, hogy Kanada arról tájékoztatta a briteket: megkapta a teljes „státuszjelentést” az Amerikai Egyesült Államoktól. *„A vizsgálatok során kiderült, hogy véletlenül a teljes jelentés eljutott Kanadába. Azonnali lépéseket tettek annak érdekében, hogy az anyag mennyiségét az eredetileg meghatározott arányokra csökkentsék. Ez az intézkedés a kanadaiak tiltakozását (1948. január 13.) váltotta ki, amire a közös műveletek koordinátorától egy kitérő válasz (1948. január 21.) érkezett.”*¹³⁰

Kanada az 1947. decemberi amerikai ajánlatra adott válaszára 1948. májusáig kellett várni. 1948. május 12-én Crean, Drake és Anderson ezredes (DMI) Washingtonban javaslatokat tettek a CANUSA jelhírszerzési egyezmény megállapodásaira a CRC elnökétől az USCIB elnökének küldött levéltervezet formájában. A tervezetet informálisan megvitatták Thomas B. Inglis vezérezredessel,

¹²⁵ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.40. fejezet.

¹²⁶ Uo. Vol. III. 11.40. fejezet.

¹²⁷ Uo. Vol. III. 11.40. fejezet.

¹²⁸ Uo. Vol. III. 11.41. fejezet.

¹²⁹ Uo. Vol. III. 11.41. fejezet.

¹³⁰ Uo. Vol. III. 11.41. fejezet.

az USCIB elnökével és Hayes ezredessel, a közös műveletek akkori koordinátorával is.¹³¹ Másnap az USCIB ülésén megtárgyalták a levéltervezetet, majd utasították Hayes ezredet, hogy a kanadai felekkel egyeztetve fogalmazzon újra bizonyos részeket. Ez május 13-án meg is történt, és az így létrejött informálisan elfogadott változatot visszaküldték az USCIB-nek, emellett CRC/70 néven május 28-án a kanadai bizottság is megvizsgálta azt és jóvá is hagyta.

Az USCIB-nek ugyanakkor volt még néhány módosítási javaslata, amelyeket június 14-én továbbítottak Creannek.¹³² Ezeket a módosításokat – amelyek közül a kanadaiak néhányat elfogadhatatlannak tartottak –, valamint egyes esetekben az ellenjavaslataikat a CRC/78 dokumentumban foglalták össze, amelyet a CRC 1948. július 19-én tárgyal meg és hagyott jóvá. Ezeken a megbeszéléseken egyébként Worth százados, a DSRA igazgatója feltette azt a kérdést, hogy a tárgyalásokat nem miniszterhelyettesi vagy vezérkari főnöki szinten kellene-e lefolytatni ahelyett, hogy a CRC-n keresztül tárgyalnak. Erre Crean azzal válaszolt, hogy a CANUSA-egyezmény teljes egészében az UKUSA mintájára készül, amelyet az LSIB és az USCIB szintjén dolgoztak ki.¹³³ Azt tudjuk azonban, hogy az UKUSA-egyezményt jóváhagyta az amerikai elnök, míg a Nemzetközösségi Konferencia ajánlásait Kanadában hivatalosan egyetlen, a CRC feletti szintet képviselő szervezet vagy személy sem hagyta jóvá, bár a magas rangú tisztviselőket szinte biztosan tájékoztatták róla.

1949. február 9-én a közös műveletek koordinátora azt írta, hogy az USCIB néhány részletmódosítással elfogadta a CRC/78-ban foglalt, levélformátumú egyezménytervezet változatát, és az apróbb változtatásokkal tűzdelt szöveget 1949. április 7-én a CRC is elfogadta. Hayes ezredes szerint Crean azzal magyarázza az ügy eléljük terjesztésének késedelmét, hogy Hayes ezredes levele „*csak most jutott a tudomására*”.¹³⁴

Nehéz megmagyarázni azt a hosszas késlekedést, amely a CRC/78 – ami lényegében a CANUSA végső változatát tartalmazta – CRC általi elfogadása, vagyis 1948. július 19-e után eltelt. A késlekedés okát csak azzal a feltételezéssel magyarázhatjuk, hogy a kanadai hatóságok egy része még mindig lassítani akarta a formális megállapodás létrejöttét.¹³⁵ Innentől azonban felgyorsultak az események. A CRC április 7-én azt javasolta, hogy a CANUSA-tervezetet küldjék el az LSIB-nek véleményezésre, az Amerikai Egyesült Államokat pedig táviratban tájékoztassák erről és a CRC jóváhagyásáról – mindkettő azonnal megtörtént. 1949. május 26-án Crean közölte az USCIB elnökével, hogy az LSIB a május 12-i ülésén „*megállapította, hogy a tervezetben nincsenek olyan pontok, amelyekre megjegyzést kívánna tenni*”.¹³⁶ Ennek megfelelően aláírta és másnap (május 27-én) elküldte azt a levelet, amely a kommunikációs hírszerzési együttműködésről szóló CANUSA-egyezmény lett. Az utolsó lépést Cabell vezérőrnagy 1949. június 29-i keltezésű levele jelentette,

¹³¹ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.42. fejezet.

¹³² Uo. Vol. III. 11.42. fejezet.

¹³³ Uo. Vol. III. 11.42. fejezet.

¹³⁴ Uo. Vol. III. 11.42. fejezet.

¹³⁵ Uo. Vol. III. 11.42. fejezet.

¹³⁶ Uo. Vol. III. 11.42. fejezet.

amelyben az USCIB képviselőjében egyetértését nyilvánította ki.¹³⁷

1949. június végére tehát megszületett az Amerikai Egyesült Államok és Kanada jelhírszerzési együttműködésről szóló egyezménye, amely összesen 18 cikkelyből áll.¹³⁸ A szöveg elején összefoglalják a 18 hónapos tárgyalási folyamatot. Ezt követően rögzítik az adatcsere kereteit, amely szerint a felek a jelhírszerzési módszerekkel, eszközökkel, technikákkal és eljárásokkal kapcsolatos minden információt megosztanak egymással, feltéve, hogy az nem sérti a nemzeti érdekeiket. Kizárják a harmadik féllel folytatott jelhírszerzési együttműködést, kivéve az Egyesült Királyságot. A jelhírszerzési anyagokat a kölcsönösen elfogadott biztonsági politikának megfelelően terjesztik. A szerződés fenntartja a módosítás vagy a felmondás lehetőségét is, valamint intézkedik az összekötő tisztek pozíciójának létrehozásáról és azok kiküldéséről is.

Zárszó

Az 1949-ben kötött CANUSA-egyezményt követően 1953-ban Ausztrália, majd ötödik partnerként Új-Zéland is csatlakozott a napjainkban „Öt Szem” néven ismert jelhírszerző szövetségi rendszerhez.¹³⁹ Az elnevezés a felek között megosztott dokumentumok titkossági besorolásából fakad, amelyet gyakran valamilyen megjegyzéssel, figyelmeztetéssel tovább korlátoztak; ez szabta meg, kinek a „szemei” láthatják az anyagot. Amennyiben egy szigorúan titkos ('TOP SECRET') dokumentumot csak kanadai tisztviselők láthattak, az 'TOP SECRET – CANADIAN EYES ONLY' [szigorúan titkos – csak kanadai szemeknek] besorolást kapott. Azok az anyagok, amelyeket az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság mellett Ausztrália, Kanada és Új-Zéland is láthatott, a 'SECRET-AUS/CAN/NZ/UK/US EYES ONLY' [titkos – csak ausztrál/kanadai/új-zélandi/angol/amerikai szemeknek] besorolással rendelkezett. Mivel az öt országra vonatkozó rövidítés élőbeszédben még így is túl hosszúnak bizonyult, a szövetséges hírszerző személyzet az „Öt Szem” elnevezést vette használatba.¹⁴⁰

IRODALOMJEGYZÉK

ALDRICH, Richard J.: GCHQ: The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency. HarperPress, London, 2010.

BUDIANSKY, Stephen (ford. Montanus és Láng Zsuzsa Angéla): Elmék harca: A második világháború kódfejtésének teljes története. Vince Kiadó, Budapest, 2005.

CANUSA Agreement. From: Communications Security Establishment. <https://www.cse-cst.gc.ca/en/culture-and-community/history/archives/canusa-agreement>;
letöltés: 2024.01.22. 15:52

¹³⁷ O'NEILL–HUGHES 1987. Vol. III. 11.42. fejezet.

¹³⁸ Lásd 1. sz. függelék.

¹³⁹ ALDRICH 2010. p. 98.

¹⁴⁰ COX 2012. p. 4.

COX, James: Canada and the Five Eyes Intelligence Community. Strategic Studies Working Group Papers, December 2012. pp. 1–13.

DOBÁK Imre (szerk.): A nemzetbiztonság általános elmélete. Nemzeti Közszerológati Egyetem, Nemzetbiztonsági Intézet, Budapest, 2014.

FISCHER Ferenc: A kétpólusú világ 1945–1989. Tankönyv és atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005.

HODGES, Andrew (ford. Bakonyi-Tánczos Vera és Dörnyei Julianna Katalin): Kódjátszma: Alan Turing élete. Gabo Kiadó, Budapest, 2015.

JENSEN, Carl J. – MCELREATH, David H. – Graves, Melissa (ford. Tamás Gábor): Bevezetés a hírszerzésbe. Antall József Tudásközpont Tankönyvműhely, Budapest, 2017.

LOWENTHAL, Mark M. (ford. Kiss Marcell): Hírszerzés: A titkoktól a politikai döntésekig. Antall József Tudásközpont Tankönyvműhely, Budapest, 2017.

O’NEILL, N. K. – HUGHES, K. J.: History of CBNRC, Volume I. Ottawa, 1987. A 2019. december 3-án interneten közzétett változat. Az eredeti a kanadai Communications Security Establishment tulajdonában.

O’NEILL, N. K. – HUGHES, K. J.: History of CBNRC, Volume III. Ottawa, 1987. A 2019. december 3-án interneten közzétett változat. Az eredeti a kanadai Communications Security Establishment tulajdonában.

SIMS, John Cary: The BRUSA Agreement of May 17, 1943. From the Archives. In: Cryptologia, Vol 21 (1997), No 1. pp. 30–38.

The National Archives of the UK (TNA): HW80/4 – British-U.S. Communication Intelligence Agreement. 5 March 1946.

Függelék

1. Az amerikai–kanadai CANUSA-egyezmény (1949. május 27.)¹⁴¹

Top secret handle via comint channels only Chapter 11/Annex G Ottawa, Ontario 27 May 1949 Major General C. P. Cabell, Chairman, United States Communication Intelligence Board, Washington, D.C. Dear General Cabell, During the past eighteen months a number of informal discussions have taken place between various members of the United States Communication Intelligence Board (USCIB), and members of the Canadian Communications Research Committee (CRC) concerning the present relations of the two bodies on Signals Intelligence matters. It has, I think, been the general view of United States officials that our mutual arrangements should be clarified. 2. We have accordingly given careful consideration to the matter, and we suggest that our arrangements should be set out in an exchange of letters between you, as Chairman of USCIB, and myself as Chairman of the Canadian CRC. I feel that the guarantee as to security can be equally well met in the same way. 3. I am therefore writing to you setting out the proposals which we feel would lead to satisfactory arrangements for both the United States and Canadian Communication Intelligence authorities.	Szigorúan titkos, csak comint csatornákon 11. fejezet / G melléklet Ottawa, Ontario 1949. május 27. C. P. Cabell vezérőrnagy Elnök USA Kommunikációs Hírszerző Testület Washington, D.C. Tisztelt Cabell vezérőrnagy, Az elmúlt tizennyolc hónap során számos informális megbeszélésre került sor az Egyesült Államok Kommunikációs Hírszerzési Testületének (USCIB) különböző tagjai és a Kanadai Kommunikációs Kutatóbizottság (CRC) tagjai között a két testület jelenlegi kapcsolatairól a jelhírszerzési ügyekben. Úgy gondolom, hogy az Egyesült Államok tisztviselőinek általános véleménye az volt, hogy a kölcsönös megállapodásokat tisztázni kell. 2. Ennek megfelelően alaposan átgondoltuk az ügyet, és azt javasoljuk, hogy az Ön, mint az USCIB elnöke és jómagam, mint a kanadai CRC elnöke közötti levélváltásban rögzítsük megállapodásainkat. Úgy érzem, hogy a biztonságra vonatkozó garanciát ezen a módon ugyanilyen jól lehet teljesíteni. 3. Ezért írok Önnek, ismertetve azokat a javaslatokat, amelyek véleményünk szerint mind az Egyesült Államok, mind a kanadai kommunikációs hírszerző hatóságok számára kielégítő megállapodásokhoz vezetnének.
--	---

¹⁴¹ CANUSA Agreement. From: Communications Security Establishment. <https://www.cse-cst.gc.ca/en/culture-and-community/history/archives/canusa-agreement>; letöltés: 2024.01.22. 15:52

4. The following arrangements are proposed by the Communications Research Committee of Canada representing all Canadian Communication Intelligence authorities which now function or may function in the future. If you agree with these arrangements, your agreement would similarly be on behalf of the United States Communication Intelligence Board representing all U.S. Communication Intelligence authorities which now function or may function in future. 5. Scope of these arrangements These arrangements will govern the relations of the above mentioned authorities in regard to Communication Intelligence which will be understood to comprise the unevaluated product, and all processes involved in the collection, production and dissemination of information, derived from the communications of countries other than the USA, the British Empire and the British Commonwealth of Nations. It is realized that collateral material is often required for technical purposes in the production, and the proposed arrangements for exchange of such material are dealt with separately in this letter. 6. Extent of Exchange of Information Related to Communication Intelligence The two Communication Intelligence authorities will exchange information on the bases indicated, provided such release is not considered by the producing authority to be prejudicial to its national interest: (a) Translations, gists and summaries will be exchanged on the specific request of each authority, or when determined by the producing authority to be of interest to the other: (i) When necessary to meet the technical requirements of the Comint Centres for the accomplishment of the tasks which they are undertaking.	4. A Kanadai Kommunikációs Kutatási Bizottság, amely az összes jelenleg működő vagy a jövőben működő kanadai hírközlési hírszerző hatóságot képviseli, a következő intézkedéseket javasolja. Ha Ön egyetért ezekkel a rendelkezésekkel, az Ön egyetértése hasonlóképpen az Egyesült Államok Kommunikációs Hírszerzési Testülete nevében is érvényes, amely az összes olyan amerikai kommunikációs hírszerzési hatóságot képviseli, amelyek jelenleg működnek vagy a jövőben működhetnek. 5. E megállapodások hatálya Ezek a megállapodások szabályozzák a fent említett hatóságok kapcsolatait a kommunikációs hírszerzés tekintetében, amely alatt az USA-n, a Brit Birodalmon és a Brit Nemzetközösségen kívüli országok kommunikációjából származó, még nem kiértékelt termék, valamint az információgyűjtés, -előállítás és -terjesztés valamennyi folyamatát kell érteni. Tudomásul vesszük, hogy az előállítás során gyakran szükség van technikai célú járulékos anyagokra, és az ilyen anyagok cseréjére vonatkozó javasolt intézkedéseket e levél külön tárgyalja. 6. A kommunikációs hírszerzéssel kapcsolatos információcsere mértéke A két hírközlési hírszerző hatóság a megadott alapokon cserél információt, feltéve, hogy az információt előállító hatóság úgy ítéli meg, hogy az információ kiadása nem sérti nemzeti érdekeit: (a) A fordítások, ízelítők és összefoglalók cseréjére az egyes hatóságok külön kérésére kerül sor, vagy ha az előállító hatóság úgy ítéli meg, hogy az a másik hatóság érdekét szolgálja: (i) Ha ez szükséges a Comint Központok technikai követelményeinek teljesítéséhez az általuk vállalt feladatok elvégzéséhez.
---	---

(ii) To meet the intelligence requirements of the agencies represented by each authority. (b) Decrypts will be exchanged as required for technical aids. (c) Intercepted traffic will be exchanged on the basis of Comint activities or requirements undertaken by the respective Comint Centres. (d) Cryptanalysis (i) All information regarding methods, machine aids, techniques and processes pertinent to the tasks undertaken by either Centre will be supplied to that Centre by the other. (ii) Information regarding methods, machine aids, techniques and processes not specifically applicable to tasks undertaken by either Centre may be exchanged when such exchange is considered by both Centres to be in their mutual interest. (e) Traffic Analysis and information on practices, procedure and equipment of foreign communication services. The full exchange of such information is required by Centres controlling intercept facilities in order to ensure the maximum efficiency and elasticity in the event of an emergency. All information necessary for making rapid changes in intercept assignments and its corollary Traffic Analysis will therefore be exchanged. 7. Third Parties engaged on Communication Intelligence Both authorities should regard these arrangements as precluding actions with third parties on any subject pertaining to Communication Intelligence except on the following understanding:	(ii) Az egyes hatóságok által képviselt ügynökségek hírszerzési igényeinek kielégítéséhez. (b) A megfejtett anyagok cseréjére a technikai segítségnyújtáshoz szükséges módon kerül sor. (c) Az elfogott forgalmat az érintett Comint-központok által végzett Comint-tevékenységek vagy Comint-követelmények alapján cserélik ki. (d) Rejtjelelemzés (i) A bármelyik Központ által vállalt feladatokra vonatkozó módszerekre, gépi segédeszközökre, technikákra és eljárásokra vonatkozó minden információt a felek kiszolgáltatnak a másiknak. (ii) Az olyan módszerekre, gépi segédeszközökre, technikákra és eljárásokra vonatkozó információk, amelyek nem kifejezetten a bármelyik Központ által vállalt feladatokra vonatkoznak, kicserélhetők, ha a két Központ úgy ítéli meg, hogy ez a csere kölcsönös érdekükben áll. (e) Forgalomelemzés és információ a külföldi kommunikációs szolgálatok gyakorlatáról, eljárásáról és berendezéseiről. Az ilyen információk teljes körű cseréje szükséges az elfogó létesítményeket ellenőrző központok számára, hogy vészhelyzet esetén a lehető legnagyobb hatékonyságot és rugalmasságot biztosítsák. Ezért minden olyan információt kicserélnek, amely a lehallgatási feladatok gyors megváltoztatásához és az ebből következő forgalomelemzéshez szükséges. 7. A kommunikációs hírszerzésben részt vevő harmadik felek Mindkét hatóságnak úgy kell tekintenie ezeket a megállapodásokat, mint amelyek kizárják a harmadik felekkel való fellépést a kommunikációs hírszerzéssel kapcsolatos bármely témában, kivéve az alábbi megállapodás alapján:
--	--

(a) Third parties are understood to mean all individuals or authorities other than those of the United States and Canada. For the purpose of these arrangements the London Sigint Board will not be regarded as a third party, although it is not a party to them. (b) It will be contrary to these arrangements to reveal their existence to any third party. (c) Each authority will seek the agreement of the other to any action with third parties, and will take no such action until its advisability has been agreed upon by the two authorities. The agreement of the other having been obtained, it will be left to the party concerned to carry out the agreed action in the most appropriate way, without obligation to disclose precisely the channels through which action is taken. 8. Channels between United States and Canadian Agencies (a) USCIB will make no arrangements in the sphere of Communication Intelligence with any Canadian agency except through or with the prior approval of Canadian CRC. (b) The CRC will make no arrangements in the sphere of Communication Intelligence with any U.S. agency except through or with the prior approval of USCIB 9. Other Communication Intelligence Arrangements Each authority making these arrangements will undertake to inform the other of the nature and scope of any other arrangements in the sphere of Communication Intelligence existing between such authority and Sigint authorities in the United Kingdom or the Sigint authorities of other members of the British Commonwealth of Nations and/or other third parties at the time these arrangements are accepted. Both authorities will	(a) Harmadik fél alatt az Egyesült Államokon és Kanadán kívül minden más személyt vagy hatóságot értünk. E megállapodások alkalmazásában a London Sigint Board nem minősül harmadik félnek, bár nem részese a megállapodásoknak. (b) E megállapodásokkal ellentétes lenne, ha azok létezését harmadik félnek felfednék. (c) Mindkét hatóság a másik hatóság beleegyezését kéri a harmadik felekkel való bármilyen fellépéshez, és nem tesz ilyen lépést, amíg annak célszerűségéről a két hatóság nem állapodott meg. Miután a másik fél beleegyezését megszerezte, az érintett félre bízzák, hogy az elfogadott intézkedést a legmegfelelőbb módon hajtsa végre, anélkül, hogy köteles lenne pontosan felfedni, hogy milyen csatornákon keresztül történik az intézkedés. 8. Csatornák az Egyesült Államok és a kanadai ügynökségek között (a) Az USCIB a kommunikációs hírszerzés területén csak a kanadai CRC-n keresztül vagy annak előzetes jóváhagyásával köt megállapodást bármely kanadai ügynökséggel. (b) A CRC a kommunikációs hírszerzés területén csak az USCIB előzetes jóváhagyásával vagy annak közvetítésével köthet megállapodásokat bármely amerikai ügynökséggel. 9. Egyéb kommunikációs hírszerzési megállapodások Az e megállapodásokat kötő mindkét hatóság vállalja, hogy tájékoztatja a másikat a kommunikációs hírszerzés területén az adott hatóság és az Egyesült Királyság Sigint-hatóságai, illetve a Brit Nemzetközösség más tagjainak Sigint-hatóságai és/vagy más harmadik felek között a megállapodások elfogadásának időpontjában fennálló egyéb megállapodások jellegéről és hatályáról. Mindkét hatóság tájékoztatja egymást, mielőtt a London Sigint Boarddal kötött
--	--

keep each other informed before completing any changes in any arrangements they may have with the London Sigint Board. 10. Collateral The term "collateral material" is defined as any material obtained from sources other than Communication Intelligence exploitation and which is applicable for technical purposes to Communication Intelligence operations. Any request for such material will specify the technical purpose for which it is to be used. Either authority may withhold collateral material when, (a) it considers that exchange would be prejudicial to the national interest, or (b) The Ministry, Department, Agency, office or person which originally made the collateral material available, or which bears the responsibility for its control, has placed a limitation on its circulation. 11. Dissemination and Security Communication Intelligence and technical matters connected therewith, which are SECRET or above, will be disseminated in accordance with security policy to be mutually agreed upon and kept under review by USCIB and CRC. Within the terms of this policy, dissemination by either party will be made to U.S. recipients only as approved by USCIB, and to Canadian recipients only as approved by CRC. Collateral material which is exchanged will be neither used by nor its existence revealed to other than the personnel of the Ottawa COMINT Centre and the Washington COMINT Centres without the specific consent in each case of the party supplying the collateral material. 12. USCIB and CRC undertake not to reveal the existence of any of these arrangements, even in the most general terms, to anyone who is not	megállapodásaiban bekövetkező bármilyen változást végrehajtanák. 10. Járulékok A „járulékos anyag” kifejezés alatt minden olyan anyagot értünk, amelyet nem a kommunikációs hírszerzés felhasználásából származó forrásból szereztek, és amely technikai szempontból alkalmazható a hírszerzési műveletekre. Minden ilyen anyagra vonatkozó kérelemben meg kell határozni, hogy milyen technikai célra fogják felhasználni. Bármelyik hatóság visszatarthatja a járulékos anyagokat, ha (a) úgy ítéli meg, hogy a csere sértené a nemzeti érdeket, vagy (b) az a minisztérium, részleg, ügynökség, hivatal vagy személy, amely a biztosítékul szolgáló anyagot eredetileg rendelkezésre bocsátotta, vagy amely a felelősséget viseli annak ellenőrzéséért korlátozta annak terjesztését. 11. Terjesztés és biztonság A TITKOS vagy annál szigorúbb minősítésű kommunikációs hírszerzési és az ahhoz kapcsolódó technikai kérdéseket az USCIB és a CRC által közösen megállapított és folyamatosan felülvizsgált biztonsági politikával összhangban terjesztik. E politika feltételeinek megfelelően bármelyik fél csak az USCIB által jóváhagyott amerikai címzetteknek, és csak a CRC által jóváhagyott kanadai címzetteknek terjeszthet. A kicserélt járulékos anyagokat az ottawai COMINT Központ és a washingtoni COMINT Központok személyzetén kívül más nem használhatja fel, és azok létezéséről nem szerezhet tudomást a járulékos anyagot szolgáltató fél külön hozzájárulása nélkül. 12. Az USCIB és a CRC vállalja, hogy e megállapodások létezését még a legáltalánosabb megfogalmazásban sem fedik fel senki előtt, aki nem az elfogadott biztonsági politikával összhangban van
--	---

indoctrinated in accordance with the agreed security policy, and then only to those who, by virtue of their official duties, require such knowledge. 13. Dissemination and Security - Commercial USCIB and CRC will ensure that without prior notification and consent of the other authority in each instance, no dissemination of information derived from Communication Intelligence sources will be made to any individual or agency, governmental or otherwise, that will exploit it for commercial purposes. 14. Previous Communication Intelligence Arrangements These arrangements supersede the existing arrangements between Canadian and U.S. authorities in the Communication Intelligence field. 15. Alteration and Termination of these Arrangements These arrangements may be altered completely or in part at any time by mutual consent. It is understood, however, that these arrangements may be terminated completely at any time on reasonable notice by either authority, should national interests require such action. 16. If these arrangements are satisfactory, I suggest that implementation should take place when you have notified me as Chairman of CRC that they are acceptable to your Board. Implementation can then be arranged by the Communication Intelligence authorities responsible to USCIB and CRC respectively. 17. In order to implement these arrangements as effectively as possible, each authority may establish liaison officers at the COMINT Centres of the other authority with such freedom of action as is agreeable to the host authority.	beavatva, és csak azok előtt, akiknek hivatalos feladataiknál fogva szükségük van erre a tudásra. 13. Terjesztés és biztonság – kereskedelmi Az USCIB és a CRC biztosítja, hogy a másik hatóság előzetes értesítése és beleegyezése nélkül a kommunikációs hírszerzési forrásokból származó információkat nem terjeszti olyan – kormányzati vagy egyéb – személy vagy ügynökség részére, amely azokat kereskedelmi célokra használja fel. 14. Korábbi kommunikációs hírszerzési megállapodások Ezek az intézkedések felülírják a kommunikációs hírszerzés területén a kanadai és az amerikai hatóságok között fennálló megállapodásokat. 15. A jelen megállapodások módosítása és megszüntetése E megállapodás közös megegyezéssel bármikor részben vagy egészben módosítható. Magától értetődő azonban, hogy e megállapodás bármelyik hatóság által észszerű határidővel bármikor teljesen megszüntethető, amennyiben a nemzeti érdekek ezt megkövetelik. 16. Ha ezek az intézkedések kielégítőek, javasolom, hogy a végrehajtásra akkor kerüljön sor, amikor Ön értesített engem mint a CRC elnökét arról, hogy elfogadhatóak az Ön igazgatótanácsa számára. A végrehajtást ezután az USCIB-nek és a CRC-nek felelős kommunikációs hírszerző hatóságok intézhetik. 17. E megállapodások lehető leghatékonyabb végrehajtása érdekében minden hatóság összekötő tisztségeket hozhat létre a másik hatóság COMINT-központjaiban a fogadó hatóság által elfogadható cselekvési szabadsággal.
--	---

18. I shall look forward to receiving notification from you that the arrangements set out in this letter are satisfactory to your Board. Yours sincerely, /s/ G. G. Crean, Chairman, Communications Research Committee.	18. Alig várom, hogy értesítést kapjak Öntől arról, hogy az ebben a levélben foglalt intézkedések kielégítőek az Ön testülete számára. Őszinte tisztelettel: /s/ G. G. Crean, Elnök, Kommunikációs Kutatási Bizottság
---	---

TÖMÖSVÁRY ZSIGMOND

KÖNYVISMERTETŐ

**SZAKÁLY SÁNDOR: MÚLTUNKRÓL A MÁBÓL –
TANULMÁNYOK, FORRÁSKÖZLÉSEK, ÉLETRAJZOK,
ESSZÉK, 2021-2023**

Prof. Dr. Habil. Szakály Sándor történész a két világháború közötti időszak sok vitát kiváltó eseményeiről és személyiségeiről ír a 2021–2023 között megjelent írásait tartalmazó tanulmánykötetben, melynek recenziójában annak készítője Szakály professzor úr munkája általa lényegesnek tartott elemeit emeli ki.

Kulcsszavak: Nemzeti Hadsereg, 2. magyar királyi honvéd hadsereg, honvédelmi miniszterek, miniszterelnökök, dálnoki Miklós Béla, Faragho Gábor, Kéri Kálmán.

BOOK REVIEW

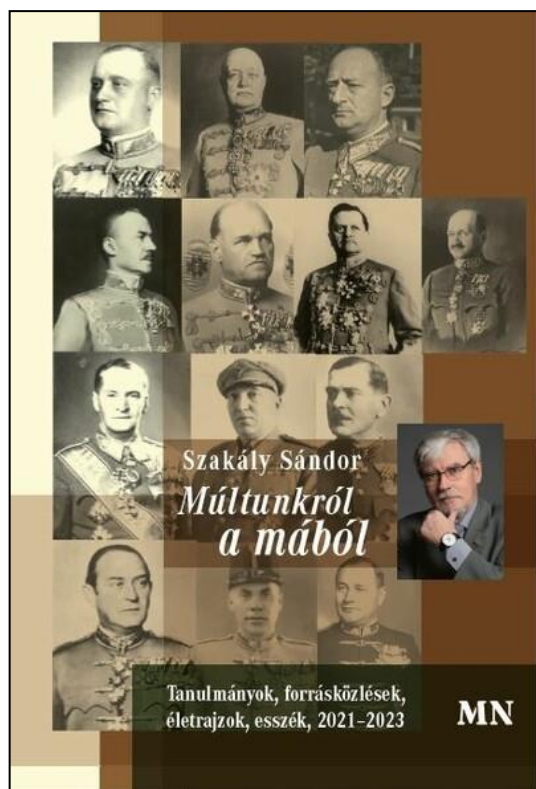
SÁNDOR SZAKÁLY: ABOUT OUR HISTORY FROM TODAY

STUDIES, PUBLICATION OF SOURCES, BIOGRAPHIES, ESSAYS 2021-2023

Professor Dr. Habil. Sándor Szakály puts in writing about the many disputed events and personalities in his volume of essays and studies published between 2021-2023. The author of this article emphasizes in his review the most important elements of the work of professor Szakály.

Keywords: National Armed Forces, 2nd Hungarian Royal Army, minister of national defence, prime ministers, Miklós Béla dálnoki, Gábor Faragho, Kálmán Kéri.

Prof. Dr. habil. Szakály Sándor Széchenyi-díjas történész, hadtörténész neve nem ismeretlen a Felderítő Szemle és a Szakmai Szemle rendszeres olvasóinak többsége előtt. Az elmúlt években több írása is megjelent szakmai folyóiratunk korábbi számaiban, de számos más témakörben megjelent munkája is méltán váltott ki elismerést a két világháború közötti időszak történelme, hírszerzéstörténete, rendvédelem-története iránt érdeklődők körében.

Szakály Sándor az ELTE Bölcsészettudományi Karán tanult és szerzett történelem-könyvtár szakos diplomát. Szakmai munkáját a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban kezdte meg, ami lényegében meghatározta későbbi életútját. Itt végigjárta a szakmai hierarchia szinte minden lépcsőfokát: a tudományos kutatótól a jeles intézmény főigazgatói tisztéig bezárólag, sőt egy ideig a bécsi Kriegsarchivban is dolgozott kirendeltségvezető helyettesként.

Fő kutatási területe az 1919 és 1945 közötti Magyarország történelme, az ország II. világháborús szereplése, a magyar rendvédelmi szervek története, valamint a jelzett időszak politika- és sporttörténete. Tudományos munkásságát az alábbi lépcsőfokok jellemezték.

1982. január 16-án „summa cum laude” minősítéssel a bölcsészettudományok doktorává avatták, disszertációjának címe *Magyar tábori csendőrség 1938–1944*. 1990 óta a történelemtudomány kandidátusa, értekezésének címe *A magyar katonai elit 1938–1945*. 2006-ban a „történelemtudomány habilitált doktora”, majd ugyanebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia doktora címet szerezte meg, értekezésének címe *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*.

Szakály professzor számos egyetem, köztük a Semmelweis és a Pannon Egyetem tanára, a Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára és ezen egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának alapítója és vezetője,

valamint a Nemzeti Közzolgálati Egyetem egyetemi tanára és tudományosrektor-helyettese is volt. 2014. január 2. óta a *VERITAS Történetkutató Intézet* – 2018-tól és *Levéltár* – főigazgatója. Számtalan tudományos és közéleti megbízatással rendelkezik, tevékenységét több kitüntetéssel és díjjal ismerték el, melyek közül is kiemelkedik a Bezerédy-díj, a Zrínyi Miklós-díj, a Széchenyi-díj, a Szent István-díj és a Prima Díj, valamint a 2016-ban kapott Magyar Érdemrend Középkeresztje.

A Magyar Napló kiadásában 2023-ban megjelent kötete 22 tanulmányt, forrásközlést és életrajzot, valamint 19 esszét tartalmaz, amelyek a magyar történelem egyik legvitatottabb, de ugyanakkor legtöbbet emlegetett korszakával, a két világháború közötti korszakkal foglalkoznak.

A még élő szemtanúk, át- és túlélők emlékezése, a történészek munkái nem minden esetben vannak „szinkronban”. Nem kevés történész foglalkozik ezzel a korszakkal. Közéjük tartozik Szakály Sándor is, aki az egyik legismertebb kutatója a két világháború közötti korszak történetének.

Mondanivalóját számos esetben tanulmányokban, előadásokban, interjúkban, beszélgetésekben fogalmazta meg. S hogy ezeket az eseményeket, személyiségeket ő maga hogyan látja, ezt tartalmazza ez a kötet, amelyben a 2021 és 2023 között megjelent tanulmányai, forrásközlései és esszéi olvashatók. Ezekből bontakozik ki a hatodik évtizedet nemrég maga mögött hagyott történész ars poétikája, történeti hitvallása és a véleménye a magyar huszadik századról.

A tanulmányok mindegyike Szakály professzor legújabb kutatási eredményeivel kiegészítve, illetve átdolgozva, pontosítva került be ebbe a rendkívül komoly forrásértékű kötetbe. A kutatási eredmények értékét különösen növeli az a sajnálatos tény, hogy meglehetősen szűk keresztmetszetű és sokszor egymásnak is ellentmondó források és vélemények álltak és részben állnak ma is rendelkezésre az adott történelmi kor történetének feldolgozásához. Sajnos az okok között találhatjuk azt a tényt is, hogy a háborús cselekmények során számos irat megsemmisült, és elég kevés hiteles dokumentum maradt fenn. Szakály Sándor kísérletet tesz ennek a hiánynak a pótlására, és igyekszik rámutatni azokra a lehetséges és még teljes egészében fel nem tárt forrásokra, amelyek szerinte fellelhetők lehetnek, lesznek, és a jövő kutatóinak feladata, hogy a két világháború közötti időszak történetét és a kor meghatározó személyiségeinek, politikai és katonai szereplőinek tevékenységét még alaposabban feltárják és közreadják.

A kötet maga két nagyobb részből áll: az első a *Tanulmányok, forrásközlések, életrajzok* címet viseli, míg a másodikban, az *Esszék* címűben a kor magyar történelmének fájdalmasabb szakaszairól fejti ki véleményét a szerző.

1. Tanulmányok, forrásközlések és életrajzok

Katonaként – talán érthető módon – az első részt olvastam nagyobb érdeklődéssel. Ezzel együtt nem szándékozom a fejezet valamennyi tanulmányát, életrajzát részletesen értékelni, ezt a Tisztelt Olvasóra bízom, annál is inkább, mert egyes történetek és különösen egyes személyek megítélésében még a szakavatott történészek között is vita van. Ezért csupán az általam különösen érdekesnek tartott

történelmi eseményeket és személyiségeket szeretném ebben az ajánlásban kiemelni, ami összezseng Szakály professzor indító gondolataival is: „ahogyan én látom”.

A kötet első tanulmányában a szerző a Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének és tisztikarának létrehozását mutatja be, vázolja azokat a szinte lehetetlennek tűnő körülményeket, amelyek közepette kellett egy vesztes háborút követő, rendkívül összetett történelmi időszakban szinte máról holnapra létrehozni egy olyan haderőt, amely az ország területének csaknem kétharmadát megszállva tartó idegen hadseregek ellen a siker reményében veheti fel a harcot. A Böhm Vilmos és Stromfeld Aurél kettős által megszervezett és vezetett Vörös Hadsereg végül sikereket is elért a megszálló csapatokkal vívott harcokban.

Külön érdekes tényeket tartalmaz a *Vörösök, vagy hont védők?* című tanulmány, amely tulajdonképpen szorosan kapcsolódik az előzőhöz: hiszen a Vörös Hadsereg tiszti állományának jellemzőivel foglalkozik, és igyekszik bemutatni azokat a motivációs tényezőket, amelyek az első világháborús tapasztalatokkal rendelkező, felkészült tiszteket előbb a Vörös Hadsereg soraiba, majd a szegedi Nemzeti Hadseregbe vitték.

Ugyanehhez a blokkhoz sorolnám a *Magyar Nemzeti Hadseregből magyar királyi Honvédség* címet viselő tanulmányt is. Ebben arról szerezhettünk pontos információkat, hogy miként alakult meg több kísérletet követően a Vörös Hadsereg, majd a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság bukását követően hogyan olvadt be tisztikarának nagy része (igazoló bizottságok által végrehajtott ellenőrzést követően) a Magyar Nemzeti Hadseregbe. Ugyancsak érdekes adatokkal szolgál a szerző a trianoni békediktátumot követően az úgynevezett Szövetségekőzi Katonai Ellenőrző Bizottság felügyelete mellett a magyar királyi Honvédség részére meghatározott létszám- és haditechnikai eszközkeretekről is.

E blokk zárásaként is felfoghatjuk a Nemzeti Hadsereg 1919–1922 közötti vezérkari főnökeinek szakmai életútját bemutató fejezetet.

Igen érdekesen mutatja be az 1918. november 13-án uralkodói jogainak felfüggesztéséről nyilatkozatot kiadó IV. Károly király és az 1920. március 1-jén ideiglenes államfővé választott Horthy Miklós kormányzó közötti viszonyt a *Kormányzó vagy király?* című fejezet. Ez a tanulmány érdekes háttérinformációkkal szolgál IV. Károly visszatérési kísérleteinek meghiúsulása okairól is.

A Tisztelt Olvasó különös figyelmébe ajánlom a *Bethlen-kormány megalakításának előzményei és körülményei* című tanulmányt. Ez a tanulmány a két világháború közötti korszak leghosszabb ideig (1921–1931) hivatalban lévő és talán nem túlzok azzal, hogy legeredményesebb miniszterelnökének, a tragikus sorsú gróf Bethlen István¹ pályára kerülésének körülményeit mutatja be.

¹ Gróf Bethlen István (1874–1946) a két világháború közötti időszak legjelentősebb államférfija, aki egy évtizedes kormányzása alatt konszolidálta a politikai életet, növekvő pályára állította a megcsonkított ország gazdaságát, ezzel együtt pedig a korszak kulturális és szociális reformjait is megalapozta. 1945 áprilisában a Szovjetunióba vitték, ahol egy kórházban halt meg 1946. október 5-én. Jelképes hamvait 1994 júniusában hozták haza, és a Fiumei úti sírkertben temették el.

Érdekes és elgondolkodtató információkat tartalmaz az *Egy tábornok Szegedről. Vitéz Dr. Shvoy Kálmán altábornagy* című tanulmány. Az altábornagy nevét az 1983-ban a Kossuth Könyvkiadó által megjelentetett *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918-1945* című könyv tette ismertté és egyben vitatottá.

A tanulmányok újabb blokkja a tragikus sorsú magyar királyi 2. honvéd hadsereggel foglalkozik. Itt két tanulmányt és három forrásközlést is olvashatunk. Különösen érdekesnek tartom vitéz Jány Gusztáv vezérezredesnek, a magyar királyi 2. honvéd hadsereg parancsnokának feljegyzését a hadsereg állapotáról és helyzetéről: ez is tulajdonképpen egy értékes forrásközlés, Szakály Sándor bevezető soraival. Ugyancsak figyelemre méltó a *Két dokumentum a magyar királyi 2. honvéd hadsereg hadműveleti területre küldésének előzményeihez* című tanulmány, amely két értékes forrásközlést tartalmaz a témával összefüggésben. A blokk zárásaként a *Két tábornok a 2. honvéd hadseregből* című tanulmány vitéz Jány Gusztáv vezérezredes, a 2. hadsereg parancsnokának és gróf Stomm Marcel altábornagynak, a magyar királyi III. honvéd hadtest parancsnokának életútját vázolja az olvasó és az utókor számára.

Számomra különösen érdekes két tanulmány, amelyek a vitéz Faragho Gábor vezérezredes életútjával és tevékenységével foglalkozik. Pályafutásának leírásából megtudhatjuk, hogy a kiválóan felkészült tiszt összesen kilenc (!) nyelven beszélt (német, francia, horvát, szerb, orosz, bolgár, szlovén, angol és olasz), és 1940. július 1-jétől 1941. június 23-ig moszkvai katonai attaséi beosztást töltött be, és többek között ezért is jelölték ki a Moszkvában 1944 szeptember–októberében tárgyaló magyar fegyverszüneti küldöttség vezetőjévé. (A *Szovjet-Oroszország* címen a Stádium kiadónál megjelent visszaemlékezéseiben alapos áttekintést ad a Szovjetunió politikai rendszeréről, külpolitikájáról és a szovjet hadseregről.)

A tanulmányok sorában két tudós ember életpályájának bemutatása következik. Az egyik Lónyay Menyhért gróf, aki – igaz, csupán egy évig – miniszterelnök és honvédelmi miniszter is volt egy személyben. Ennél fontosabb volt a tudományos tevékenysége, amelynek során három ízben is a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé választották. A másik gróf, Klebelsberg Kuno, aki a katonatiszti hivatásra készült, de gyorsan „átnyergelt” a politikusi és a tudományos pályára, amelyen a két világháború közötti időszak kiemelkedő képességű vallás- és közoktatásügyi (kultusz-) minisztere lett. A trianoni „tiltás” időszakában számos honvédelemmel kapcsolatos intézmény „bújtatásában” segítette a katonai képzés ügyét. Ahogyan Szakály Sándor fogalmaz: „Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje így elveszített egy majdani tisztet, a Magyar Királyság azonban nyert egy köztisztviselőt, aki politikus és miniszter lett, a kulturális politika területén pedig hadvezéri magasságokba emelkedett”.²

A kötet további fejezetei a kor olyan kiemelkedő képességű katonai vezetőiről szólnak, akik életpályájuk során elérték a katonák részére elérhető szakmai csúcspont jelentő beosztásokat (a vezérkar főnöke, honvédelmi miniszter), de a kor sajátosan alakuló és esetenként gyorsan változó körülményei közepette politikai pályára kerültek. Mindegyikőjük sorsa rendkívül tanulságos.

² SZAKÁLY Sándor: *Múltunkról a mából*. Magyar Napló, Budapest, 2023, p. 208.

A sort Röder Vilmos vezérezredes nyitja meg. Őt a kor egyik legfelkészültebb katonai vezetőjeként tartották számon. Végigjárta az akkor természetesnek tartott szolgálati utat: szolgált a csapatoknál különböző beosztásokban, majd a Vezérkarnál (pontosabban akkor a „fedés” miatt a HM VI. csoportfőnökségén), a Honvédelmi Minisztériumban, majd ismét csapatnál. 42 évesen lett tábornok és 1930–1935 között ő volt a VI. csoportfőnökség vezetője (lényegében a Honvéd Vezérkar főnöke). 1936-tól 1938-ig a Darányi-kormányban a honvédelmi miniszteri tisztséget is betöltötte.

Igen figyelemre méltó vitéz nagylaki Rátz Jenő vezérezredes életpályája is. A kiváló felkészültségű tiszt szépen haladt előre a ranglétrán, és a nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével igyekezett a kiképzés, főként a parancsnoki képzés színvonalát javítani. 1931-ben az akkori Budapesti Szabályzatismertető Tanfolyam parancsnokává nevezték ki, ami tulajdonképpen a Honvéd Hadiakadémiát rejtette. 1935-ben a Honvéd Vezérkar főnökének a helyettese (HM VI. csoportfőnök helyettese), majd 1936–1938 között vezérkari főnök. 1938-ban az Imrédy-kormányban honvédelmi miniszter. Később, 1944-ben a Sztójay-kormányban tárca nélküli miniszter és miniszterelnök-helyettes lett.

Vitéz lőfő nagybacsoni Nagy Vilmos vezérezredes sorsa is hasonló volt, mint tehetséges katonai vezető társaié. Szolgált 1919-ben a Vörös Hadseregben, majd a Magyar Nemzeti Hadseregben. Katonai pályáján egészen a hadseregparancsnoki beosztásig vitte. Jellemző volt rá, hogy két könyv vezérelte tetteit: a Szolgálati Szabályzat és a Biblia. 1941-ben nyugállományba helyezték, majd 1942-ben nyugállományból nevezték ki honvédelmi miniszterré, mely beosztást 1943-ig töltötte be. Visszaemlékezéseit a *Végzetes esztendő 1938–1945* címmel két ízben is kiadták: először 1947-ben, majd másodszor 1986-ban a Gondolat Kiadónál.

A következő tanulmány vitéz lőfő csíkszentsimoni Lakatos Géza vezérezredes életútját tárja a Tisztelt Olvasó elé. A fiatal Lakatos Géza elvégezte a soproni honvéd főreáliskolát, majd a Ludovika Akadémiát. Szolgált az orosz, a szerb és az olasz fronton is. 1923–1929 között hat évig kezdetben rejtésben, később (első) legális katonai attaséként szolgált a prágai követségen. Az 1. honvéd hadseregparancsnoki beosztásából felmentették, és 1944 augusztusától októberig miniszterelnöknek nevezte ki a kormányzó. A nyilasok letartóztatták, később a „szokásos” tábornoksorsot követve igazoló bizottság, kitelepítés következett, majd végül kiengedték a gyermekéhez Ausztráliába. Élete utolsó időszakában visszaemlékezéseinek megírásával foglalkozott, amely 1992-ben jelent meg Budapesten az Európa Könyvkiadó jóvoltából *Ahogy én láttam* címmel.

Igen figyelemre méltó vitéz lőfő dálnoki Miklós Béla vezérezredes sorsa is. Kiválóan végezte a honvéd főreáliskolát, a Ludovika Akadémiát. 1933–1936 között Berlinben volt katonai attasé. Németül, franciául, olaszul, szerbül és horvátul beszélő, kiemelkedő képességű tiszt volt. Szolgált ezred-, dandár- és gyorshadtest-parancsnoki beosztásokban, majd 1942-ben a Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának főnöke lett. 1944-ben nevezték ki a Kárpátokat védő 1. honvéd hadsereg parancsnokának. (Itt a vezérkari főnöke Kéri Kálmán vezérkari ezredes volt.) A moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokról értesülve átment a IV. Ukrán Front parancsnokságára tájékozódni, ahonnan Moszkvába szállították. Ott csatlakozott a németellenes személyekhez, majd Debrecenbe mentek, ahol az Ideiglenes

Nemzetgyűlés 1944. december 21–22-én megalakította az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, melynek elnöke (miniszterelnöke) Miklós Béla lett. December 28-án hadat üzentek Németországnak, és 1945. január 20-án fegyverszüneti megállapodást írtak alá a szövetséges hatalmak képviselőivel. 1945. november 4-ig töltötte be a miniszterelnöki tisztséget. Szakály Sándor véleménye: „Miklós Bélának nem voltak politikai ambíciói, a politikai pártoktól független tisztikar híve volt. A sors azonban szinte akarata ellenére Magyarország történetének egyik legkritikusabb időszakában mégis a politika egyik központi alakjává tette. Neve mint az Ideiglenes Kormány elnöke került be a magyar történelembe.”³

Jó szívvel ajánlom a Tisztelt Olvasó figyelmébe vitéz primor felsőtorjai Kozma István altábornagy pályafutását bemutató tanulmányt is. Kozma István fontos beosztásokban végigharcolta mindkét világháborút, majd részt vállalt az új demokratikus hadsereg létrehozásában is. Sorsa azonban sok kortárs tiszt- és tábornoktársához hasonlóan tragikus véget ért: 1950-ben letartóztatták, a Katonai Törvényszék halálra ítélte, és 1951-ben kivégezték.

Meglehetősen mostoha sors jutott osztályrészül vitéz Hány László címzetes vezérőrnagynak, aki egész pályája során, de különösen a Légügyi Hivatal vezetőjeként és egyben a magyar királyi Honvéd Légierő parancsnokaként igen sokat tett a légierő fejlesztéséért, a korszerű repülőgépek beszerzéséért és a repülőgépezetők kiképzéséért. Bár az Igazoló Bizottság igazolta, mégis 1949-ben letartóztatták és a kistarcsai internálótáborban halt meg 1953-ban. Emlékét egészen 2011-ig a róla elnevezett tököli MH 93. Vitéz Hány László Vegyes Repülő Osztály őrizte.

Bár nem a blokk végén szerepel, de szándékosan az általam fontosnak ítélt személyiségek közül itt szólnék a rendszerváltás korabeli időszaka ikonikus alakjának, Kéri Kálmán vezérkari ezredes, nyugállományú vezérezredesnek az életútját bemutató tanulmányról. Pályáját tűzértisztként kezdte, majd különböző törzsbeosztásokban is helytállt. A német, olasz, francia, cseh és szlovák nyelven is beszélő tisztet az 1939-ben létrejött önálló Szlovák Állam fővárosába, Pozsonyba nevezték ki katonai attasénak. A későbbiekben három honvédelmi miniszter szárnysegédje is volt (Bartha Károly, Nagy Vilmos és Csatay Lajos), majd ebből a viszonylag „kényelmes „beosztásból először a VI. hadtest, majd az 1. hadsereg vezérkari főnöke lett. Parancsnokával, Miklós Béla vezérezredessel együtt Moszkvába szállították. Visszatérésüket követően 1945-ben a Honvédelmi Minisztérium Katonai főnöke lett, majd letartóztatták, de nem találták háborús bűnösnek, így szabadon engedték. A részére felajánlott beosztást nem fogadta el, nyugállományba helyezték, majd 1949-ben ismét letartóztatták, és Recsken tartották fogva egészen 1953-ig. A katonai történetírás sokat köszönhet Kéri Kálmánnak, mert a volt magyar királyi Honvédség tábornokai csak vele voltak hajlandók szóba állni, valamint a visszaemlékezéseik közreadásához segítséget nyújtani. A rendszerváltoztatáskor a Magyar Demokrata Fórum országos listáján bejutott az Országgyűlésbe, és az első szabadon választott Országgyűlés korelnöke lett. 1990

³ SZAKÁLY Sándor: Múltunkról a mából. Magyar Napló, Budapest, 2023, p. 279.

márciusában Szűrös Mátyás vezérőrnaggyá nevezte ki, majd dr. Göncz Árpád 1991-ben vezérezredesi rendfokozatba léptette elő. Akkoriban a HM Nemzetközi Főosztályának helyettes vezetőjeként több német delegáció protokollrendezvényein volt szerencsém személyesen is meggyőződni Kéri Kálmán tábornok kiváló német nyelvtudásáról és arról a tiszteletről, ami őt körülvette.

A sokoldalú elemzésekből kitűnik, hogy az 1919 és 1945 közötti időszakban a különböző parancsnoki, illetve vezérkari, sőt miniszteri, miniszterelnöki beosztást betöltő személyek a magyar királyi honvédség szakmailag rendkívül felkészült, több nyelvet beszélő, komoly katonai tapasztalatokkal rendelkező tisztjei közül kerültek ki. Többségük távol tartotta magát a politikától, és csak kevesen (tulajdonképpen róluk szól többségében a tanulmánykötet) – azok egy része is inkább az adott időszak szülte politikai kényszerhelyzetben – vállaltak politikai szerepet.

2. Esszék

A szerző az első esszében egy történelmi korszak névadójáról, Horthy Miklósról emlékezik meg *Élt 88 évet, egy korszak névadója volt...* címmel. Életútjának rövid bemutatását követően érzékelteti a személyét övező igencsak eltérő megítéléseket, majd a halálhírének bejelentésével foglalkozó újságcikkekből idéz. Szakály professzor véleményét talán a legjobban a saját szavaival összegezhetem: „...a Horthy Miklós nevéhez kapcsolt, közel negyedszázados időszak mindezekkel együtt és mindezek ellenére megkerülhetetlen fejezete a XX. századi magyar történelemnek. Annak a XX. századi történelemnek, amely inkább tragédiákat, mint sikereket hozott ennek az országnak, ennek a nemzetnek, amelynek részesei voltak eleink, függetlenül politikai nézetüktől, felekezeti hovatartozásuktól.”⁴

A második és a harmadik esszé a magyar történelem sokak által legtragikusabb eseményével, a trianoni békediktátummal foglalkozik. Az írás bemutatja, hogy a béketárgyalást megelőzően milyen dilemmái voltak a Huszár Károly által vezetett magyar kormánynak, majd a gróf Apponyi Albert által vezetett küldöttség igen súlyos problémáit, és végül azt a kényszerhelyzetet, amelyben a magyar kormány képviselőiben dr. Benárd Ágost orvos, népjóléti és munkaügyi miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter látták el kézjegyükkel a „békeokmányt”.

A következő két esszé a II. világháború kitörésének körülményeivel, illetve Magyarország második világháborús szereplésével foglalkozik. Mintegy e témakörhöz kapcsolódva emlékezik meg Szakály professzor négy íráson keresztül a magyar királyi 2. honvéd hadsereg doni tragédiájáról, a magyar hősöket megillető néma főhajtásról és emléküik megőrzéséről.

A következő rövid írásban a gyalogos fegyvernem védőszentjéről és általában a Szent László-kultuszról emlékezik meg a szerző. Ezt követően a kommunizmus áldozatairól emlékezik két esszé is. A *Hatvanöt esztendővel ötvenhat után* és az *56-ról egy 55-ös szemével* című írások az 1956-os magyar forradalomnak állítanak

⁴ SZAKÁLY Sándor: *Múltunkról a mából*. Magyar Napló, Budapest, 2023, pp. 343–344.

emléket. A *Második Trianon?* című esszé az 1947. február 10-én Párizsban aláírt, Magyarország számára a II. világháborút lezáró békeszerződés aláírásának 75. évfordulója kapcsán értékeli a békeszerződés következményeit.

A *Katonák egymás közt – egykoron* című írás azokkal a gondolatokkal foglalkozik, amelyek a katonákat egykoron, amikor a szerző katona volt, de ezeket a kérdéseket tovább gondolva még korábban, a harctéren, háborús körülmények között a lövészárkokban a katonákat foglalkoztatták.

Igencsak jó szívvel ajánlom a Tisztelt Olvasó figyelmébe Szakály professzor megszívlelendő gondolatait a *Hazáról Gárdonyi Géza: Egri csillagok* című könyve kapcsán.

A kötetet a kultúráról és a Szigethy Gábor által kialakított Márai Szalon kapcsán felvetődő személyes, érzelmdús gondolatokkal zárja.

Összességében Szakály Sándor munkája – magam úgy vélem – mindenképpen bővíti a magyar állam 1919 és 1945 közötti történetének hiteles feltárását szolgáló adatbázist, és kitűnő forrásként szolgálhat a korszak történetét kutatók számára. A kötet tanulmányai mindenképpen közelebb viszik az olvasót e sokszor ellentmondásosnak tűnő, sokat vitatott korszak történetének alaposabb megismeréséhez és megértéséhez. Jó szívvel ajánlom a Tisztelt Olvasó figyelmébe!

Szakály Sándor: Múltunkról a mából – Tanulmányok, forrásközlések, életrajzok, esszék, 2021–2023 (Budapest, 2023. Facultas Cognoscendi Akadémia Alapítvány – Magyar Napló Kiadó. 470 old.)

A KÖTET SZERZŐI

Bakos Pál	alezredes, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat
Dr. Bártfai Bálint	hallgató Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar
Dr. Gregóczy Gergő	főhadnagy, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat
Stósz Flóra	doktorandusz ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola
Nagy Barnabás	főhadnagy, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat
Dr. Tömösváry Zsigmond	ny. dandártábornok, PhD c. egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola

E SZÁMUNKAT LEKTORÁLTÁK

Binder Tamás	alezredes, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat
Dr. Fürjes János	alezredes, PhD Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat
Simon Péter	ezredes, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat
Sonkoly Tibor	alezredes, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat
Prof. Dr. Szakály Sándor	főigazgató, DSc VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
Prof. Dr. Resperger István	ny. ezredes, PhD vezető, Szent István Biztonságkutató Központ, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Dr. Vida Csaba	ezredes, PhD egyetemi docens, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Nemzetbiztonsági Intézet

CONTENTS

EDITORIAL

PÁL BAKOS

THE GROWING ROLE OF COGNITIVE WARFARE IN THE DIGITAL AGE

SECURITY POLICY

BARNABÁS NAGY

THE CURRENT PROCESSES IN CHAD IN THE REFLECTION OF THE WESTERN LOSS OF INFLUENCE IN THE SAHEL REGION

FACTS ABOUT COUNTRIES

GERGŐ GREGÓCZKI

100 YEARS OF THE REPUBLIC OF TURKEY

R & D

BÁLINT BÁRTFAI

MANPACK DIRECTION FINDER RECEIVERS AT THE UNITS OF THE HUNGARIAN PEOPLE'S ARMY

HISTORY OF INTELLIGENCE

FLÓRA STÓSZ

**THE "THIRD EYE": CANADA'S JOINING THE US-BRITISH SIGNAL
INTELLIGENCE SYSTEM (1949)**

FORUM

ZSIGMOND TÖMÖSVÁRY

BOOK REVIEW

SÁNDOR SZAKÁLY: ABOUT OUR HISTORY FROM TODAY

***STUDIES, PUBLICATION OF SOURCES, BIOGRAPHIES, ESSAYS
2021-2023***

FOR READERS

OUR AUTHORS

CONTENTS

CONDITIONS OF PUBLICATION

A FELDERÍTŐ SZEMLÉBEN TÖRTÉNŐ PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI

AZ ÍRÁSMŰVEKKEL SZEMBEN TÁMASZTOTT KÖVETELMÉNYEK

Etikai követelmények:

- az írásmű másol, ebben a formájában még nem jelent meg;
- a szerző(k) kizárólagos szellemi tulajdona, amelyet a szerzői nyilatkozat aláírásával igazol(nak);
- korrekt, visszakereshető hivatkozásokkal ellátott;
- bibliográfiával ellátott (amely tartalmazza a hivatkozott irodalom jegyzékét, az internetes anyagok jegyzékét a letöltés idejével együtt);
- a szerző(k) saját véleményét is tükrözheti, amely értelemszerűen nem mindig egyezik meg a Szolgálat álláspontjával.

Tartalmi követelmények:

- a folyóiratokban – jellegével összhangban – a honvédelemmel, azon belül elsősorban a nemzetbiztonsággal, hírszerzéssel, felderítéssel, katonai biztonsággal és a biztonságpolitikával kapcsolatos tudományos igényű kérdéseket feldolgozó és elemző írásokat – tanulmányokat, cikkeket és más témákat, anyagokat – jelentetünk meg;
- az írásmű legyen logikus, áttekinthető, tartalmilag összefüggő és jól tagolt;
- a témával kapcsolatos saját koncepció megfogalmazása legyen érthető, a következtetések pedig megalapozottak, érvekkel, adatokkal alátámasztottak legyenek.

Formai követelmények (és a kapcsolódó információk):

- a szerzői kéziratok terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy szerzői ívet (40 ezer karakter, illetve 20–21 gépelt oldal);
- a kéziratot elektronikus formában, Times New Roman 12 pontos betűvel, másfeles sortávolsággal írva, a képeket és ábrákat feldolgozható (.jpg vagy .tif) formátumban kérjük megküldeni a honlapon feltüntetett e-mail címek valamelyikére. A kézirathoz kérjük mellékelni a szerző vagy szerzők nevét, rendfokozatát, beosztását vagy munkakörét, állandó lakcímét, telefonon és interneten történő elérhetőségét;
- a közlésre elfogadott írásokért – a szerzői nyilatkozattal létrejött megállapodás figyelembevételével – szerzői honorárium fizethető;
- a kéziratokat a Szerkesztőbizottság minden esetben lektoráltatja.

- a kiadványban megjelentetni kívánt írásokat a Szolgálat kompetens, tudományos fokozattal rendelkező munkatársai vagy más szakértők lektorálják;
- a Szerkesztőbizottság – a lektori vélemények figyelembevételével – fenntartja a jogot, hogy a megjelenésre alkalmatlannak ítélt kéziratokat – indoklás nélkül – nem közli. Az ilyen írásokat nem küldi vissza és nem őrzi meg;
- a kiadványban bárki publikálhat, akinek az írását a Szerkesztőbizottság az etikai, tartalmi és formai követelmények alapján, kiadványban történő megjelentetésre, valamint az interneten történő közzétételre alkalmasnak tartja;
- a közleményhez rövid tartalmi összefoglalót (Absztrakt/Rezümé) kell mellékelni, maximum 10–12 sorban, magyar és angol nyelven;
- a közleményhez három–öt kulcsszó megadása szükséges, magyar és angol nyelven;
- az írás angol nyelvű címét is kérjük megküldeni;
- a publikációkhoz tartozó, lényeges információkat tartalmazó ábrák, táblázatok, diagrammok, képek szerkesztése során szükséges azokat számozással ellátni, továbbá megjelölni az illusztráció forrását vagy a saját szerkesztés tényét. Az ajánlott felbontás legalább 300 dpi legyen.

A KÖZLEMÉNYEKKEL SZEMBEN TÁMASZTOTT FORMAI KÖVETELMÉNYEK

A folyóirat kizárólag az MSZ ISO 960 szabvány alapján készített hivatkozásokkal ellátott tanulmányt, cikket jelentet meg.

A közleményhez szükséges megadni:

A SZERZŐ, SZERZŐK NEVE (rendfokozata);

AZ ÍRÁS CÍME (magyarul, angolul);

REZÜMÉ (magyarul, angolul);

KULCSSZAVAK (magyarul, angolul);

SZERZŐI NYILATKOZAT.

BIBLIOGRÁFIAI HIVATKOZÁS

A társadalomtudományokban a megszokott számozott hivatkozást az idézések lábjegyzetben¹ módszerrel kérjük alkalmazni.

Abban az esetben, ha a szerző nem ezt a módszert alkalmazza, a kéziratot lektorálás nélkül visszaküldjük átdolgozásra!

Idézések jegyzetben:

A szövegen belüli idézést követően felső indexként megadott sorszámok jegyzetekre utalnak, amelyeket a szövegbeli megjelenésük sorrendjében kell közölni. Ezek a jegyzetek tartalmazhatják az idézéseket.

Első idézés:

Ha az idézések jegyzetben vannak megadva, egy dokumentumra vonatkozó első idézésnek tartalmaznia kell az idézés és a bibliográfiai hivatkozások külön jegyzékében lévő kapcsolódó tétel pontos megfeleltetéséhez szükséges adatokat. Az első idézésnek tartalmazni kell: legalább a szerző(k) nevét és a teljes címet úgy, ahogy azok a bibliográfiai hivatkozásokban meg vannak adva, továbbá az idézett rész oldalszámát, ha az szükséges.

Példák:

- (1) ÁCS Tibor: A reformkor hadikultúrájáról. p. 34.
- (2) BEREK Lajos: A hadtudományi kutatómunka alapjai. p. 33.
- (3) KOVÁCS Jenő: Az új magyar hadtudomány gyökerei, fejlődésének szemléleti problémái. p. 6.
- (4) www.globalsecurity.org/army/iraq; (Letöltés ideje: 2012. 04. 19.)

Bibliográfiai hivatkozások jegyzéke:

A bibliográfiai hivatkozások jegyzékében a hivatkozásokat az első adatelem betűrendjében kérjük megadni.²

Példák:

- (1) ÁCS Tibor: A reformkor hadikultúrájáról. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005.
ISBN 963 9276 45 6
- (2) BEREK Lajos: A hadtudományi kutatómunka alapjai. In: SZILÁGYI Tivadar (szerk.): Szemelvények. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Budapest, 1994.
pp. 31–50.

¹ Bibliográfiai hivatkozások. Magyar Szabvány, MSZ ISO 690. pp. 19–20.

² Bibliográfiai hivatkozások. Magyar Szabvány, MSZ ISO 690. p. 18.

- (3) KOVÁCS Jenő: Az új magyar hadtudomány gyökerei, fejlődésének szemléleti problémái. In: Új Honvédségi Szemle, 1993/6. pp. 1–7. ISSN 1216-7436
- (4) www.globalsecurity.org/army/iraq; (Letöltés ideje: 2012. 04. 19.)

Ábra, vázlat, térkép, diagram, egyéb melléklettel szembeni követelmények:

- az ábra, vázlat sorszáma (például 1. ábra);
- az ábra, vázlat címe;
- az ábra, vázlat forrása (vagy: saját szerkesztés);
- idegen nyelvű ábra, vázlat esetén lehetőség szerint magyar nyelvű jelmagyarázat.

Rövidítések, idegen kifejezésekkel kapcsolatos követelmények:

- az idegen kifejezéseket, rövidítéseket magyarul és eredeti idegen nyelven kell az írásműben az első alkalommal feloldani lábjegyzetben;

Példa:

- WFP – World Food Program – ENSZ Világélelmezési Programja.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

